

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МЕМЛЕКЕТ ТАРИХЫ ИНСТИТУТЫ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА

«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖОЛЫНДАҒЫ ЖАҢА ҚАДАМДАР»

халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
мақалалар жинағы

Сборник статей
международной научно-практической конференции
**«НОВЫЕ ШАГИ НА ПУТИ
К МЕЖДУНАРОДНОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ»**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОФАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МЕМЛЕКЕТ ТАРИХЫ ИНСТИТУТЫ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА

**«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҮНТҮІМӘКТАСТЫҚ
ЖОЛЫНДАҒЫ ЖАҢА ҚАДАМДАР»**

**халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
мақалалар жинағы**

10 қазан 2023

**Сборник статей
международной научно-практической конференции
«НОВЫЕ ШАГИ НА ПУТИ
К МЕЖДУНАРОДНОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ»**

10 октября 2023

Астана – 2023

УДК 327
ББК 66.4
Х-17

ISBN 978-601-7277-13-0

9 786017 277130

*Баспаға Мемлекет тарихы институтының Ғылыми кеңесі ұсынған
Мемлекет тарихы институтының директоры,
PhD Н.С. Пұсырмановтың жалпы редакциясымен*

Редакция мүшелері: т.ғ.д., профессор Б.Ф. Аяған, т.ғ.д., профессор Ф.М. Қарасаев, с.ғ.д., қауымд.проф. М.Ш. Қалиева, т.ғ.к., доцент А.Н. Қашқымбаев, п.ғ.к., қауымд.проф. С.Ж. Дүйсен, т.ғ.к. Қ.М. Ерімбетова, т.ғ.к., қауымд.проф. Қ.А. Еңсенов, Х.К. Ермұханова, Б.Б. Ақтайлақ

Халықаралық ынтымақтастық жолындағы жаңа қадамдар.
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының мақалалар жинағы (10 қазан 2023) /
Н.С. Пұсырмановтың жалпы редакциясымен. – Астана:
Мемлекет тарихы институты, 2023. – 162 бет.

Новые шаги на пути к международному сотрудничеству.
Сборник статей международной научно-практической конференции (10 октября 2023) /
Под общей редакцией Н.С. Пусырманова. – Астана:
Институт истории государства, 2023. – 162 стр.

ISBN 978-601-7277-13-0

Жинаққа «Халықаралық ынтымақтастық жолындағы жаңа қадамдар» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары енгізілді. «Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясаты және аймақтар (1991-2021)» атты 2023-2025 жылдарға арналған іргелі зерттеу жобасы аясында әзірленген бұл жинақта Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясаты мен аймақтардың халықаралық байланыстарын зерттеудің өзекті мәселелер қарастырылған. Барлық мақалалар авторлық редакцияда жарияланған.

В сборник включены материалы международной научно-практической конференции «Новые шаги на пути к международному сотрудничеству». В сборнике, подготовленном в рамках реализации фундаментального научно-исследовательского проекта «Внешняя политика независимого Казахстана и регионы (1991-2021 гг.) на 2023-2025 гг.», рассмотрены актуальные проблемы изучения истории внешней политики независимого Казахстана и международных связей регионов республики.

Все статьи опубликованы в авторской редакции.

УДК 327
ББК 66.4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ЖӘНЕ АЙМАҚТАР (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ДЕРЕКТЕРІНЕ) (ХХ ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ-ХХI ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ)

F. Қарасаев, тарих ғылымдарының докторы,
Ресей Жаратылыстану Академиясының толық мүшесі (Академигі)
(Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Егемендігін алған алғашқы мерзімнен-ақ Қазақстан Республикасының сыртқы саясаттағы қызметтінде мемлекеттің аймақтарының әр салалы осы іске белсene тартылуына барынша назар аударылды. Себебі бұл арқылы кең байтақ еліміздің өңірлерінің әлемдік, соның ішіндегі көрші елдердің шекаралас облыстарымен арадағы өндірістік, шаруашылықтық, мәдени, білім және ғылым, т.б. мәселелеріне арналған байланысқа түсіу басты бағыт ретінде белгіленді.

Міне, осындай жоспар арқылы ХХ ғасырдың 90-шыжылдарының басынан-ақалыс шет мемлекеттерімен, арадағы экономикалық, мәдени, денсаулық сақтау, білім, ғылым, тағы басқа бағыттардағы жасалған келісімдердің барлығының мақсаты осы қатынасқа Қазақстанның барлық аймақтарын қатыстыру болды. Мұндай қызмет арқылы жоғары техникалық даму арқылы өркендереген елдермен арадағы ынтымақтастық, тәжірибе алмасуды қамтамасыз ету назарға алынғаны белгілі. Мысалы 1996 жылғы ресми деректер бойынша: «Қазақстан мен Германия арасындағы сауда-экономикалық байланысы нефурлым белсенді тұрғыда дами түсуде. Республикада 70-тен артық германиялық кәсіпорындар жұмыс істейді.

...Қазақстан мен Британдық қатынастарғы белгілі оқиға 1996 жылды Лондондағы «Қазақстандағы инвестициялық мүмкіндік» атты көрме болды.

1995 жылды «Испад Интернейшнл» серіктестігі ҚР-ның республикадағы металл өнімдерін экспортқа шығарудағы жетекші орын алатын Теміртау қаласындағы Кармет металлургиялық комбинатының 100% активтерін (200 млн доллар) сатып алды. Екі ел арасындағы сауда айналымы өткен жылды 307 млн. АҚШ долларын құрады.

Франциямен сауда-экономикалық қатынастарғы белгілі оқиға құрамына тәмендегідей, «Рено», «Кох», «Евроконтер», «Шнайдер», «Софреля» т.б. ірі серіктестіктер жетекшілері енген француз бизнесмендер тобының 1996 жылғы Қазақстанға сапары болды. Сапар барысында «Рено» фирмасымен бірлескен автомобиль шығаратын өндіріс құрылымын негіздеу, француз серіктестіктерінің Ақмола әуежайын, Алматыдағы метроны, Қарашиғанак кенорнында газ құбырын салу, Ақтөбеден Қарашиғанаққа дейінгі жоғары волтты электрмен қамтамасыз ететін электр жүйесін салу туралы алдын-ала келісімдер жасалды. Қазіргі күннің өзінде Қазақстанда жиырма бірле-

скен Қазақстан-Француз фирмалары мен банкілері, солардың қатарында белгілі «Эльф Акитен», «Тоталь», «Муликенс» жұмыс істейді.

...Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық байланыс жүйелі түрде дамып келеді. Қазірдің өзінде түрік фирмалары Қазақстанда 2000 жылы 5 млд долларға жетуге тиісті 1,5 млд АҚШ долларының құрылыш жұмыстарын атқаруда.

Бүгінгі уақытта Қазақстанда 30 дан артық түрік фирмалары аккредитациядан өткен, 90-нан артық Қазақстан-түрік бірлескен кәсіпорындары жұмыс істейді. Барлық жерлерде түрік бизнесі кездеседі» [1]. Осындай жүзеге асырылған келісімдердің нәтижесінде Қазақстанның көптеген аймақтары мен облыстары бұл мемлекеттердің өнірлерінен байланысқа түсіп, нәтижелі бірлескен істер атқарып келе жатқандығы белгілі.

Тәуелсіздіктің алғашқы мерзімінен Қазақстанның ТМД-ға мүше елдермен арадағы қатынасында да аймақтар аралық байланысқа да баса назар аударылды. Атап айтқанда: «1993-1994 жылдары ҚР Азербайжанмен сауда-экономикалық үнтүмәқтастық, өзара міндеткерлікті реттеу мақсатымен 5 келісімге қол қойды.

1993-1995 жылдары Грузиямен шаруашылықтық байланыс, қаржы, кеден ісі, ғылым мен техника, ауылшаруашылығы, теміржол транспортын реттеу мақсатындағы 23 келісімге қол қойылды. 1993-1994 жылдары Армениямен экономикалық үнтүмәқтастыққа арналған 4 келісім жасалды.

(Украинамен, – F.K.,) көлемді тұрғыдағы құқықтық келісімдер негізделді. Олардың қатарында 30-дан артық қол қойылған мемлекеттер аралық келісімдер: 1994 жылдың 20 қантардағы Достық пен үнтүмәқтастық туралы Келісім, 1994 жылғы 17 қыркүйектегі еркін сауда туралы келісім, екі елдің арасындағы 1994-2000 жылдар аралығындағы ауыр өнеркәсіп бағытындағы экономикалық үнтүмәқтастық негізінде 20 бірлескен кәсіпорын негізделді.

1994 жылы Украина көлемі жағынан ҚР ТМД елдерімен арадағы сауда қатынасының 10% құраған шаруашылық екінші серіктестік болды» [2].

Қазақстан Республикасының Тұнғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев 1995 жылдың 10 ақпанындағы Алматы қаласында өткен ТМД елдері басшылары мен үкімет жетекшілерінің бірлескен кездесуінде жасаған баяндамасында: «Көптеген болмай қоймайтын қындықтарға қарамастан біз өзіміздің қозғалысымызда айтулы алға басушылыққа жетістік, өсіресе өткен жыл ауқымды интеграциялық қуаттылықтармен ерекшеленді.

...Белсенді интеграциялық, солардың қатарындағы Ресей-Беларусь-Қазақстан арасындағы өзара байланыс аймақтары пайда болғандығын айтуда болады. Бұл құбылыстар оның алдында Өзбекстан, Қазақстан және Қыргызстан арасындағы Орталық Азиялық аймақта белсенді бастау алды.

Откен жылдың соңынан-ақ екі жақты келісім негізінде Қазақстан мен Ресей арасындағы қатынасты дамытуға арналған маңызды шешімдер қабылданды» [3], – деген айқындаға жасап, осындай атқарылған істердің Достастыққа мүше елдердің болашақ дамуындағы іргелі маңызын айқындаады.

Осылардың қатарындағы Қазақстанның бірқатар облыстарының Ресей Федерациясы, Орта Азия мемлекеттері, Қытай, Монголияның терриориялары түйіскен аймақтарымен арадағы көпбағытты байланыстар қолға алынып, жоспарлы жұмыстар атқарылуда. Осылардың қатарындағы Қазақстан

Республикасы мен Ресей Федерациясының жерлері шектес орналасқан облыстары мен өлкелерінің арасындағы өзара қызмет маңыздылығы және нәтижелілігімен ерекшеленіп отыр. Мысалы, Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясы Президенттерінің қатысуларымен аталған өңірлердің өндіріс басшылары, іскер топтары жетекшілерінің көпсалалы екі жақты келісімдерге қол қойылатын кездесулері қалыптасқан дәстүрге айналды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің атап көрсеткенідей: «Қазақстан мен Ресейдің облыстары мен аймақтарындағы шекарааралық өзара байланыстың онды дамуы орын алып отыр» [4.230].

Осында мазмұндағы Ресей Сыртқы істер министрлігінің хабарламасында баяндалғанындей: «Ресей мен Қазақстан арасындағы қазіргі кезеңдегі шекара аймағы ынтымақтастық екі ел арасындағы экономикалық және гуманитарлық қатынастардың негізгі құралы болып табылады. (1995 ж.)

Омбы қаласындағы кездесу барысында (26 қаңтар) екі елдің вице-премьерлері (А.А.Болщаков және В.Л.Метте) РФ мен ҚР арасындағы шекара аймағы облыстарының арасындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды» [5].

Ал, келесі, Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрлігінің 1999 жылғы 3 маусымдағы мәліметтері бойынша «бүгінгі мерзімде Қазақстан (Украинадан кейін) Ресей Федерациясы субъектілерімен жасалған салааралық келісімдер (117) жағынан екінші орынды алады. Аймақаралық Сібір шикізатын игеруге арналған 12 ресейлік және 9 қазақстандық облыстарды қамтитын ассоциация (МАСЕ) жұмыс істейді. Ресей мен Қазақстанның шекара аймақтық облыстарының ынтымақтастықтары туралы халықаралық келісімдер іс жүзіне асырылуда. Бұл Алтай, Астрахан, Волгоград, Қорған, Новосібір, Омбы, Орынбор, Саратов, Тюмень, Челябі облыстары және тиісінше Қазақстанның шекаралық облыстары аралықтарындағы облыстары туралы болып отыр» [6].

Екі мемлекеттің шекаралық аймақтарының арасындағы экономикалық және тағы да басқа бағыттардағы ықпалдастық XXI ғасыр басынан одан ары жүйелі түрде жүргізіле бастады. Мысалы, 2006 жылғы екі жақты мемлекет аралық ресми мәлімдемеде баяндалғанындей: «Ресей Федерациясының 88 ауданының 76-сы Қазақстан Республикасымен сауда-экономикалық байланыстарға ие. Олардың ішінде сыртқы сауда қызметінің неғұрлым белсененді қатысушылары Астрахань, Челябинск, Омбы, Тюмень, Новосибирск, Самара, Волгоград, Қорған облыстары, Алтай өлкесі болып табылады. 12 шекаралық ресейлік территориялар біздің елдердің арасындағы сауда қатынас көлемінің тең жартысын қамтамасыз етеді, ал үштен екі бөлігі Орал мен Сібірге тиесілі. Бүгінгі күні Қазақстан мен Ресейдің облыстары және аймақтарының арасында мемлекетаралық қатынастардың түрлі салалары бойынша 40-тан астам келісім жасалды. Қазіргі уақытта шекаралық аймақта 400-ге жуық кәсіпорындар мен өкілдіктер жұмыс істейді», – [4.27] деп жазылған.

Ел Тәуелсіздігінің алғашқы уақытынан Қытай Халық Республикасының жекелеген шекаралас аймақтарымен арадағы қатынас екі мемлекеттің мүдделеріне сай іске асырыла бастады. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 1995 жылдың 24 шілдесіндегі «Талантты Китая» атты журналдың тілшілеріне берген сұхбатында: «Біздің кездесуіміз (1993 жылдың күзіндегі кездесу, – F.K.) Қазақстан мен Қытайдың арасындағы әр бағыттағы өзара ынтымақтастықты дамытуға маңызды екпін берді.

Біздің елдеріміздің арасындағы иғі көршілік пен достыққа негізделген қатынас Қазақстан мен Қытайдың арасындағы қатынасты тереңдетуге, екі халық арасындағы әр салалы байланыстарды тереңдетуге жақсы негіз жасайды.

...Қазақстанда сіздердің елмен жан-жақты қатынасты дамытуға үлкен маңыз береді біздің қатынастардың қарқындылығы мен достық сипатын жоғары бағалайды» [7], – дей келе екі жақты әр салалы тығыз байланыстың маңызына тоқтады.

Сол уақыттағы мемлекеттер аралық ресми мәлімдемеде: «Шекаралас мемлекеттердің арасынан Қытай Ресейден кейінгі Қазақстанның ең ірі сауда серіктестігі болып табылады. Екі ел арасындағы сауда айналымы 1996 жылдың соңына 600 млн АҚШ долларына дейін жетті немесе өткен жылмен салыстырғанда екі есеге жуық өсті.

...Қарметкомбинатпен Қытайға құны 120 млн. АҚШ доллары болатын болат прокатын беру туралы ұзак мерзімді келісім жасалуда, комбинаттың ұсынысымен қытайлық серіктестердің қатысуымен ақ қаңылтыр шығару үшін Қытайдан қалайы және қалайы концентратын алуға арналған уағда-ластық дайындалуда» [8], – деп көрсетіліп, бұл үнтымақтастың одан ары қажеттілігіне назар аударылды.

Қазақстанның аудандарының территориялары өзара түйісетін елдермен екі жақты қатынасты дамытуға деген ұмтылысындағы қызметінде шекаралық өнірлердегі ұлттық диаспоралардың тарихи отандарымен нақты байланысты жолға қою мәселесі барынша ескерілген. Олар атап айтқанда:

- Қазақстанмен көрші мемлекеттердегі шекаралық аудандарға орналасқан қазақ тұрғындарымен арадағы шаруашылықтық, мәдени, білім, ғылым, тілдік, т.б. бағыттардағы жұмыстарды жүйелі тұрғыда жолға қою;

- Мемлекетіміздің шекаралық аймақтарында тұрып жатқан қазақ емес ұлт өкілдерінің тарихи отандастарымен арадағы жан-жақты байланыстарын іске асыру, осы арқылы көрші мемлекеттермен арадағы ұлтаралық қатынас мәселесін реттеу, т.б.

Қазақстан Республикасының көрші мемлекеттердің шекаралық аймақтарымен арадағы қатынастарының негізгі мазмұны осы мақсаттарды нақты іске асыруға бағытталып отырғандығын Шығыс Қазақстан облысының мысалдарынан білуге болады. Атап айтқанда: XX ғасырдың 90-жылдарының екінші жартысында Шығыс Қазақстан облыстық әкімшілігі тарапынан Қазақстан Республикасының Мемлекеттік бағдарламасына сәйкес Монголия, Қытай, Иран, т.б. елдерден тарихи отандарына оралушыларды орналастыру, жұмыспен қамтамасыз ету қызметтері іске асырыла бастады. Ал бұл тарихи мекендеріне қайтып келушілердің басым бөлегін кезінде Қазақстанның осы өнірінен лажсыздықтан қоныс аударған және өздерінің туыстары қалған Қытай Халық Республикасының Алтай, Тарбағатай, Монголияның Баян-Өлгий аймақтары қазақтарымен тығыз байланыс жасау мақсатын қойғандар құрады. Қазақстан Республикасы үкіметі тарапынан оралмандардың орналасып, жаңа жерде еңбекке араласуына мүмкіндік жасалды. Осы мазмұндағы мұрағат құжаттарында көрсетілгеніндей, Шығыс Қазақстан облыстық «Миграция және демография басқармасы тарапынан жүргізілген есеп бойынша 1998 жылдың 1 қыркүйегіне облыста 15340 адамды құрайтын 1074 жануя оралмандар тұрған.

...Қазақстан Республикасы Президентінің «Оралмандарға квота беру» туралы жарлығын іске асыру мақсатында оралмандарды қабылдау және орналастыруға облыстың 1998 жылғы бюджетінде 61,5 млн теңге қарастырылған.

...Осы жылдың (1998 жылдың, – F.K.) басынан оралмандар жанұясы үшін 2050,0 мың теңгеге 21 тұрғын үй алынды, тағы да 22 үй іріктелініп, қаржысын төлеу жұмыстары аяқталды

...Облыста еңбек жасындағы 1808 оралман бар. Оның 1054-тұрақты немесе уақытша жұмыспен қамтамасыз етілген.

...Әлеуметік-экономикалық дамудың құрделілігі мен бюджет қаржысының өте жетіспеушілігіне қарамастан облыс Әкімі және жергілікті жерлердегі атқару биліктері тараптынан оралмандарды – этникалық қазактарды қабылдау, орналастыру мен жаңа жағдайға дайындауда барлық мүмкіншіліктер жасалынуда» [9], – деген деректер келтірлген.

Осылармен қатар Қазақстан үкіметі тараптынан тиісінше Қытай Халық Республикасы және Монғолия үкіметтерімен арадағы келісімдер негізінде бұл оралмандардың аталған мемлекеттердегі туыстарымен арадағы шаруашылықтық, әлеуметтік және мәдени, білім саласындағы өзара байланыстарына жағдай жасалып, бұл нақты шаралар одан ары жалғастырылып келе жатқандығы белгілі.

Атқарылған осындай істердің қорытындысы туған еліне қайтып оралып жатқан қазақтардың санының үнемі артып отырғандығы болып табылады.

Мұнымен бірге Шығыс Қазақстан өңірі XXI ғасырдың алғашқы онжылдығынан-ақ мемлекетіміздің алыс-жақын шет елдермен арадағы экономикалық, мәдени, денсаулық сақтау, білім беру, ғылым бағыттарындағы бірлескен қимылдарының өзіндік буынына айналды. Осылардың қатарында аймақтағы сыртқы байланыстың негізі туризм саласы ретінде қалыптасты. Нақты деректерге сүйенетін болсақ: «2010 жылғы келушілердің жалпы көлемімен салыстырғанда 2013 жылғы туристтердің саны 28,8% өскен.

2013 жылдың көрсеткіші бойынша Шығыс Қазақстан облысы территориясында 3,2 млрд теңге көлемінде қызметтер көрсеткен 277 орналасу орындары (қонақ үйлер, жер үйлер, пансионаттар, лагерьлер, ауылдық демалыс орындары), туристтік саланың 347 нышандары (туристік қызмет көрсететін) болды» [10.1].

Сондықтан да, облыстың халықаралық туризм және көрші елдер аймақтарымен арадағы т.б. екі жақты тиімді байланыстарды дамытуға жүйелі тұрғыда назар аударылып келеді. Атап айтқанда: «Облыстың ішкі туризмін дамыту үшін әкімдік жыл сайын халықаралық, республикалық көрмелерге қатысады жолға қойған Мысалы, 2014 жылдың 11 ақпанында Өскемен қаласында «Өзінді және Шығысты әлемге таныт» деген атаумен Халықаралық туристік көрме үйімдастырылды.

Көрме Ресей, ҚХР, Монғолия, Словакия мемлекеттерінің туристік серіктестіктері, облыс әкімдерінің, республикалық және жергілікті туристік үйімдары жетекшілерінің қатысуымен іске асырылып, аймақтың туристік саласының халықаралық дәрежеде дамуына өзіндік ықпал етті.

Көрме жұмысы барысында бірқатар меморандумдарға қол қойылды. Олар:

1. ШҚО туризм және сыртқы байланыстар басқармасы – «Machaon International», Словакия. «Махаон Интернешенел Ассоциациясы» ЕвроКомиссиясы Риддер қаласы, Катон-Қарағай және Құршім аудандарында ауылдық туризмді дамытуға 88 миллион теңге бөлді;

2. ЖШС «Ертіс» және ЖК Е.С.Қанапъяновпен Садыркөл көлі жағалауынан туристтік база құрылышын салу (Сібе көлдері ауданы) жоспарланды;

3. ЖШС «Меридиан» (ШҚО) және Синьцзян-Үйғыр автономиялық ауданы (ҚХР) – Визаларды рәсімдеу келісімі жасалды;

4. «Туристтік ақпараттық орталық» коммуналдық мемлекеттік мекемесі және монголдық «Zavhan» туристтік серіктестігінің арасында 28 мамырдан 3 маусым аралығында Германия мен Франция мемлекеттерінің туристтік фирмаларының өкілдерін қарсы алу туралы келісім жасалды;

...Біріккен Араб Эмиратымен үнтымақтастық негізінде 2014 жылдың наурыз айында Абу-Даби қаласында «GIBTM-2014» Халықаралық туристтік көрмесіне қатысу іске асырылды.

Осы атқарылған шаралар барысында бірқатар келісім-шарттар жасау іске асырылды:

ЖШС «Баян» емдік-сауықтыру кешені – 2014 жылдың жазына 6 серіктестік («TREDEWAY Sagency, «BINMOSTRAVEL» және т.б.) өкілдерімен БАӘ азаматтарын пантымен емдеуге қабылдау туралы келісім жасады, ЖШС «Катон-Қарағай бұғылар саябағы» - Абу-Даби қаласындағы бес жұлдызды «Аль Раха Бич» қонақ үйінің территориясында бұғы мүйізі өнімдерін жасау кабинеттерін ашу бойынша келісім-шартына қол қоюға жетісті.

(2014 жылдың, – F.К.) 27 сәуірінен 1 мамырына дейін Алтай аймағының Федералдық мәні бар Белокуриха қала-шипажайының іскерлік және экспозициялық аудандарында «VISIT ALTAI» Халықаралық туристтік форум өтті.

Бұл форумға қатысу ... ШҚО территориясында дем алыс және емделу шараларын ұйымдастыруға мүмкіндік тудырды. ... Онда туризм саласындағы серіктестік туралы Меморандумға қол қойылды. Оның шеңберінде бірыңғай халықаралық туристтік жолдарды реттеу жоспарланады (Ресей Федерациясы-Қазақстан Республикасы-ҚХР).

...Түрік Республикасының елшілігі, DEDEMAN қонақ үйлері бірлестігінің ресми өкілдері Өскемен қаласында «Қонақ үй бизнесінің басқарушыларына арналған тренингтер өткізу» жобасын дайындалап, оны қорытындысы мен ұсыныстары Түрік Республикасы, Антalia, Белек қаласына жіберілді.

...Қазақстан Республикасының 2010-2014 жылдардағы туристтік индустриясының басым бағыттарын дамыту бойынша Бағдарламаны іске асыру шеңберінде Шығыс Қазақстан облысы бойынша туристтік саланы дамытуға арналған 4 маңызды дамушы инвестициялық жоба қарастырылды» [10.2-4].

Шығыс Қазақстан облысы туризм және сыртқы байланыстар басқармасы осы айтылғандармен бірге өзі негізделген мерзімнен экономикалық, мәдени, т.б. салалардағы қатынастарды ұйымдастырырды. Мысалы: «2014 жылдың 8-10 сәуірі аралығында Барнауыл қаласында «Шығыс Қазақстан облысының «Алтай өлкесіндегі күндері» өткізілді.

Осы мерекелік шара шеңберінде Шығыс Қазақстан облысының өкілдері және Алтай өлкесі іскелік топтарымен кездесулер ұйымдастырылды. Кездесу «Алтайлық бизнес инкубаторда» іске асты, оның нәтижелері бойынша меморандумдар мен келісімшарттарға қол қойылды.

Ал, 2011 жылдың 9 сәуіріндегі қол қойылған меморандумға сәйкес 2014 жылдың 18 қыркүйегінде Сауд Арабиясы Корольдігі мен Шығыс Қазақстан облысының арасында 5,2 млн euro көлемінде Семей қаласындағы балалардың туберкулез ауруханасының ашылу күні өтті.

Оның шеңберінде Сауд Аравиясы Корольдігі қаржы министрінің орынбасары Мухамед Алғафили, Сауд Аравиясы Корольдігі даму қорының тәрағасы Мухамед Сулейман Алдалиланмен, сонымен қатар Қазақстандағы Сауд Арабиясы Корольдігі елшісі Хамад Альнувасирмен кездесулер өтті. ... 2014 жылдың 26-28 наурызы қундерінде «Наурыз мейрамы» мерекесін тойлау шеңберінде ҚХР СҰАР Шәуешек қаласында Шығыс Қазақстан облысының халықаралық дәрежедегі мәдени қундері ұйымдастырылды» [10.7].

Қытай Халық Республикасы арасындағы шекаралық аймақтағы туризм бағытындағы өзара ынтымақтастық Қазақстанның Тәуелсіздігін алған алғашқы мерзімнен бастап жолға қойыла бастағандығы белгілі. Атап айтқанда, сол уақыттағы екі мемлекет арасындағы осындай қатынасты іске асыруға арналған ресми деректе: «1992 жылдың 16 шілдесінде Қазақстан Республикасы мен ҚХР Синьцзянь-Үйғыр Автономиялы ауданы арасында келісуши жақтар туризм саласындағы ынтымақтастықты дамыту және кеңейтуді мақұлдаған туристік байланыс туралы келісімге қол қойылды.

Әр ай сайын Шығыс Қазақстан облыстық спорт басқармасы Кеден басқармасының біріккен кестесі негізінде туристердің өтуіне арналған кесте жасалады. Бұғынгі күнге 3 топ (930 адам) өткізілді.

Бұл топтардың барлығы ҚХР СҰАА Алтай округі сыртқы байланыс бөлімімен бірегей тікелей қатынас орнатқан Қазақ Туристік Қеңесі Өскемен қалалық Туристік Фирмасы арқылы іске асырылды. Облыстықесеп басқармасы «Атамекен» корпорациясы филиалымен бірлесіп Алтай қаласы (ҚХР СҰАА) Қектоғай ауданы басшылығы делегациясын қабылдап, сауда, туризм, ауылшаруашылығы, т.б. бағытындағы мәселелерді талқылады» [11], – деп көрсетіліп, бұл қатынас одан ары үнемі жалғастырыла түсті.

Қазақстан және Қытай мемлекеттері аймақ басшылары, іскер топтары жетекшілерінің кездесулері барысында туризм, ауыл шаруашылығы, Бахты-Аягөз темір жолының құрылышы, жасыл энергетика саласында жұмыс жасау мақсатындағы бірлескен қызметті одан ары қарай дамыту туралы мәселелер қарастырылды.

Кездесудің нәтижелері бойынша Мәдениет басқармасы, ШҚО мұрағаттары мен құжаттамасы, ШҚО Аягөз ауданы, ҚХР СҰАР Дұрбыжын ауданы арасында сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, мәдени секріктестікке қатысты меморандумдарға қол қойылды.

2014 жылдың 23-24 мамырында Шығыс Қазақстан облысының әкімшілігінің бастамасы бойынша алғаш рет «OSKEMEN EXPO-2014» көрмесі өтті.

Көрмеде «Болашақтың энергиясы» атты жобалар сайысы ұйымдастырылды, Сарапшы топтардың үш отырысынан кейін 21 номинация бойынша жеңіске жеткендер анықталды.

ШҚО туризм және сыртқы байланыстар басқармасы тарапынан шақырылған қонақтар: Нобель силығының иегерлері Курт Вютрих және Святослав Тимашев, сонымен қатар шетел ғалымдары Клаус Тиссен, Алексей Ка-вокин, Джузеппе Эрамо ғылымдағы өздерінің жетістіктерімен бөлісті.

...ШҚО әкімдігінің және Пльзенск аймағы Әкімшілігінің арасындағы сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, мәдени-гуманитарлық келісім-шарты шеңберінде 2014 жылдың 16-19 қыркүйегінде Пльзенск аймағының губернаторы Вацлав Шлайз губернаторы басқарған Чехия Республикасы делегациясының келуі іске асырылды.

Кездесу барысында «Азия Авто» АҚ, «Бобровка» сүт кешенін, құрылыш және энергетика объектілерін аралау жоспарланды.

Екі жақты келісім бойынша ЖШС «Техстройинновация» және чехиялық «Фридлантскиестройирны» Расл и сын серіктестігінің арасында құны 8950000 евро, қуаттылығы жылына 30000 тонна болатын жылулық-дыбыстық және өртке қарсы изоляциялық плиталарды өндірге арналған жабдықтауды іске асыру туралы келісім жасалды. Жобаның жалпы сомасы 22 млн евроны құрайды.

Осы жылдың 17 қыркүйегінде Өскемен қаласында бизнесті дамыту үшін жылу шығарушы материалдарды өңдеуге арналған зауыттың құрылышына капсула қою іске асырылды.

2014 жылдың 16-18 қазанында Өскемен қаласында «Алтай – біздің ортақ үйіміз» атты халықаралық үйлестіру кеңесінің 13-ші отырысы өткізілді.

Отырысқа Қытайдың Синьцзян – Ұйғыр автономиялық округі, Монголия, Ресей Федерациясының Алтай өлкесі, Алтай Республикасының басшылары қатысты. Онда сауда-экономикалық, әлеуметтік және гуманитарлық, салалардағы бірыңғай жобалар талқыланы, Шанхайлық серіктестік ұйымымен әрекеттесу мәселелері талқыланы. «Алтай – біздің ортақ үйіміз» Халықаралық үйлестіру кеңесінің 2015 жылға арналған жұмыс жоспарына қол қойылды.

...2014 жылдың 22-23 қазанында Саксония Федералдық территориясы делегациясының Ресейдегі Саксония экономикасының Төрағасы, машина жасау сараптамалық-кеңестік орталығының вице-президенті Манфред Либльмен кездесу үйімдастырылды.

Кездесу шеңберінде Саксония Федералдық территориясы кәсіпкерлері мен ШҚО ірі кәсіпорындары жеткшілерінің қатысуымен өндіріске, соның ішінде «металл өңдеу кәсіпорындарына арналған кәсіпкерлікті жаңартуыш инновациялық өндірістік технологиялар» атты форум өткізілді.

Форумның негізгі мақсаты – Шығыс Қазақстан облысы кәсіпорындарымен іскери қатынастарды дамыту, Шығыс Қазақстан облысына инвестициялар тарту болды.

2014 жылдың 3 қарашасында Шығыс Қазақстан облысы әкімдігінің Корея Республикасының «POSCO e&c» компаниясы төрағаларымен кездесуі іске асырылды. Оның барысында Шығыс Қазақстан облысының Мемлекеттік жеке серіктестік негізіндегі концессиялық инвестициялық жобаларын іске асыру мәселелері талқыланы.

Өскемен қаласында 300 адамға арналған көп салалы емхананың құрылышы, «Бұқтырма су қоймасы» арқылы құны 230 млн. АҚШ доллары болатын көпір құрылышын бастау ісі қаралды.

Көпірдің құрылышына бөлінген қаржат 20,8 млрд, көп салалы аурухана бағасы 14,4 млрд теңгені құрады» [10. 8-9].

Қорыта айтқанда, жоғарыдағы сарапанған мағлұматтар Қазақстанның шығыс аймағының амемлекетіміздің халықаралық қатынасына қосылуының барысын, нәтижесін, оның маңызын айқындаиды.

Еліміздің өнірлерінің мемлекеттің көпсалалы сыртқы саясаттағы жоспарларының жүзеге асуына қатысуынан:

- Республикамыздың әлемдік экономикалық, әлеуметтік, мәдени қауымдастықта толық қосылуының көрінісі айғақтанады;

- Отанымыздың аймақтарының көрші мемлекеттердің жекелеген өнірлерімен әр бағыттағы бірлескен істер арқылы тәжірибелер алмасуға мүмкіндік жасалады;

- дербес елдер шектес өнірлерінің тұрғындарының табиғи, тарихи, тұрмыстық, мәдени, т.б. бағыттардағы қалыптасқан ерекшеліктеріне сай экономикалық, транспорт, сауда, әлеуметтік бағыттардағы өзіндік тең дәрежедегі қатынас орнатуларының болашағы айқындалады;

- көрші мемлекеттердің аймақтар аралық білім, ғылым, мәдениет салаларындағы тікелей байланыстары орнатылады;

- мемлекеттердің шекаралық аудандары үлттары арасындағы өзіндік араласулар жолға қойылады, нәтижесінде диаспоролардың үлт ретіндегі одан ары дамуларына, отандастарымен тығыз байланыстар орнатуларына арналған бірлескен шаралардың іске асуы қамтамасыз етіледі. Ал мұның өзі көпұлтты мемлекеттіміздің жүргізіп отырған үлт саясатына деген көрші елдердің ұғыныстығы мен түсіністігін қамтамасыз ететіндігі айғақ.

Яғни, Шығыс Қазақстан облысындағы сарапанған бағыттағы атқарылып жатқан істер Қазақстан Республикасының көпсалалы сыртқы саясатының қазіргі жаһандану заманы талаптарына сай толыққанды жүзеге асырылып отырғандығының қуәсі екендігі анық.

Әдебиеттер

1. Архив Внешней политики РФ, Фонд 897, опись 4, папка 14, дело 13, лл. 59,60,63
2. Архив Внешней политики РФ, Фонд 897, опись 3, папка 10, дело 21, лл. 157,162
3. Архив Президента РК, Фонд 5-Н, опись 1, дело 4798, л.1
4. Казахстанско-Российские отношения. Сборник документов и материалов. - М.: «Издательство Вега», 2007. - С. 472.
5. Архив Внешней политики РФ, Фонд 897, опись 2, папка 4, дело 8, л.81.
6. Архив Внешней политики РФ, Фонд 897, опись 6, папка 21, дело 10, л.4.
7. Архив Президента РК, Фонд 5-Н, опись 1, дело 5059, л. 21.
8. Архив Внешней политики РФ, Фонд 897, опись 4, папка 14, дело 13, л.61.
9. Государственный архив Восточно-Казахстанской области, Фонд 1425, опись 3, дело 71, лл.1-3.
10. Информация Управлении Туризма и внешней связи Восточно-Казахстанской области. Издательство Акимата ВКО. Усть-Каменогорск, 2014, С.12.
11. Архив Президента РК, Фонд 75-Н, опись 1, дело 468, лл.2,3

СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН И РЕСПУБЛИКОЙ БОЛГАРИЯ (ОПЫТ УНИВЕРСИТЕТОВ)

Т. Дронзина,

доктор политических наук, профессор политологии

Софийского университета им. Святого Клиmenta Охридского, Болгария

Посол мира и дружбы АНК

Уважаемые дамы и господа!

Я хотела бы поблагодарить организаторов конференции за возможность поучавствовать в ней. Желаю вам успехов и достижения отличных практических результатов.

Сотрудничество Болгарии и Казахстана в сфере образования имеет множество направлений. Начну с того, что ведущие болгарские ученые являются зарубежными научными консультантами казахстанских докторантов. Мне приятно отметить, что я имела честь быть таким консультантом у более чем 30 докторантов различных казахстанских вузов.

Также растет число студентов и преподавателей, участвующих в академической мобильности по программе Erasmus+.

Лауреатов премии Болашака приезжает немало.

Развитие сотрудничества происходит и в институциональном плане. Например, в Центре восточных языков и культур Софийского университета «Св. Клиmentа Охридского» еще в 2016 году был открыт Центр изучения казахского языка, истории и культуры. В ходе церемонии был подписан Меморандум о взаимопонимании в сфере культуры, науки и образования между дипломатическим представительством Республики Казахстан в Болгарии и Софийским университетом «Св. Климент Охридский». Учебную дисциплину «Казахский язык» впервые в Европе ввел в академическую программу Софийского университета болгарский тюрколог профессор Эмиль Боев. При поддержке руководства Софийского университета, дипломатической миссии и почетных консулов Казахстана в Болгарии кабинет казахского языка был отремонтирован и оснащен современным оборудованием и новыми учебными материалами (словари, книги) для удобства студентов, изучающих казахский язык. В церемонии приняли участие ректор Софийского университета, декан факультета классической и современной филологии, директор Центра восточных языков и культур, посол Республики Казахстан в Болгарии Темиртай Избастин, послы Палестины, Вьетнама, Белоруссии, Молдовы, Грузии, представители посольства России, студенты и преподаватели.

Спустя три года, в ноябре 2019 года, Болгария приняла участие еще в одном мероприятии – XVII Международной выставке «Образование и наука – 2019» в выставочном центре «Корме» в Нур-Султане. Наша страна участвовала наряду с Казахстаном, Российской Федерацией, Канадой, Латвией, Польшей и Швейцарией. Мероприятие прошло при официальной поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан и акимата (муниципалитета) города Нур-Султан. Цель выставки – пропаганда достижений различных образовательных систем и возможностей получения высшего образования за рубежом, привлечение большего количества абитуриентов, выявление современных тенденций и перспектив развития образования, а также установление международного сотрудничества в сфере образования и науки. Присутствовали ректоры двух болгарских университетов.

В 2022 году, в День независимости Болгарии, Бургас и казахстанский город Павлодар подписали Побратимский меморандум. Заключение соглашения состоялось на специальной церемонии мэрами двух городов Димитаром Николовым и акимом Павлодара Асаином Байхановым. Согласно положениям Меморандума, Бургас и Павлодар будут сотрудничать в торгово-экономической, научно-технической и культурно-гуманитарной сферах. Сотрудничество двух стран охватит и образовательную сферу, где упор будет сделан на развитие связей между учебными заведениями.

В 2023 году вопрос сотрудничества в сфере образования и научных исследований обсуждался на встрече министра образования и науки профессора Галина Цокова с проректором по научной деятельности Академии государственного управления при президенте Республики Казахстан. Республика Казахстан, профессор Алия Масалимова. Во время визита в нашу страну профессор Масалимова была награждена синей лентой с почетным знаком «Св. Климента Охридского» Ученым советом Софийского университета за вклад в укрепление престижа старейшего болгарского высшего учебного заведения и нашей науки. «В Казахстане. Она выразила желание реализовать совместные исследовательские проекты между Академией государственного управления при Президенте Казахстана и болгарскими высшими школами. Приоритетными направлениями являются государственное управление, региональное развитие, экономика, менеджмент и человеческие ресурсы», - пояснила профессор Масалимова. Она подчеркнула важность публикаций в научных журналах: «Долгосрочной перспективой сотрудничества в сфере образования и науки является заключение соглашения между двумя странами. Нам необходимо работать над аналогичным документом, который обеспечит основу для углубления сотрудничества», – сказал профессор Цоков, добавив, что этот процесс был прерван много лет назад. «Вместе мы сможем возобновить партнерство и обозначить конкретные шаги в этом направлении», – добавил министр. Заместитель министра образования и науки профессор Генка Петрова представила возможности обучения на совместных магистерских программах университетов ряда стран в связи с «Инициатива» европейских университетов. МОН поощряет болгарские университеты создавать совместные программы магистратуры и докторанттуры. Профессор Масалимова также ознакомилась с базами данных, из которых можно получить информацию о научных публикациях болгарских ученых.

Конечно, есть еще много неиспользованных возможностей – более активная работа в области научных исследований, больше совместных проектов и больше совместных публикаций. Условия и правовая база существуют, и насколько мы будем их использовать, зависит от нас, преподавателей и исследователей.

КЫРГЫЗСКО-КАЗАХСКИЕ ОТНОШЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: ПРОБЛЕМЫ, ВЫЗОВЫ, РЕШЕНИЯ

3. Курманов, доктор исторических наук, профессор,
проректор Дипломатической академии МИД КР
(г.Бишкек, Кыргызская Республика)

В Кыргызстане 5-9 октября 2020 г. на волне недовольства несправедливыми выборами в парламент Кыргызстана снова произошли народные волнения, приведшие к смене власти. В ходе внеочередных всенародных выборов 11 февраля 2021 г. президентом Кыргызской Республики был избран Садыр Жапаров, который сейчас разгребает завалы между братскими и соседними республиками, оставшимися в наследство от предшественников.

В этот же день на параллельно организованном референдуме была принята новая конституция Кыргызской Республики с президентской формой правления. Кыргызстан вернулся в ряды президентских тюркских республик, чьи возможности по интеграции между собой в связи с этим только увеличились. Одна из актуальных задач, которые президент С.Жапаров ставит перед собой – это восстановление и улучшение братских отношений с Казахстаном и другими тюркскими республиками¹.

Пользуясь случаем, на этом хотелось бы более поподробнее остановиться.

Среди факторов, влияющих на развитие процесса интеграции в «турецком мире», можно выделить следующие:

- тюркские страны как общая совокупность, за исключением Турции, являются социальным конструктом постсоветского периода, когда «советское политическое наследие» становится серьезным препятствием для развития несоветских моделей и систем;

¹ Президент Садыр Жапаров намерен улучшить отношения с Турцией // URL: https://24.kg/vlast/193325_president_sadyir_japarov_nameren_uluchshit_otnosheniya_sturtsley/

- интеграционные и дезинтеграционные процессы обусловлены наличием разновекторных процессов строительства нации-государств и регионов, национализм и регионализм имеют взаимоисключающий эффект, хотя эти явления могут иметь и взаимоусиливающий характер, который при умелом политическом проектировании может служить механизмом интеграции;
- негативная роль внешних государств по отношению к тюркской интеграции, что проявляется в их геополитическом противостоянии, в наличии разных моделей политического и экономического развития и межгосударственного сотрудничества, продвигаемых и поддерживаемых внерегиональными державами;
- запоздалое вовлечение новых тюркских государств в глобальные процессы обусловило их чрезмерную зависимость от внешних глобальных факторов, что имеет сдерживающий эффект по пути их интеграции;
- ограничителем интеграции тюркских государств выступают их недостаточная демократичность, авторитарные политические режимы, которые во взаимодействии с внешней средой не наделяют формальные институты сотрудничества достаточными полномочиями на пути к интеграции;
- на интеграцию влияют состав, цели и возможности регионов, в которые входят тюркские страны, степень взаимосвязанности регионов с точки зрения экономики, идентичности и безопасности, то, как государства управляют, решают проблемы;
- неореалисты считают важным для успешной интеграции наличие консенсуса по фундаментальным ценностям, которые разделяются участниками интеграционного процесса. Сейчас идентичность тюркских стран базируется на трех основах – единстве культуры, языка и религии и хорошо осмысливается через противопоставление: славянские и азиатские народы, Азия-Европа, Запад-Восток;
- представители неолиберальной школы политологии считают необходимым условием интеграции осознание политической элитой взаимозависимости и взаимосвязанности интересов государств в современном мире и наличие государства, выступающего в роли лидера, способного задавать содержание и поддерживать функциональность институтов интеграции (Турция, Азербайджан, Казахстан);
- фактором интеграции выступает география, отсутствие доступа к морям и океанам, в силу чего тюркские страны во все времена были вынуждены быть открытыми внешнему миру (Великий Шелковый путь);
- неравномерно распределенные в тюркских странах природные ресурсы также выступают фактором интеграции (Казахстан, Азербайджан, Туркменистан, Узбекистан богаты углеводородами, Кыргызстан и Турция – водными ресурсами, запасами цветных металлов, Турция – райский угол, имеющий выход к океану). Через интеграцию можно выработать экономически обоснованные и действенные механизмы ресурсного взаимообмена, что уменьшило бы эти страны от внешней зависимости;

- большой проблемой являлось наличие проблем межгосударственных границ и водопользования между тюркскими странами (Узбекистан имел территориальные и водные претензии к Кыргызстану, территориальные – к Туркменистану), хотя в настоящее время наметился существенный прогресс по большему комплексу этих проблем²;

- соединить свой материально-технический, военный и экономический потенциал тюркским странам мешает слабость государственных и межгосударственных институтов, которые несут в себе идеологию и функции командно-административного режима. С распадом СССР институты формальной политики были заменены на демократические и с началом постсоветского периода эти институты можно охарактеризовать как квази-демократические, неспособные управлять в условиях глобального капитализма. С этим было связано и то, что тюркские страны более трех десятилетий не могут выбраться из своего «замкнутого круга», не могут достаточно эффективно интегрироваться между собой;

- интегрироваться возможно и по евразийскому вектору в связи с историческим дуализмом тюркских народов и стран, которые для того, чтобы консолидироваться внутри себя, должны активно взаимодействовать еще и с внешними игроками (ОТГ, СНГ, ГУАМ, ОДКБ, ШОС и т.д.);

- постсоветские политические режимы тюркских республик склонны вести политику национализма, декларируемые как «национальные интересы»;

- былая конкуренция Казахстана и Узбекистана в борьбе за региональное лидерство также оказывало негативный отпечаток на процесс тюркской интеграции;

- успешность интеграции также зависит от формата и модели сотрудничества, которые должны способствовать укреплению государственности тюркских стран;

- должны быть также выработаны механизмы помощи более благополучных тюркских стран менее благополучным (например, Кыргызстану);

- необходиманейтрализация влияния на интеграционные процессы таких неформальных, неэффективных и неадекватных институтов, как клановость, семейственность, землячество и клиентелизм;

- необходимо обеспечить конструктивный подход России и КНР к тюркской интеграции, нацеленное на взаимное и равноправное сотрудничество.

Идея интеграции между тюркскими республиками и народами возрастает в связи с начавшимися в 90-х гг. процессами глобализации и новыми тенденциями в мировом развитии. В современном понимании интеграция, о которой идет речь, это способ участия государств в глобализации. Кыргызстан, находясь на периферии международных отношений, а также в условиях geopolитического тупика, не участвует во многих интеграционных проектах, а, следовательно, и в процессе глобализации, что может негативно отразиться на его будущем. Не участвуя в интеграции, Кыргызстан никогда не сможет выйти из «третьего мира». Это приведет к закреплению

² См.: Итоги визита Садыра Жапарова в Ташкент: о чём договорились Узбекистан и Кыргызстан // URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/03/14/japarov-visit/>

его периферийного статуса, т.к. у глобализации как процесса есть и не-приглядная сторона. При ней «богатые страны богатеют больше, бедные еще больше беднеют». А западные конструктивисты считают, что в условиях глобализации и постсоветской национальной независимости общность исторического развития тюркских стран и многовековые традиции их взаимодействия могут заново интерпретироваться и радикально измениться, принимая различные формы и содержание.

Планируя будущее и программируя настоящее необходимо также учитывать ресурсы и потенциал братских тюркских стран и народов, который все еще недостаточно используется. Феномен тюркской интеграции должен восприниматься и осмысляться через такое основополагающее понятие, как «стратегическое партнерство». Например, Кыргызстан, судя по официальным выступлениям своих руководителей, имеет таких стратегических партнеров, как Российская Федерация, КНР, Турецкая Республика, Узбекистан и Казахстан. Но не все они де-факто и де-юре являются таковыми, т.к. между Кыргызстаном и некоторыми из названных стран нет соответствующих международных договоров и соглашений (кроме РФ, РУ и РК). Причем, формат «стратегического партнерства» в некоторых случаях не всегда дотягивает до уровня просто «партнерских отношений», под которыми в документах ООН понимаются «добровольные и основанные на сотрудничестве взаимоотношения между различными субъектами, как представляющими государство, так и не связанными с ним, при которых все участники договариваются совместными усилиями добиваться общей цели или выполнять конкретную задачу и сообща преодолевать неблагоприятные факторы, нести общую ответственность, предоставлять на взаимной основе ресурсы и знания и пользоваться достигнутыми результатами».

Как известно, для начального этапа международного сотрудничества было присущее отсутствие системности и комплексности. Положение стало изменяться в 80-х гг. ХХ в., когда внимание ученых стали привлекать такие вопросы, как геополитические и национальные причины, формы, содержание, цели и следствие межстрановых отношений. В СМИ и публичной политике стало активно использоваться словосочетание «стратегическое партнерство», ныне прочно вошедшее в понятийный аппарат международного сотрудничества. Однако, данный феномен еще недостаточно изучен как в зарубежной, так и в отечественной политической науке, что дает возможность его разной интерпретации. Практическая актуальность этой задачи заключается в том, чтобы установить – насколько понятие «стратегическое партнерство» применимо к современным отношениям Кыргызской Республики с тюркскими республиками.

Термин «стратегическое партнерство» раньше чаще применялся в сфере бизнеса, где таким партнером признавалась фирма, на долгосрочной основе сотрудничавшая в решении важнейших своих задач в ходе реконструкции или реформы фирмы. Затем он успешно перекочевал в сферу дипломатических отношений.

Концепция стратегического партнерства в международных отношениях стала активно продвигаться с завершением «холодной войны». Раньше всего о нем стали говорить на евразийском пространстве, где с распадом

СССР и кончиной «биполярного мира» многие страны, в т.ч. Россия, КНР и Индия, стали испытывать синдром «одиночества», вызванный необходимостью иметь «тет-а-тет» отношения с единственной супердержавой. В начале 1990-х гг. стратегическое партнерство стало конъюнктурным, ибо одни государства пытались его использовать как своеобразный щит для обеспечения своей безопасности, другие – как «троянского коня», чтобы внедриться в новое политическое пространство, а трети – как «золотой ключик», чтобы решать и удовлетворять свои экономические интересы. Стратегию внешней политики государства можно представить, как пирамиду, где на вершине стоит стратегическая цель, которая определяет дальнейшую иерархию целей и задач. Разработать стратегию – значит выявить приоритетные цели и использовать ресурсы для их достижения. Таким образом, внешнеполитическая стратегия государства определяет средства и методы для достижения своих целей.

Условия создания, цели, структуру и эффективность стратегического партнерства в сфере международных отношений изучают многие западные и российские ученые, а также политики³. Отмечая определенную теоретико-методологическую разработанность категории «стратегическое партнерство», следует признать необходимость ее дальнейшего уточнения. Термин «партнерство» предполагает, что стороны ведут взаимовыгодные отношения ради некоторой цели и несут ответственность за то, чтобы их решения согласовывались с интересами партнера. Если совместить эти определения и перенести их в область международных отношений, то под стратегическим партнерством получается «долгосрочное обоюдовыгодное сотрудничество равноправных субъектов на международном уровне для достижения общих целей ради решения национально-государственных задач». Необходимо изучить аспекты отношений, которые позволяют им перейти на стратегический уровень, а также те из них, которые этому препятствуют. Термин «стратегическое партнерство» зачастую используется тогда, когда требуется подчеркнуть особую значимость отношений или текущего момента. Очевидно, что в каждом конкретном случае политики подразумевают под стратегическим партнерством разную степень проработанности отношений и повестку дня. Например, для стратегического партнерства необходима соответствующая правовая база в виде договора о вечной дружбе или союзничестве. Сказанное говорит о том, что использование термина «стратегическое партнерство» не всегда соответствует действительности, вследствие чего его значимость в значительной степени девальвирована. Он потерял свое изначальное значение как союзнические отношения или партнерство стран в решении главных для них задач в области национальной безопасности и внешней политики, призванных создать благоприятные условия для внутреннего развития. Этот термин скорее означает установление простых, дружественных долгосрочных отношений между государствами. Не случайно авторитетный профессор-международник, специалист по Азии и восходящая звезда в области geopolитики Дж. Хослаг статью о стратегическом партнерстве между ЕС и КНР, принимая во внимание культурные, а подчас

³ Хоффмайстер В. Начало новой эры: стратегическое партнерство Бразилии и ЕС // URL: <https://sites.google.com/site/latinoamerikanistik/archiv-poterov/2010-6/v-hofmeijster-nacalo-novoj-ery-strategiceskoe-partnerstvo-braziliia-i-es>; Михеев А. Многосторонние партнерства: определение, принципы, типология, процесс осуществления / Центр Интернет-политики. - М.: МГИМО (У) МИД РФ, 2009; Новиков И. Стратегическое партнерство как феномен международной политики // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер.4. История. Регионоведение. Международные отношения. - 2010. - № 1(17); Лавров С. Философия глобальных отношений // URL: <http://www.Sorokinfond.ru/index.php?id=279>; и др.

и идейно-политические барьеры с Китаем и традиционную ориентацию хозяйственных связей на США и Россию, разделил на две части:

1.The Strategic Partnership on Paper («Стратегическое партнерство на бумаге»);

2.The Strategic Partnership in Practice («Стратегическое партнерство на практике»).

Дабы отличить стратегическое партнерство на словах и бумаге от реального на практике, очертить круг, за пределами которого останутся другие типы международных отношений, в качестве базовых критериев можно принять следующие:

- существование принципиально важных целей, достижение которых возможно лишь при серьезной координации усилий сторон в долгосрочной перспективе;
- единое понимание целей и принципов развития стратегического партнерства сторонами;
- наличие правовой базы партнерства, где закреплены содержание сотрудничества и механизмы его реализации;
- существование институциональных механизмов, посредством которых стратегическое партнерство реализуется.

При этом, многовекторность не исключает эксклюзивных связей с жизненно важными государствами-партнерами. В эпоху глобализации ни одна страна, независимо от степени ее развития, не может не подвергаться влиянию внешних сил, самостоятельно справиться с острыми проблемами современности. Противостоять им можно только в рамках тесного международного сотрудничества на глобальном, региональном и двустороннем уровнях. Задачей государств в этих условиях является быстрая адаптация к новой среде путем пересмотра прежних подходов и выработку новых подходов по ключевым проблемам политики. По мнению экспертов, сутью стратегического партнерства является наличие такого межгосударственного взаимодействия, которое позволяет партнерам, объединив усилия, достичь жизненно важных внутренних и внешне-политических целей. Таким образом, «стратегическое партнерство» включает в себя пять основных составляющих, которые отличают его от других типов международных отношений и составляют в конечном итоге ее суть:

1. Стратегическое партнерство требует явных общих целей, задач и интересов.

2. Оно отличается своей продолжительностью и постоянством во времени.

3. Цели в стратегическом партнерстве должны быть многомерными и распространяться в сферах экономических, политических и военных интересов.

4. Стратегическое партнерство имеет глобальный уровень.

5. Стимулы и цели должны иметь такой характер, чтобы они не могли быть достигнуты в других типах международных отношений, только в стратегическом партнерстве.

Надежность «стратегического партнерства» определяется взаимной готовностью сторон учитывать интересы друг друга, дисциплинированностью партнерских отношений и, что очень особенно важно, наличием собственных механизмов реализации сотрудничества.

К сожалению, в реальности назвать нынешние отношения между КР и АР «стратегическим партнерством» трудно, т.к. отсутствует «стержни» в виде основной цели, задач, интересов, постоянства, многомерности и дисциплинированности в отношениях между собой, а потому в отношениях между братскими странами все время происходят какие-то досадные сбои и казусы. В этой связи отметим, что азербайджанская внешняя политика хотела от Кыргызстана, с которой дважды замораживались отношения, твердой политической поддержки в главной для них карабахской проблеме на основе резолюций ООН о территориальной целостности АР хотя бы на том уровне, как их поддерживает Казахстан. Как братская страна Азербайджан просила братские республики и народы проявлять чувства и отношения «братьства».

В 2011 г. Кыргызстан попытался побороться за место непостоянного члена Совета Безопасности ООН на 2012-2013 гг. Нашим конкурентом тогда выступил Пакистан, который обошел Кыргызстан, не смогший воспользоваться даже поддержкой соседей по региону. За Кыргызстан проголосовала Армения, а против проголосовали Казахстан и Азербайджан. Вот такая солидарность и координация взаимных интересов. Очевидно, что этот вопрос необходимо было загодя поставить на Тюркском совете, скооперироваться, чтобы положительно решить вопрос для Кыргызстана. Например, Казахстан, активно используя потенциал Тюркского совета, добился его поддержки и права быть непостоянным членом Совета Безопасности ООН на 2017-2018 гг. Конечно, там были задействованы и иные влиятельные механизмы и аргументы, но факт остается фактом. Непостоянным членом Совета Безопасности ООН в свое время был избран и Азербайджан. Он также добился председательства в ОЭС, где Кыргызстан после очередной кадровой ротации в 2008 г. стал работать весьма пассивно, и более того, не поддержал резолюцию Азербайджана по карабахскому вопросу, что вызвало недоумение среди дипломатов тюркских стран.

Несмотря на динамичные и позитивные отношения между Кыргызстаном и Казахстаном, в наследство от прежнего политического режима остались и продолжают существовать ряд проблем, которые не решаются десятилетиями и подрывают эти отношения, доверие и уважение к друг другу. Что в новых условиях разлома системы международных отношений, которое негативно скажется прежде всего на положении небольших государств, требуется их скорейшее разрешение, особенно путем усиления интеграции и кооперации в рамках ЦАС и ОТГ.

А термин «братские отношения» в наших договорах и соглашениях пояснить следующим определением, что это такие отношения, которые недопустимы в отношениях между братьями», имея в виду ложь, низость, шантаж, предательство и т.д. и т.п. В частности, речь идет о регулярно происходящих на наших границах т.н. торговых и пограничных «войнах», возникающие в связи с какими-то определенными трудностями, которые, никак не могут не возникать между соседними странами, но принципиально не рассматриваются и не решаются.

ВОПРОСЫ ФЕДЕРАЛИЗМА И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ В 1917-1918 ГОДАХ⁴

А. Ауанасова,
доктор исторических наук, профессор,
руководитель Отдела истории социально-экономического развития
Казахстана ИИГ МНВО РК (г. Астана, РК)

Уважаемые участники конференции!

Благодарю за предоставленную возможность выступить на пленарном заседании научной площадки, которая посвящена общим для стран Центральной Азии и Казахстана вопросам в области изучения теории и практики государственного строительства.

Тема моего доклада связана с историей автономизации Туркестанского края в 1917–1918 гг., которая фактически стала предтечей современных государственных образований на территории Центральной Азии и Казахстана. Показательным является рост самосознания тюркских народов в 1917–1918 гг. Именно в начале XX в. тюркские народы впервые поднимают вопрос о праве наций на самоопределение. Провозглашение автономий на территории бывшей Российской империи стало закономерным шагом в истории государственного строительства Туркестанского региона и Казахстана.

Краткая история Автономии в Туркестанском крае стала важным этапом в развитии региональной самоорганизации на фоне общенациональных приоритетов тюркских народов имперской России. Вместе с тем, выдвигаемые идеи тюркской интеграции на фоне провозглашенных автономий по праву вошли в золотую копилку интеграционной политики современных тюркоязычных государств не только Центральной Азии, но и мирового тюркского сообщества.

В истории государственного строительства Центральной Азии и Казахстана ХХ в. известны две формы автономий. Первая – досоветские автономии, сформированные коренными этносами. Их возникновение связано с установлением демократической формы правления в России Временным правительством после победы Февральской революции 1917 г. Досоветские автономии просуществовали недолгое время, но продемонстрировали желание тюркских народов взять в свои руки государственную власть, возродить национальную государственность. Вторая форма – советские автономии (Туркестанская АССР, Казахская АССР), возникшие в результате победы Советов и утвердившиеся в навязанной большевиками

⁴ В рамках реализации проекта ИРН: АР 19678348 «Крушение Российской империи и возрождение Казахской государственности: историко-правовой анализ».

форме классового содержания государственного устройства. Изначально они сводились к пренебрежению национальными интересами региона и признанию только территориальных показателей национальных районов.

Практическая борьба за автономию Туркестана после октябрьского переворота определила два подхода в решении задачи национального самоопределения: «снизу» и «сверху». Первое направление представляло широкие слои населения за реальное осуществление суверенных прав тюркских народов Туркестанской автономии в рамках Российской Федерации.

Важно отметить, что Туркестан Мухтариати (Туркестанская автономия) было не единственным новым политическим образованием на территории бывшей Российской империи после перехода власти к Временному правительству и Учредительному собранию. За очень короткий промежуток времени (один-два месяца) помимо Туркестанской автономии образовались еще три автономии: 15 ноября 1917 г. – автономия Башкортостана, 6 декабря 1917 г. – Сибирская автономия, 13 декабря 1917 г. – автономия Алаш в Казахстане. Парад автономий говорил о том, что народы, населяющие бывшую Российскую империю, в 1917 г. были готовы взять легитимную власть в свои руки и начать вести на местах самостоятельную внутреннюю и внешнюю политику. Каждая из вышеперечисленных автономий имела особенности в своей организации.

Туркестанская автономия (Туркистон Мухтариати, с 28 ноября 1917 г. по 22 февраля 1918 г.) была организована по территориальному принципу, без акцента на государствообразующую нацию. Она охватывала территорию Туркестанского края, которую населяли тюркские народы: казахи, киргизы, узбеки, туркмены и другие, а также территории Сыр-Дарынской и Семиреченской областей, населенных преимущественно казахами.

Интересно, что после образования Туркистон Мухтариати и автономии Алаш в кругах политической элиты с повестки дня не снимался вопрос об образовании Тюркской автономии без акцента на государствообразующую нацию, то есть четко было заявлено о желании тюркских народов идти по пути федерализма.

Исторический путь развития федерализма в Туркестанском крае, чьим основным принципом выступал политический идеал федеративной организации государства через стремление объединить несколько отдельных территорий юга бывшей Российской империи (например, Туркестанский край и Казахстан) в одну федерацию, доказывает, что политическая партия «Шуро-и-исламия» вышла на новый уровень взаимоотношений между Автономиями Туркистон Мухтариати и Алаш. Тюркская интеграция как одна из форм управления Туркестанским краем (плюс Казахстан) на практике могла осуществить идею федерализации на своих территориях.

Об этом свидетельствуют результаты совещания, проходившего 5 января 1918 г. между лидерами Алаш и Туркестанской автономией – Алиханом Букейхановым и Мустафой Шокаем, где обсуждался вопрос о проведении совместного съезда в Сыр-Дарынской области [1].

На повестки дня стоял вопрос о присоединении региона либо к автономии

мии Алаш, либо к Туркестанской автономии. Позднее Миржакып Дулатов, участвовавший качестве представителя от правительства Алаш-Орды, в своих показаниях следователю ОГПУ 30 ноября 1929 г. писал следующее: «К концу нашего съезда (т.е. II Всеказахского, проходивший с 5 по 13 декабря 1917 г.) приехал из Коканда Мустафа Чокаев. Он был против образования самостоятельной Казахской автономии, а агитировал за соединение с Туркестаном и говорил, что в состав Туркестанского правительства вошли он и Тынышбаев Мухаметжан ...» [2].

На январском совещании 1918 г. большинство участников выступили в поддержку автономии Алаш и перенос решения территориального вопроса по Сыр-Дарьинской области на более поздний срок.

Как видно из показаний М. Дулатова, проект объединения автономии Алаш с Туркестан Мухтариати в единую политическую силу, поднимавшийся М. Шокаем, говорит о том, что организация автономии предполагалась по территориальному принципу. Впервые между правительствами Туркистан Мухториати и Алаш был поднят вопрос тюркской интеграции между тюрко-мусульманскими народами населявшими Центральную Азию и Казахстан.

Анализ выдвигаемых предложений о создании тюркской интеграции в 1917–1918 гг. ставит задачу определения типа федерации, заявленной М. Шокаем, исходя из реализуемых на современном этапе федеративных моделей. Пожалуй, наиболее близок к идее тюркской федерации дуалистический (дуальный) тип федерализма. Для того времени он мог бы стать одной из прогрессивных форм государственного устройства, так как для этого были созданы все предпосылки: внутренний суверенитет субъектов, их независимость друг от друга и относительная свобода во внутренней организации. Федеральная и региональная власть в такой модели могли бы быть автономными и чётко разделенными между собой, в том числе и в вопросе легитимации. Таким образом, между субъектами и федеральным центром отношения, видимо, планировалось строить по строгой иерархичности, федеративности. В этом случае права субъектов по отношению друг к другу скорее напоминали бы конфедерацию [3].

Тезис, выдвигаемый М. Шокаем, опирался на то, что тюркско-мусульманские народы, населяющие Центральную Азию и Казахстан, должны консолидироваться на основе этнической, культурной и языковой общности для возрождения региона в форме Тюркской автономии.

Многие учёные-представители социальных наук высказывают идею о том, что федеративное устройство государства является стимулом для развития демократии. Некоторые также утверждают, что демократия и федерация в полном смысле этих двух понятий невозможны без их сочетания. В частности, политолог Т. Джейферсон утверждал, что федерализм является непосредственной «территориальной» формой демократии, и полагал, что готовность народа к реализации федеративной модели управления государством коррелирует с уровнем развитости в нём демократических идей и институтов.

Вполне обоснованным, исходя из принципов и самой идеи федерализ-

ма, считается утверждение о том, что федеративная форма государственного устройства способствует не только дополнительной децентрализации государственной власти, созданию дополнительных институтов в системе сдержек и противовесов, что также косвенно содействует развитию демократического режима, но и сама по себе предполагает развитие по демократическому пути. Данное положение в большей степени становилось актуальным для многонационального Туркестанского региона, где тюркская интеграция была необходима для должной репрезентации этнических интересов.

Сама идея тюркской интеграции М. Шокая для того периода хотя и оказалась прогрессивной, но не могла быть реализована. Туркестанский край и Казахстан боролись за признание автономий.

Дальнейшие события в ходе эволюционного развития досоветских автономий показывают, что с 1917 по 1918 гг. на территории Центральной Азии и Казахстана самостоятельно действовали две автономии, легитимность которых подтверждалась общенациональными съездами этих регионов.

К сожалению, ни действия Временного правительства в решении социально-экономических вопросов, ни обещания в будущем решить вопрос Туркестан Мухтариати на Учредительном собрании уже не могли приостановить начавшийся процесс насилиственного перехода политической власти в руки большевиков. В этих условиях неоднократные встречи лидеров национальных автономий с представителями Временного правительства, «белого» движения по вопросам признания этих автономий положительных результатов не дали. Ожидать взаимопонимания от этих влиятельных политических сил на территории бывшей Российской империи в 1918 г. было бессмысленно.

Вопросы, связанные с развитием тюркской интеграции, поднимались и в первые годы советской власти. Второе направление, навязанное сверху партийным руководством большевиков, предполагало осуществление автономии в рамках единого пролетарского государства. Декларативно предоставляющая угнетенным народам право на самоопределение советская модель национальной автономии была нацелена на создание социалистической государственности, не приемлющей национальные интересы туркестанского общества. В целом победа ленинской модели национально-территориальной автономии на советских началах уничтожила возможности демократического развития региона.

Руководитель Мусбюро Тураг Рыскулов в своих выступлениях и докладах того периода часто приводил вопиющие факты о советской великодержавной политике, ее колонизаторском и национально-угнетательском характере. Как и Мустафа Шокай он предлагал создание Туркестанской автономии на тюркских началах в составе РСФСР, и заявлял, что «...для избежания розни между тюркскими народами следует объединить их под одним знаменем тюрков», а Туркестан необходимо считать «...страною тюркских народностей..., включая сюда таджиков нетюркского происхождения, и остальное население – русских, евреев, армян и других, представляющим из себя пришлый элемент».

Поднимаемые в проекте вопросы, связанные с тюркской интеграцией, не были связаны с сепаратизмом, так как у Турага Рыскулова и его группы не было стремления в отделению или обособлению от РСФСР. Критикуя колонизаторский и национально-угнетательском характер политики большевиков в Туркестанском крае, они не призывали общество к территориальному отделению от основной части государства.

На III конференции Мусульманского бюро Т. Рыскулов и его единомышленники поставили вопрос «Об автономии и конституции Туркестана», где в резолюции отметили, что Туркестан, состоявший из пяти областей: Сыр-Дарьинской, Семиреченской, Ферганской, Самаркандской и Закаспийской, объявляется страной тюркских народностей. Поэтому, хотя территориальный признак названия Туркестанской республики РСФСР совпадает с национальным признаком, необходимо для ясности использовать название «Тюркская республика РСФСР», в рамках которой «самоопределяющимся коренным народом считается тюркский народ». Было предусмотрено, что в состав новой республики «могут приниматься желающие войти в неё новые тюркские республики», что допускало реализацию идей образования Тюркской республики или республики Туран (от Волги до Памира) в составе РСФСР в 1919–1921 гг., высказывавшихся М. Султан-Галиевым и А.-З.В. Тоганом. Выдвигались также задачи формирования республиканской мусульманской армии и подготовки проекта конституции.

Дальнейшие политические события в Центральной Азии и Казахстане показывают, что страх тоталитарного режима в распространении идеи тюркской интеграции послужил толчком к усилению репрессий в отношении политической элиты. Политическое шельмование и обвинение в пантюркизме, панисламизме и туранизме, которые в советское время сформировались как доктрины, позволили обвинять в национал-шовинизме, распространении буржуазной идеологии. Советские доктрины, направленные на поиск врага среди политической элиты Центральной Азии и Казахстане, привели к отрицанию тюркской интеграции на долгие годы вперед.

Если Туркестан Мухториати была уничтожена военным путем, то проект образования Тюркской автономии показал внутриполитический раскол в рядах партии в вопросах права наций на самоопределение. Проект Т. Рыскулова был отклонен в силу опасности для центральной власти установления досоветской автономии в Туркестане. Однако проект показывает, что национальная советско-партийная верхушка хоть и делала попытки повести за собой широкие массы народа и добиться победы реальной автономии в Туркестане, но не смогла устоять перед напором ЦК РКП(б), показав свою незрелость в решении вопроса национального самоопределения Туркестана. Однако ее попытки возродить идеи Туркестанской досоветской автономии вместе с лидерами автономий Алаш показали, что, несмотря на ошибочность в вопросах национального самоопределения Туркестана, местные советско-партийные кадры делали попытки отстоять право тюркских народов на самоопределение Туркестанской республики.

Большевики, настроенные на мировое господство пролетариата, не признавали право нерусских народов на самоопределение. Они рассматривали вопрос любой из форм автономии Туркестана как вынужденную краткосрочную меру при строительстве единого сильного пролетарского государства.

Несмотря на смену формы Российской государственности, демократического курса Временного правительства, а затем и большевиков, в официальной политике России доминировал тезис отрицания национального возрождения нерусских народов и сохранение единой державности России.

Колониальное мышление и высокомерие вместе с шовинистскими взглядами большевиков об уникальности русского народа вкупе с унижением национального сознания тюркских народов еще не одно десятилетие продолжало существовать в практике государственного строительства советских автономий и союзных республик. Как показала дальнейшая практика государственного строительства, в конечном итоге республики утратили свою независимость, находясь под полным контролем компартии и центрального аппарата. Лишь через 70 лет с распадом СССР Центральная Азия и Казахстан смогли обрести свою государственность и независимость.

Не смотря на то, что тюркская интеграционная идея не нашла своего применения в теории и практики государственного строительства в 1917–1918 гг., она показала свою перспективность для современных стран Центральной Азии, Казахстана и мирового тюркского сообщества, выступив консолидирующим фактором в международном сотрудничестве, науке, образовании, культуре тюркских стран.

Источники и литература

1. Қазақ 1917. № 255.
2. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 т. Т. 4. Алматы: Атамұра, 2009. – С. 130.
3. Баранов Н. Современный федерализм и федерации (опубликовано 19.06.2016) // Персональный сайт Николая Баранова. URL: <https://www.nic-bar.ru/politology/study/kurs-politicheskaya-regionalistika/186-lektsiya-7-sovremennoj-federalizm-i-federatsii> (дата обращения: 28 января 2020).

РАЗВИТИЕ МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ)

М. Калиева,
доктор политических наук, ассоциированный профессор,
Главный научный сотрудник Института истории государства МНВО РК
(г. Астана, Республика Казахстан)

Национальные интересы государства определяют необходимость и актуальность новых направлений внешнеполитического курса, способствующих углублению политico-экономических, финансовых, дипломатических и гуманитарных связей со странами мирового сообщества. Сбалансированность и гармоничность взаимовыгодных отношений, инвестиционная привлекательность, потенциальные ресурсы для дальнейшего развития IT-технологий и цифровизации являются существенной платформой укрепления и расширения роли Казахстана в международном содружестве.

Актуально и важно раскрытие основных механизмов и инструментов внешней политики Казахстана, изучение и исследование новых шагов на пути к международному сотрудничеству в условиях многополярного мира XXI века. В Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» от 1 сентября 2023 года подчеркнуто: «Новая парадигма экономического развития Казахстана будет основана на эффективном использовании наших конкурентных преимуществ, а также раскрытии потенциала всех ключевых факторов производства – труда, капитала, ресурсов и технологий» [1]. Особую значимость имеет конкурентоспособность регионов страны, направленная на развитие человеческого капитала, улучшение социально-экономической среды жизнедеятельности людей.

Мангистауская область расположена на юго-западе Казахстана. Границит с Актюбинской и Атырауской областями. С восточной стороны имеет общую границу с Узбекистаном, с южной стороны – с Туркменистаном. С западной стороны область омывается Каспийским морем, которое рассматривается как «внутриматериковый бессточный водоем, не имеющий естественного соединения с Мировым океаном. Оно разделяется на соответствующие зоны (территориальных вод и исключительных экономических зон), на которые распространяется суверенитет прибрежных государств» [2]. Значение Каспийского региона в глобальном масштабе определяется в первую очередь особым географическим положением, сделавшим его одним из важнейших торгово-транспортных узлов. Особую значимость в решении проблемы правового статуса Каспия имели Закон Республики Казахстан от 14 ноября 2002 года № 356 «О ратификации Соглашения меж-

ду Республикой Казахстан и Российской Федерации о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование и Протокола к Соглашению между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование» [3] и Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года № 457 «О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой и Протокола к Соглашению между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой» [4].

До 1991 года открытый выход к Каспию имели две страны – Советский Союз и Иран, соответственно, все возникающие вопросы решались на двустороннем уровне. Распад СССР кардинально изменил геополитическое пространство этого региона. В результате оформился новый формат межгосударственных отношений по использованию Каспия с участием пяти прибрежных стран – Азербайджана, Ирана, Казахстана, России и Туркменистана. В новых условиях важное значение имело определение международно-правового статуса Каспийского моря.

В феврале 1992 года в Тегеране – Иран – «состоялась встреча представителей прикаспийских государств по вопросам развития многостороннего сотрудничества в бассейне Каспия» [5].

В октябре 1992 года в Тегеране «было проведено заседание экспертных групп пяти прикаспийских стран по обсуждению проекта Устава организации, подготовленного иранской стороной» [6].

В ноябре 1992 года состоялись «консультации между МИДами Республики Казахстан и Российской Федерации по проблемам Прикаспийского сотрудничества с участием экспертов заинтересованных министерств и ведомств (Госэкономкомитет, Госкомводресурсы, Комитет по рыбному хозяйству, Минэкобиоресурсы, Минэнерго)» [7]. Были обсуждены актуальные вопросы «сохранения и использования биоресурсов моря, морского дна и его разработки с точки зрения добычи полезных ископаемых, в первую очередь, нефти и газа, обеспечения благоприятных экологических условий, создания современного морского судоходства и торгового флота, береговой инфраструктуры» [8].

В мае 1993 года в Астрахани – Россия – «были проведены переговоры делегаций прикаспийских государств по рассмотрению проектов Соглашения о сохранении и использовании биоресурсов Каспийского моря» [9].

В 1994 году стали вестись активные переговоры по вопросам сотрудничества на море. В 1996 году в Ашхабаде – Туркменистан – состоялось Совещание министров иностранных дел прикаспийских государств. По итогам его работы на уровне заместителей министров иностранных дел была создана Специальная рабочая группа по разработке Конвенции о правовом статусе Каспийского моря. Ее заседания проводились поочередно на территории каждого из прикаспийских государств.

К 2018 году состоялось пять саммитов прикаспийских государств. Первый каспийский саммит проходил 23-24 апреля 2002 года в Ашхабаде

– Туркменистан – и заложил основу проведения встреч на уровне Глав государств.

Второй каспийский саммит прошел 16 октября 2007 года в Тегеране – Иран. В ходе его работы страны-участницы подписали Декларацию, на политическом уровне закрепляющую имеющиеся межгосударственные договоренности по правовому статусу Каспийского моря, обеспечению безопасности и стабильности в морской акватории, а также по отдельным темам международного сотрудничества.

На уровне Третьего каспийского саммита 18 ноября 2010 года в Баку – Азербайджан – подписано Совместное Заявление Лидеров прикаспийских государств. Соглашение о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море обеспечило правовую основу сотрудничества этих стран. Были достигнуты договоренности о национальной зоне водного пространства под суверенитетом прибрежного государства и о системе мер по введению моратория на вылов осетровых видов рыб, что подкреплялось соответствующим Протокольным решением на уровне Глав государств.

Президенты стран-участниц Четвертого каспийского саммита 29 сентября 2014 года в Астрахани – Россия – подписали Совместное Заявление, затрагивающее принципиальные стороны деятельности прибрежных государств на море. Был принят ряд документов, имевших большое значение для дальнейшего регулирования правового статуса Каспия: это – Соглашение о сохранении и рациональном использовании водных биологических ресурсов Каспийского моря, Соглашение о сотрудничестве в сфере предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций в Каспийском море, Соглашение о сотрудничестве в области гидрометеорологии Каспийского моря.

Пятый каспийский саммит состоялся 12 августа 2018 года в Актау – Казахстан. Главы пяти прибрежных стран подписали документ большой исторической важности и значимости - Конвенцию о правовом статусе Каспийского моря. В ходе встречи на высшем уровне обсуждались и рассматривались аспекты сохранения биосреды и экологии акватории Каспия, развития экономики, транспорта, торговли и туризма. Одними из приоритетных на саммите стали вопросы безопасности, борьбы против терроризма, наркотрафика и организованной преступности в регионе Каспийского моря.

Разделение акватории Каспия между пятью прибрежными государствами выглядит таким образом: каждая сторона будет располагать внутренними водами, территориальными водами шириной 15 морских миль, отмеченных от принятых в Конвенции исходных линий: «при этом их внешние границы обретают статус государственных» [10]. Особое внимание уделяется сохранению осетровых рыб и других биоресурсов Каспийского моря.

Актауский саммит проходил на основе принципов взаимовыгодного сотрудничества, территориальной целостности, доверия и партнерства. Принятые решения направлены на укрепление в регионе политической стабильности, сохранение и возобновление природных биоресурсов, дальнейшее развитие интеграционных процессов. В интересах обеспечения безопасности были приняты согласительные меры в области военной деятельности между пятью прикаспийскими государствами.

Достигнутое взаимное уважение интересов между пятью прикаспийскими государствами в рамках Актауского саммита способствует развитию мер доверия и стабильности. Конвенция укрепляет международно-правовой уровень охраны Каспийской экосистемы. Документ содержит такие принципиальные положения, как разграничение морской акватории, региональная безопасность, ведение судоходства и рыболовства, научные исследования, сохранение биологической продуктивности водоема, защита экологии и эффективная разработка минеральных ресурсов.

Пятый саммит прикаспийских государств выявляет общность их интересов в аспектах регионального, экономического, военно-политического, транспортно-коммуникационного и научно-культурного сотрудничества. Совместные результаты и решения саммита объединяют прибрежные страны на принципах взаимовыгодного сотрудничества, добрососедства и толерантности. Правовой фактор является первостепенной и приоритетной основой развития межгосударственных отношений в Каспийском регионе. Прикаспийские государства имеют большие возможности для широкого использования и перспективного развития минеральных и биоресурсов, транспортно-транзитного коридора, туристической инфраструктуры и социокультурных ценностей.

Мангистауская область играет значимую роль в системе внешней политики Республики Казахстан, является одним из крупнейших нефтедобывающих центров страны. В частности, на «территории области осуществляется добыча 25% нефти от государственного уровня в целом. Также по ее территории проходит нефтепровод, который соединяет город Актау с бузачинским нефтепроводом, Актау – Жетыбай – Узень. Среди стратегически значимых полезных ископаемых следует отметить наличие богатых залежей стронция, фосфоритов, известняка, железных руд, поваренной соли, меди, марганца и др.» [11].

Основным инструментом развития экономики и привлечения инвестиций является Специальная экономическая зона (СЭЗ) «Морпорт Актау» [12]. Морпорт Актау – это морские ворота современного Казахстана. Он расположен на пересечении нескольких международных транспортных коридоров, что позволяет активно заниматься грузоперевозками и развивать внешнеэкономическое сотрудничество с портами Ирана, России, Азербайджана и Туркменистана. Так, в целях реализации Указа Президента Республики Казахстан от 5 июня 2002 года № 889 «О государственной агропродовольственной программе Республики Казахстан на 2003-2005 годы» и увеличения экспортных поставок казахстанского зерна морским путем было принято Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2002 года № 1156 «О некоторых вопросах строительства зернового терминала в порту Актау» [13]. На участке Баку – Актау – Баку действует регулярная паромная линия.

Принципы многовекторности и интеграции в мировое сообщество стали основой становления и развития внешней политики Казахстана. Однако современная geopolitика требует новых подходов на пути к международному сотрудничеству. Особую значимость имеет решение проблем по укреплению системы энергетической, экологической, водной и продо-

вольственной безопасности. Мангистауская область занимает важное место в системе внешней политики Республики Казахстан.

Статья подготовлена в рамках реализации фундаментального исследовательского проекта (ФИП) «Внешняя политика независимого Казахстана и регионы (1991-2021)».

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана». 1 сентября 2023 года // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskiy-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588> (дата обращения: 02.10.2023).
2. Архив Президента Республики Казахстан. - Ф.75Н. - О.1. - Д.863. - Л.18.
3. О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование и Протокола к Соглашению между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование Закон Республики Казахстан от 14 ноября 2002 года № 356 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000356_ (дата обращения: 02.10.2023).
4. О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой и Протокола к Соглашению между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года № 457 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000457_ (дата обращения: 02.10.2023).
5. Архив Президента Республики Казахстан. - Ф.75Н. - О.1. - Д.353. - Л.5.
6. Там же.
7. Архив Президента Республики Казахстан. - Ф.75Н. - О.1. - Д.49. - Л.11.
8. Там же.
9. Архив Президента Республики Казахстан. - Ф.75Н. - О.1. - Д.353. - Л.6.
10. Участие в брифинге для представителей средств массовой информации по итогам Пятого каспийского саммита. 12 августа 2018 года // https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/uchastie-v-brifinge-dlya-predstavitelei-sredstv-massovoi-informacii-po-itogam-pyatogo-kaspiskogo-sammita (дата обращения: 04.10.2023).
11. Мангистауская область // <https://informburo.kz/tags/mangistauska-ya-oblast> (дата обращения: 04.10.2023).
12. О создании специальной экономической зоны «Морпорт Актау». Указ Президента Республики Казахстан от 26 апреля 2002 года № 853 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000853_ (дата обращения: 04.10.2023).
13. Государственный Архив Мангистауской области. - Ф.550. - О.1. - Д.1. - Л.13.

НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РК И ОСОБЕННОСТИ НОВОЙ КОНЦЕПЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

А. Мухамбетьярова,

доктор политических наук,

профессор кафедры регионоведение и международные отношения

Университет Туран (г. Алматы, Республика Казахстан)

С обретением суверенитета Республика Казахстан столкнулась с необходимостью выработки и проведения собственной внешней политики. Основной целью Концепции внешней политики Казахстана стало формирование благоприятной внешней среды и поддержки для стабильного развития страны на основе политических и экономических реформ.

Создавая систему национальной безопасности Казахстан должен был исходить из особенностей своего геополитического и экономического положения. Казахстан расположен на стыке Европы и Азии, где соединяются транспортные и коммуникационные линии, соединяющие Запад и Восток. Учитывая свое положение, Казахстан на международной арене проводит многовекторную политику, развивая взаимовыгодное сотрудничество со всеми странами ближнего и дальнего зарубежья.

Став полноправным членом ООН, Казахстан активно включился в деятельность ее организаций, таких как Юнеско, ЮНИСЕФ, ЭКОСОС, УВКБ и другие начали сотрудничать целым рядом крупных международных организаций: Международным валютным фондом (МВФ), Международным банком реконструкции и развития (МБРР), Организаций по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). С самого начала суверенитета Казахстан определил свою внешнюю политику как много – векторную. Стал активно участвовать в интеграционных процессах в рамках организации экономического сотрудничества (ОЭС), Организации Договора о коллективной безопасности, Центрально-Азиатского экономического союза (ЦАЭС), Шанхайской организации сотрудничества (ШОС).

Задачи внешней политики – это территориальная целостность и непрекословенность границ страны. Важнейшие принципы внешней политики РК: тесная взаимосвязь внешней политики с внутренней; взаимное уважение суверенитета и независимости государств; равноправие государств; принципиальность и гибкость при отстаивании государственных интересов; сбалансированность и многовекторность внешней политики, pragmatичность при выборе союзников и партнеров; безопасность и тесная взаимосвязь ее различных уровней (политической, экономической,

военной, экономической и т. д.); достижение баланса между глобальными региональными, субрегиональными и национальными подходами в решении проблем мира и безопасности; проведение внешней политики на основе принципов международного права.

6 марта 2020 года Указом Президента РК К.К. Токаевым была утверждена Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы. Документ представляет собой систему основополагающих взглядов относительно принципов, целей, задач, приоритетов и механизмов осуществления внешнеполитической деятельности страны в течение указанного периода. Глава государства обозначил преемственность в осуществлении официального политического курса Казахстана, основы которого заложил первый президент страны Нурсултан Назарбаев. Так, среди мер по реализации основных положений предвыборной программы К.К. Токаева было отмечено принятие новой Концепции внешней политики Республики Казахстан, направленной на продолжение курса по обеспечению многовекторной, сбалансированной внешней политики [1].

Новая концепция содержит анализ современной ситуации в системе международных отношений. Обозначены такие вызовы и угрозы, как кризис доверия и повышение конфликтности между различными международными акторами. Кроме того, санкционное противостояние, размывание основополагающих принципов международного права, обострение терроризма, экстремизма и гонки вооружений, активизация гибридных, кибер, торговых и валютных войн и т.д.

Таким образом Казахстан учитывает происходящие процессы на глобальном и региональном уровнях мировой политики. В неоднозначных условиях на международной арене Республике Казахстан важно позиционировать себя как «активного и ответственного участника международного сообщества, вносящего весомый вклад в обеспечение международной и региональной стабильности и безопасности» [2], ориентированного на поддержание дружественных, предсказуемых и взаимовыгодных отношений с зарубежными партнерами.

Республика Казахстан заинтересована сохранить свою дистанцированность и максимальный нейтралитет относительно противоречий и конфликтов мировых держав. Многовекторность и pragmatism позволяют выстраивать отношения с другими странами и международными организациями в соответствие со своими интересами и на равноправной и конструктивной основе и поэтому остаются ключевыми принципами внешней политики.

Стоит отметить, что новая концепция дополнена новыми принципами внешней политики страны: содействие построению стабильного, справедливого и демократического мирового порядка; продвижение внешней открытости государства и неразрывную связь безопасности и развития на всех уровнях международных отношений. Прежние принципы получили расширенное толкование. Так, равенство всех государств мира представлено в качестве равноправной интеграции в мировое политическое, экономическое и гуманитарное пространство. Коллективное решение международных проблем и конфликтов рассматривается как мульти-

латерализм, «направленный на формирование коллективного видения и эффективных подходов международного сообщества к решению широкого круга глобальных и региональных проблем на основе многосторонних консультаций и соглашений» [3]. Кроме того, в новом документе акцентировано внимание на человеческом факторе. В частности, подчеркивается акцент на общество и отдельных граждан. В основе такого подхода лежит концепция «Слышащего государства» [4], озвученная К.К. Токаевым в первом Послании народу Казахстана. Речь идет о создании механизма обеспечения постоянного диалога власти и общества, а также оперативного и эффективного реагирования власти на все запросы граждан.

Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы также предусматривает налаживание эффективной системы коммуникаций с широкой казахстанской общественностью по вопросам внешней политики, системное разъяснение ей соответствующих задач и приоритетов и применение инструментов «народной дипломатии».

В Концепции также увеличилось экономическое измерение казахстанской внешней политики. Например, конкретизировано инвестиционное сотрудничество Казахстана с зарубежными партнерами посредством перечисления базовых отраслей экономики: машиностроение, приборостроение, агропромышленный комплекс, легкая промышленность, здравоохранение, образование, транспорт, туризм и т.д. Таким образом, деятельность казахстанских дипломатов ориентирована на содействие развитию несырьевых секторов экономики страны.

Концепция нацелена на развитие транзитно-логистического потенциала Казахстана, включая внедрение режима «открытого неба», расширение номенклатуры, объемов и географии национального экспорта, устранение различных барьеров для него на зарубежных рынках, а также продвижение таких структур, как Международный финансовый центр «Астана», Международный центр приграничного сотрудничества «Хоргос» и создаваемый совместно с Узбекистаном Центр торгово-экономического сотрудничества «Центральная Азия».

В новой Концепции отражено изменение во внешнеполитических приоритетах Казахстана. Это касается позиционирования РК в региональном контексте. Примечательно, что в прежней концепции Казахстан представлял себя страной, осознающей свою роль и ответственность и стремящейся к развитию внутрирегиональной интеграции в Центральной Азии. В новом документе Казахстан открыто заявляет о намерениях закрепления за собой статуса «лидирующего государства в регионе» [5]. Упрочение лидирующих позиций и продвижение долгосрочных интересов в Центральной Азии занимает второе место среди стратегических целей Казахстана в сфере внешней политики.

Таким образом, внешнеполитические приоритеты Казахстана смещены от отдельных стран в сторону регионального и многостороннего взаимодействия. В двустороннем контексте конкретно выделены только соседние страны, США и ЕС. По направлению Азии, внимание акцентируется на активное участие в работе ШОС, СМВДА, ОИС, Совете сотрудничества тюркоязычных государств и на расширение связей с АСЕАН, Лигой араб-

ских государств и другими международными организациями, в которых Казахстан не участвует.

Внешнеполитические приоритеты обозначены в новой концепции с учетом изменений на международной арене, произошедших к настоящему времени. В частности, выделено расширение сотрудничества в Каспийском регионе в области энергетики, транспорта, охраны окружающей среды и безопасности на основе принятой в 2018 году Конвенции о правовом статусе Каспийского моря. Кроме того, обозначено намерение на продолжение тесного взаимодействия со странами-участницами ЕАЭС и оптимизацию подходов к ведению переговорного процесса в рамках этого объединения. Относительно развития взаимоотношений с «ведущими государствами Европы вне ЕС», то акцент делается на Великобританию, завершившую в прошлом году процесс выхода из Евросоюза (Brexit).

В целом, новая концепция внешней политики Казахстана является отражением изменений в политической жизни страны. В документе обозначена преемственность внешнеполитического курса Нурсултана Назарбаева, основанного на многовекторности и прагматизме. Однако, практика показывает, что многовекторность и иные внешнеполитические принципы не являются гарантией развития взаимоотношений в конструктивном ключе. В связи с этим для нашей страны первостепенной задачей является реализация сбалансированной и ответственной внешней политики, учитывающей интересы Казахстана и динамику реального и мирового развития. Добиться этого можно в рамках многовекторной дипломатии, развития интеграционных процессов на региональном и межрегиональном уровне, коллективной нейтрализации вызовов и угроз для национальной и региональной безопасности. Реализация Концепции будет способствовать: упрочению государственной независимости Республики Казахстан, ее международного авторитета в русле стратегии внешнеполитической преемственности; укреплению национальной, региональной и глобальной безопасности; формированию благоприятного внешнего окружения, укреплению дружественных, равноправных и взаимовыгодных политических и экономических отношений Казахстана со всеми заинтересованными в этом государствами и международными организациями; достижению более высокого уровня интеграции Казахстана в международное сообщество и мирохозяйственные связи, в том числе на основе диверсификации и цифровизации национальной экономики; интенсификации международного сотрудничества в культурно-гуманитарной, научно-образовательной и смежных областях; усилинию защиты личных и семейных интересов граждан, деловых интересов физических и юридических лиц Республики Казахстан за рубежом; повышению уровня осведомленности широкой общественности Казахстана и зарубежных стран о долгосрочных приоритетах, практических шагах и конкретных результатах внешней политики государства; получению государством, национальным бизнесом и народом Казахстана конкретных выгод от внешнеполитической деятельности.

Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020–2030 годы разработана с учетом целей и задач, отраженных в Стратегии долгосрочного и устойчивого развития до 2050 года, Плане нации «100 конкрет-

ных шагов по реализации пяти институциональных реформ» и ежегодных посланиях Президента народу Казахстана.

Во-первых, на фоне усиления межгосударственной конкуренции за политическое и экономическое влияние, международные рынки и инвестиционные потоки Казахстану необходимо закрепить статус ответственного участника мирового сообщества, ключевого элемента системы геополитических и геоэкономических координат Евразийского континента, лидирующего государства в регионе Центральной Азии. Во-вторых, в условиях динамично меняющейся глобальной и региональной обстановки важно обеспечить более эффективное и системное продвижение международных инициатив Казахстана на основе pragmatизма, системного анализа в целях получения конкретных результатов для страны и мира. В-третьих, в соответствии с концепцией «слышащего государства» и с учетом стратегической задачи по входению в число тридцати самых развитых государств мира следует усилить акцент на продвижение и защиту на внешнем периметре интересов государства, бизнеса, каждого гражданина. Это является ключевым условием построения сильного, гармоничного и социально ответственного государства, органично встроенного в современную систему международных отношений.

Литература:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 19 июня 2019 года № 27 «О мерах по реализации предвыборной программы Президента Республики Казахстан «Благополучие для всех! Преемственность. Справедливость. Прогресс» и предложений, полученных в ходе общенациональной акции «Бірге» // Информационно-правовая система «Әділет» (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U190000027U>).
2. Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы» // Информационно-правовая система «Әділет» (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280>).
3. Там же.
4. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана (2.09.2019 г.) // Официальный сайт Президента Республики Казахстан (http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana)
5. Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы» // Информационно-правовая система «Әділет» (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280>).

ПРОВОЗГЛАШЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА И ПЕРВЫЕ ШАГИ РЕСПУБЛИКИ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

*Т. Аминов, старший научный сотрудник
Института истории государства МНВО РК, к.и.н., доцент
(г. Астана, Республика Казахстан)*

*А. Бадиев,
младший научный сотрудник института истории государства МНВО РК,
магистр гуманитарных наук
(г. Астана, Республика Казахстан)*

События 1990-1991 гг. показали нежелание руководства СССР идти на серьезное реформирование отношений между Центром и республиками и реальное изменение политической системы. По-прежнему подтверждался курс на строительство социализма. Все это входило в противоречие с растущей либерализацией общества, ростом политической активности масс и осознанием ими необходимости коренных реформ.

Политический и экономический кризис в СССР в начале 90-х годов достиг своего апогея. «Одряхлевшая и недееспособная советская государственная машина, доставшаяся в наследство последнему руководителю страны, архитектору перестройки Михаилу Горбачеву, давала сбой за сбоем. СССР испытывал тяжелый системный кризис. С начала 1990-х годов в республиках стали зарождаться политические движения за независимость и выход из СССР. Попытки применить силу, предпринятые советским руководством в Тбилиси (1989), Баку (1990) и Вильнюсе (1991), дали обратный результат: протесты множились, становились все более массовыми. Драматические события тех лет стали для нас горьким, но важным опытом. Осознавая причины стремительного падения некогда великой державы и анализируя тактические ошибки союзного руководства, мы извлекали важные уроки из происходящего. Они помогли в борьбе с трудностями, а их у Казахстана было немало», писал в своей книге «Эра независимости» Н.А.Назарбаев [3, 24].

Политические реформы в СССР в конце 80 - начале 90-х гг., провозглашение курса на создание социалистического правового государства, создание советского парламентаризма, созыв нового высшего органа власти – съезда народных депутатов, введение института Президента СССР, формирование многопартийности – привели к демократизации общества и сделали неизбежным обострение, казалось, давно «решенного» национального вопроса. Форсированная интернационализация без учета национальных интересов привела к серьезным просчетам в национальной политике.

18 мая 1989 г. Литва первой из советских республик приняла Декларацию о суверенитете. К лету 1991 г. большинство союзных республик СССР

ириняло законы о суверенитете, что заставило союзное руководство ускорить разработку нового Союзного договора. Подписание нового Союзного договора означало не только сохранение единого государства, но и переход к его реальному федеративному устройству. 17 марта 1991г. прошел референдум по вопросу: быть или не быть СССР и каким ему быть. Большинство проголосовало за сохранение СССР. Не участвовали в голосовании прибалтийские республики, Молдова, Грузия и Армения.

В сентябре Чрезвычайный съезд народных депутатов СССР признал независимость прибалтийских республик.

Руководители семи республик – России, Беларуси, Азербайджана, Казахстана, Узбекистана, Туркменистана, Таджикистана заявили о намерении создать новое межгосударственное образование - Союз Суверенных Государств (ССГ). Но этого не произошло. 8 декабря 1991 г. в Беловежской пуще под Брестом руководители России, Украины и Беларуси подписали соглашение о создании Содружества Независимых Государств. В нем заявлялось, что СССР как субъект международного права прекращает свое существование. 21 декабря 1991 г. в Алматы руководители 11 государств (кроме Грузии) подписали Декларацию об окончательном прекращении существования СССР и образовании СНГ – Содружества Независимых Государств.

25 декабря 1991 г. М. Горбачёв заявил о своем уходе с поста Президента СССР. Таким образом, 1991 г. ознаменовался эпохальными событиями: неудачная попытка государственного переворота, ликвидация КПСС, распад империи под названием СССР.

Таким образом, к концу 1991 г. в Казахстане сложилась благоприятная политическая обстановка для приобретения своей независимости, Августовский путч 1991 г., распад СССР, создание Содружества Независимых Государств, становление бывших союзных республик как самостоятельных государств – ускорили принятие Закона о независимости Казахстана.

После августовского путча в Казахстане была распущена Коммунистическая партия, а республика стала фактически самостоятельной. Президент СССР М. Горбачев не мог воспрепятствовать центробежным тенденциям, и с каждым днем его власть все более слабела. Чтобы сделать свою власть более легитимной Н.А.Назарбаев пошел на большую демократизацию политической системы и объявил о проведении всенародных выборов президента. 1 декабря 1991 года в Казахстане прошли первые всенародные выборы Президента, а 10 декабря Казахстан перестал быть социалистическим. В этот день был принят Закон «Об изменении наименования Казахской Советской Социалистической Республики», утвердивший новое название – Республика Казахстан. 16 декабря 1991 года Закон «О государственной независимости РК» провозгласил Казахстан независимым государством с самостоятельной системой органов государственного управления, самостоятельной экономической системой, собственными вооруженными силами и единым гражданством. С этого момента начинается новая эпоха в жизни Казахстана – эпоха независимого развития, позволяющего в полной мере реализовать интересы и чаяния народов, населяющих нашу страну [1, 263 С.].

К независимости казахский народ пришел через два с половиной столетия борьбы. За этот период казахский народ около 400 раз поднимался на борьбу против царских колонизаторов и командно-административной системы тоталитарного режима. Борясь за независимость, казахский народ страдал от голода, томился в концентрационных лагерях, изгонялся за пределы своей страны, терял лучших своих представителей.

Провозглашение государственной независимости Республики Казахстан стало величайшим событием в жизни казахского народа. Казахстан стал равноправным членом мирового сообщества. Казахский народ избавился от опасности исчезновения как нации. Созданы были условия для возрождения и развития культуры, традиций, языка, для формирования и развития национальной интеллигенции. Казахи, вынужденно покинувшие страну в годы правления большевиков, получили возможность вернуться на историческую родину.

«Независимость государства – это не просто декларация. Построение подлинной Независимости – это каждодневный кропотливый труд, выверенная и последовательная политика. Мы сохранимся как нация в глобальном мире, только имея сильное и независимое государство. Мы должны твердо придерживаться этой непреходящей истины. «Независимость превыше всего!» – эти слова должны стать нашим девизом», – подчеркивает Президент страны К.-Ж.Токаев [2].

По мнению Главы государства, тридцать лет Независимости условно можно разделить на три десятилетия. Каждый из этих периодов имеет свое особое историческое значение. Первое десятилетие Независимости он обозначил как время закладки фундамента нового Казахстана. В этот период были утверждены государственные символы, сформирована эффективная система власти. Введена национальная валюта. Созданы Вооруженные силы. Принят Основной закон страны. Установлены дипломатические отношения с зарубежными государствами. Казахстан стал членом авторитетных международных организаций.

Второе десятилетие – это период расширения горизонтов нашей государственности. За эти годы значительно упрочились позиции страны, вырос экономический потенциал. Мы юридически оформили все суҳопутные границы. Реализовали программу «Культурное наследие», переосмыслили нашу историю. Новая столица, построенная на берегах Есиля, стала общенациональным символом. Запущены крупные инфраструктурные проекты, такие как строительство международного коридора «Западная Европа – Западный Китай».

В третьем десятилетии мы достигли еще больших высот в своем развитии. Мы окончательно решили все вопросы, связанные с государственной границей. Была принята Стратегия «Казахстан-2050», обозначившая цель вхождения в тридцатку развитых стран мира. Реализованы масштабные программы в самых разных сферах, в том числе программа форсированного индустриально-инновационного развития, «Нұрлы жол», «100 конкретных шагов». Наряду с политическими и экономическими реформами мы уделяли особое внимание духовной модернизации. Главные цели четвертого десятилетия – сильное государство и конкурентоспособная

нация, отмечает К.К.Токаев. Для этого нам необходимо продолжить политico-экономические реформы и процесс модернизации общественно-го сознания, сформировать качественно новую национальную идентич-ность, адаптированную к вызовам времени [3].

Независимый Казахстан был основан как демократическое и правовое государство. По мере становления Казахстана как суверенного государства естественным явлением общественного развития стали многопартийность и создание общественных объединений. Средства массовой информации были освобождены от идеологического контроля, цензуры.

Независимость Казахстана имела также большое международное значение. На стыке Восточной Европы и Западной Азии появилось новое демократическое государство. Вскоре Казахстан в качестве независимого государства признали многие ведущие страны мира. С марта 1992 г. Республика Казахстан стала полноправным членом Организации Объединенных Наций. Республика взяла на себя обязательства по неукоснительному выполнению Устава Организации.

Казахстан последовательно ведет стратегический курс на углубленное и эффективное участие в существующих интеграционных структурах – ООН, СНГ, ЕАЭС, ШОС, ОДКБ (Организация Договора о коллективной безопасности), ОБСЕ, СВМДА, ОЭС, развивает двустороннее сотрудничество со странами Европы и Азии, Америки. Это дает свободу для маневра и открывает возможности интеграции в мирохозяйственные и политические отношения.

Расширяется деятельность казахстанских представителей в организациях ООН. Казахстан стал членом Комитета по информации, Комитета Генеральной Ассамблеи ООН по мирному использованию Космоса, тесно сотрудничает с международным Советом ООН по контролю над наркотическими средствами. Принципиальным является вступление Казахстана в основные валютно-финансовые организации: Международный Валютный Фонд, Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития, ВТО и др. Значимость членства в региональных организациях подчеркивает участие республики в Азиатском банке развития (АБР), Исламском банке развития (ИБР), Европейской энергетической партии и др.

Мы сегодня с особой гордостью отмечаем, что Казахстан в 2010 году первым из государств СНГ возглавил международную организацию ОБСЕ (Организацию по безопасности и сотрудничеству в Европе). Спустя 11 лет очередной Саммит Глав государств и правительств стран-членов ОБСЕ прошел в нашей столице, который принял документ особой исторической важности – Астанинскую Декларацию.

Одним из самых значительных и масштабных мероприятий стало проведение международной, специализированной выставки EXPO в 2017 году. Казахстан стал первой страной СНГ, которая провела ее. В выставке приняли участие 115 государств и 22 международные организации. Ее посетили порядка четырех млн человек, из которых полмиллиона приехали из других стран. Темой выставки была зеленая энергия.

Стоит отметить, что миротворческая и антиядерная деятельность Казах-

стала получила заслуженное признание в 2017 году. Тогда государство стало непостоянным членом Совета Безопасности ООН до 2019 года

С июля 2018 года начал свою работу Международный финансовый центр «Астана», расположенный в выставочном комплексе ЭКСПО. Центр стал финансовыми воротами притяжения инвестиционного капитала.

За годы независимости в Астане состоялось семь съездов лидеров мировых и традиционных религий. В работе VII Съезда этих лидеров приняли участие более 100 делегаций из 50 стран мира. В числе участников съезда – Папа Римский Франциск, Верховный имам Аль-Азхар Шейх Мухаммад Ахмад Ат-Тайеб, Главный Сефардский раввин Израиля Ицхак Иосиф, Патриарх Иерусалимский Феофил III и многие другие.

Это, несомненно, наш реальный успех. И недаром наша столица находится в географическом центре Евразийского материка, откуда начинаются дороги во все четыре стороны света. Точно так же – весь Казахстан открыт для того лучшего, что накоплено человеческой цивилизацией. Независимость Казахстана была мечтой наших предков. Они видели её в открытости суждений, свободе осознанных поступков. Для современников же Независимость нашей страны состоит из индивидуальных прав и свобод всех и каждого из 20 миллионов граждан.

Список использованной литературы:

1. Кузембайулы А., Абиль Еркин. История Казахстана. Учебник для вузов. Костанай. – 2006. 350 с.
2. Токаев К.К. «Независимость превыше всего» // «Казахстанская правда». 6 января 2021 года.
3. Назарбаев Н.А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫң АЙМАҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ (1993-2023 жж. АТЫРАУ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)

А. Қашқымбаев,
ҚР ФЖОМ Мемлекет тарихы институтының
жетекші ғылыми қызметкери, т.ғ.к., доцент

Жетпіс жылдан аса уақыт бойы Қеңестер жүйесі құрамында болып, «мұнайшылар аймағы» атандып келген Атырау (Гурьев) облысы өзінің жер асты байлығынан еш экономикалық нәтиже көре алмай, Қеңестік экономикасы үшін шикізат өндіруші аймақ дәрежесінен аса алмаған.

Тек 1995-ші жылдың сонынан бастап аймақ үшін сомдалып қалған әлеуметтің-экономикалық проблемаларды шешудің жаңа бағыттарын айқындауға, оларды іс жүзіне асыра алуға Қазақстанның егемендің пен тәелсіздікке қол жеткізуі кепіл болды.

Архив деректері. Бұл көріністің бастауына назар аударсақ 2023-ші жылдың қазан айында Атырау облыстық мемлекеттік мұрағытындағұмыс істеу барысында «Ұзаққа бағытталған стратегиялық даму» деген атаумен сақталудағы құжатқа назар аудардық [1]. Жобаны (ЮСАИД/ Алматы және Трайагл Контракт ЮСАИД зерттеу Институты (№0 CCN-0007 – С-00 – 3110 – 0) дайындалап, облыс әкімшілігінің қарауына ұсынған бұл құжатта облыс әкімшілігінің нарықтық қатынастарға көшу арқылы аймақта сағыздалып қалған экономикалық, облыс тұрғындарының жылдардан жылдарға созылып келе жатқан поблемаларын шешудің маңызды жолдарды ерекше айқындалған, мақсат жету тәмендегідей көрсетілген: «2010 году Атырау видится его руководителями «как промышленный и деловой центр бассейна северного Каспия... который ответственен перед своими горожанами, в состоянии предоставлять услуги, которые будут способствовать развитию и созданию высокого уровня жизни ... [2. С. 2]... При разработке данной стратегии было важным отталкиваться от картины будущего и понимание целей...Было важным понять, что реально могло быть выполнено будущем...» [3. С. 13].

Жобаның авторлары «Атырау мәселесін» шешу үшін үлкен қаражат көрек екенін де мойындауда. «Чтобы воспользоваться возможностью предоставленной Казахстану нефтяными месторождениями, Атырау должен вложить значительные инвестиции в развитие его инфраструктуры и повышение качества уровня жизни...» [4. С. 9].

Нәтижелері. Осылайша, мұнай-газ секторы Атырау облысының ғана емес, сондай-ақ, ел экономикасының да тұрақты түрде нығайуының іргетасы, негізі болып қалуына бастама жасалған. Ендігі уақытта, Қашаған кен

орнын қоса есептегенде, аймақтың жер қойнауында 2,5 млрд. тонна мұнай және 2 трлн. метр газ бар екендігі анықталған. Осылайша, облыста экономиканың өсу резервін пайдалану қалай болатындығы туралы іс-шаралар жоспары жасалды. Келешекте ҮИИД бағдарламасының жобаларын, шағын және орта кәсіпкерлікті, агроенеркәсіптік кешенді дамыту жобаларын жүзеге асыру есебінен экономиканы әртараптандыруға басты назар аударылуды Облыс әкімдігі кәсіпкерлікті дамытуға қаражат бөлуде. Тек, 2013 жылы «Атырау» ӘҚҚ-нің қатысуымен экономиканың нақты салаларында жалпы сомасы 7 млрд. теңгеге тоғыз жоба жүзеге асырылды. Оның ішінде ӘҚҚ үлесі 3,7 млрд. теңгені құраса, жекеменшік инвестициялар таралынан 3,3 млрд. теңге бөлінген...» [5].

Сыртқы товар айналымы. Кедендейк статистикалық деректерге сәйкес 2022 жылды сыртқы сауда айналымы 33,8 млрд. АҚШ долларын құраса, сыртқа шығарылатын товардың көлемі 32,6, ал сырттан жеткізілген товардың көлемі 1,2 млрд долларды құраған [6].

Тек, Атырау облысы мен Ресей Федерациясы сыртқы товар айналымы 2022 жылды (қантар-желтоқсан) 400, 9 млрд долларды құраса (экспорт – 65 млн. долл. импорт – 335,4 долл.) бұл көрсеткіштер алдағы жылмен салыстырғанда экспортқа шығарылатын товарлар бағасынан жоғарлап (114,5%), сырттан келентін товарлар құны азайғандығын көрсетеді.

Сыртқа шығарылатын негізгі товарлар: мұнай мен мұнай өнімдері болып келіп, сырттан келетін товарлар қатарына тамақ өнімдері, ауылшаруашылық балық өнімдері, санитарлық-техникалық қондырғылар; мата өнімдері және т.б. Сол сияқты, экономиканың түрлі жақтары бойынша сыртқы сауда операциялары АҚШ, Қытай, Италия, Еуразия экономикалық одаққа енген мемлекеттермен жолға қойылған. Соның бір көрінісін 2022 жылды қараша айында Атырау облысы әкімшілігі мен Globalia KFT, Kazglobal Limited (Венгрия) арасында Жасыл аймақ желісінде күн энергиясынан қуат алатын парк құрылышын бастау туралы Меморандумды атауға болады. Екі жыл ішінде іске қосылмақ бұл жоба 2024 жылды іске аспақ.

Облыс көлемінде қазіргі уақытта 1311 біріккен және шетелдің өнеркәсіп орындары тіркеуден өткен. 2021 жылды ресейлік кампанияның қатысуымен ЖШЖ «УЛЬТРАСТАБ-КАЗАХСТАН» «Текстильдік геотекстиль өндіретін цех» инвестициялық жобаның 1-ші кезеңі іске қосылса, оның екінші кезеңіне жататын «экструзиондық геосинтетики» өндіретін цех» ЖШЖ «РГК-Каспий» 2023 жылды арнаулы «Ұлттық индустріалдық нефтехимиялық технопарк» арнаулы экономикалық аумақта жүзеге асырылмақ.

Осы сияқты, 2022 жылдың шілде айында Екатеринбург қаласында (РФ) қаласында өткен «ИННОПРОМ» көрмесінің қорытындысы ретінде осы ЖШЖ пен ресейлік «Ультрастаб» ЖШЖ арасындағы біріккен іс-әрекеттер туралы Меморандумға қол қойылған.

Атырау мен Ресей Федерациясындағы Астрахань облысы – ежелден қоңсы отырған өнірлер. Көрші облыстар арасында іскерлік барыс-келіс те, экономикалық алыс-беріс те үзілген емес.

Екіжақты қатынастарды дамыту жолында Атырау мен ресейлік Астрахань облыстары арасындағы 2023-2026 жылдарға арналған одатастықты

дамыту барысын анықтайтын іс-шаралар Жоспары, Атырау облыстық кәсіпкерлер палатасы мен кіші және орта бизнесті қолдаушы (микрокредиттік компания) Астрахань қоры (Ресей Федерациясы), сол сияқты Атырау облыстық кәсіпкерлер палатасы мен «Астрахань сауда-өнеркәсіп палатасы» (Ресей Федерациясы) жасалуы нақты шаралардың қатарында

Астрахань облысының іскерлік тобы Атырау облысына келуі Қос өнірдің басшылары арналы үнтымақтастық меморандумына қол қоюда. Онда 2023-2026 жылдарға сауда-экономикалық, мәдени-гуманитарлық қарым-қатынасты нығайту жөніндегі іс-шаралар жоспары қамтылған.

Мәдени байланыстар. Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігі мен Атырау облысы әкімдігі, Атырау облысы Мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасының Атырау облысы тарихи-өлкетану музейі Қазақстан Республикасының Санкт-Петербургтегі консулдығының қолдауымен «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық аясында 2019 жылдың 15 қараша Ресей Федерациясының Санкт-Петербург қаласындағы Ресей Этнографиялық музейінде «Золотое наследие Казахстана» көрмесінің ашилу, 2019 жылғы 7 қарашада Омбы қаласында Қазақстан мен Ресейдің үнтымақтастық жөніндегі XVI өніраралық форумы аясында Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігі мен Ресей Федерациясының Мәдениет министрлігі арасында 2020-2022 жылдарға арналған жаңа үнтымақтастық бағдарламасына қол қойылған. Осы бағдарламаны негізге ала отырып, Ресей Этнографиялық музейі мен Атырау облысы тарихи-өлкетану музейі көрме аясында әріптестік меморандумға қол қойды. Меморандумды орындау мақсатында тараптар екі жақты үнтымақтастық үшін келесі бағыттарды белгіленіп, тараптар ел өміріндегі тарихи, мәдени оқиғаларға байланысты алдағы атқарылар жұмыстары туралы ақпараттармен алмасауы, ғылыми-практикалық конференциялар, симпозиумдар, шеңберлік сағаттары мен дөңгелек үстелдерді өткізу, оқыту курстары, студенттерді іс-тәжірибеден өткізуді үйімдастыру, тарихи жоғары маңызы бар бірегей экспонаттарды іздеу, көшірмені бірлесіп жасау, этнографиялық экспедицияларды үйімдастыру сияқты шаралар басымдылық алатын болса, олардың бастамасы мен жалғасын Атырау облысы тарихи-өлкетану

музейі қорынан Таңкент қаласындағы Өзбекстанның сәндік-қолданбалы өнер тарихы және қолөнершілер мемлекеттік музейінде 21 желтоқсан 2018 жылы «Ортағасырлық Сарайшық қаласы» жылжымалы көрмесінің салтана ашылуы, Ресей Федерациясы, Қалмықия Республикасының Элиста қаласындағы Н.Н.Пальмов атындағы Ұлттық музейінде «Ұлттық қолөнер – ұлт қазынасы» тақырыбында көшпелі көрме үйімдастырылды.

Өзбекстан Республикасы. Таңкент қаласындағы сәндік-қолданбалы өнер тарихы және қолөнершілер мемлекеттік музейінде Атырау облысы тарихи-өлкетану музейі қорынан үйімдастырылған «Ортағасырлық Сарайшық қаласы» жылжымалы көрмесінің ашылу салтанаты. 21 желтоқсан 2018 жыл

Атырау қаласында (қазан, 2023 ж.) Сұлтан Бейбарыстың 800 жылдығына арналған «Дешті Қыпшақтың тарихи тұлғалары: Бейбарыс және оның кезеңі» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция өтті. Атырау облысы әкімшілігі, Атырау облысы Мәдениет және тілдерді дамыту басқармасы, Атырау облыстық тарихи-өлкетану музейі үйімдастырған бұл шарыға ауқымды ғылыми отырысқа Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, парсылық ғалымдардың да қатынасуы, атыраулық және қазақстандық жергілікті бейбарыстанушыларың бес лсене араласуы, Қазақстанның әлемдік өркениетке қосқан үлесін дәріптеудің нақты көрінісі.

Әдебиеттер

1. Стратегия долгосрочного развития. Город Атырау. ноябрь. 1995 г – Атырау облыстық мемлекеттік мұрағаты. № 376. Т. 2-пр. I. 105. Б. 186
2. Стратегия долгосрочного развития. 1995
3. Стратегия долгосрочного развития. 1995
4. Стратегия долгосрочного развития. 1995
5. Өңір экономикасының кешенді дамуы. <https://atr.kz/zhanalyqtar/o-ir-ekonomikasyny-keshendi-damuy/>
6. Осы және төменде көлтірілетін цифрлық мәліметтер Атырау облыстық әкімшілігі ұсынған Қысқаша анықтамаға негізделген

ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА ГЛАЗАМИ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

М. Сергалиев,
кандидат юридических наук,
главный научный сотрудник Института истории государства МНВО
(г. Астана, Республика Казахстан)

История Казахстана и других постсоветских республик давно является предметом мониторинга российских специалистов различного уровня, от графоманов и студентов до маститых ученых. В электронных библиотеках научных данных имеются десятки (возможно, – сотни) соответствующих публикаций, – полагаем, что сам факт их наличия как минимум заслуживает встречного внимания казахстанских ученых.

Причины интереса российских историков, которых условно можно разделить на три группы, к нашей стране объективно понятны.

Педагоги-практики обосновывают интерес к истории Казахстана прикладными задачами для учета содержания учебных программ РК в организации продолжения обучения детей, родители которых переехали в РФ на постоянное жительство. Их публикации обычно довольно нейтральны в оценках и нередко ограничиваются сравнительным анализом.⁵

Другая часть исследователей продолжает рассматривать постсоветские республики в качестве сферы российского информационного влияния и происходящие изменения в национальных историях оцениваются именно через эту призму. Работы этих экспертов отличаются основательностью подхода, скрупулезностью изучения, и, неоднозначными (часто, – весьма спорными) выводами.

Еще одна, самая немногочисленная часть экспертов различного уровня, отслеживает ситуацию в интересах пропаганды, используя историю в качестве одного из ее самых важных инструментов. Именно в этой аудитории рождаются и раскручиваются нарративы о «неблагодарных России странах», «чужих территориях», «отсутствии государственности» и т.д.

Пожалуй, одной из самых известных и объемных работ по рассматриваемому вопросу является доклад «Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств» (Москва, 2009г).⁶

Сообщается, что авторы доклада, сплошь маститые ученые, изучили 187 школьных учебников истории и учебных пособий 12 стран бывшего СССР:

⁵ Ю.В. Дружинина, Е.Ф. Бехтенова «Великая Отечественная война на страницах школьных учебников истории Республики Казахстан и Киргизской Республики», сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Институт истории СО РАН. Новосибирск, 2020 г.

⁶ <https://ihtika.ru/book/osveschenie-obschey-istorii-rossii-i-narodov-postsovetskikh-stran-v-shkolnyh-uchebnikah-istorii-novyh-nezavisimyh-gosudar/text/229>, М., 2009 г.

Азербайджана, Армении, Беларуси, Грузии, Казахстана, Кыргызстана, Латвии, Литвы, Молдовы, Узбекистана, Украины и Эстонии.

Цитируем некоторые из выводов доклада:

«...Анализ школьных учебников истории постсоветских стран показывает, что, за исключением Белоруссии и (в меньшей степени) Армении, все остальные страны пошли по пути преподавания подрастающему поколению националистической трактовки истории, основанной на мифах о древности своего народа, о высокой культурной миссии предков и о «заклятом враге». Обоснование древности национальной истории доходит до анекдотических размеров (с.5).

...Общей чертой школьных учебников новых национальных государств (за исключением Беларуси и Армении) является стремление представить контакты с русскими и Россией как источник бедствий (с.6).

...Присоединение тех или иных территорий к России и Российской империи, как правило, оценивается негативно. Выгоды, получаемые народами в рамках большого государства, замалчиваются, акцент делается на утрате самостоятельности (с.7).

...Основным содержанием национальной истории в период нахождения в составе Российской империи и СССР оказывается национально-освободительная борьба. Эта борьба конструируется авторами из «подручных материалов» (с.7).

Относительно версий присоединения Казахстана к России, изложенных в наших учебниках, в докладе российских ученых сообщается следующее:

«...В казахстанских учебниках присутствует заметное расхождение в оценках присоединения территорий современного Казахстана к Российской империи.

В учебнике для 5-го класса подчеркивается: «Присоединение Казахстана к России происходило в течение 135 лет. Это был сложный процесс, в котором имели место и добровольное вхождение в состав России, и завоевание казахских земель».

В учебнике для 10-го класса С.Жолдасбаева делается акцент на завоевании, что отражается в используемой терминологии: «захват», «колониальная политика». Добровольное присоединение к России Младшего жуза оценивается недоброжелательно: «Тяжелое положение, в котором оказался казахский народ, хан младшего жуза Абулхаир попытался использовать в корыстных интересах. Он решил сделать ставку на царскую Россию, искать защиты у нее... усилилась колонизаторская политика России по отношению к Казахскому ханству. Почувствовав такой поворот в политике царского правительства, о своей инициативе в этом деле первым начинает сожалеть хан... Абулхаир. Почувствовав это, оренбургский генерал-губернатор направляет к Абулхаир-хану султана Барака, который и убивает хана».

Ощущимо расхождение и в общей оценке присоединения к России.

Согласно учебнику Байпакова, оно «имеет как положительные, так и отрицательные стороны», причем список и тех, и других сбалансирован.

В то же время С.Жолдасбаев о положительных сторонах говорит кратко, об отрицательных – развернуто».

Автор другой работы, Чураков Д.О. считает, что при создании национальных историй постсоветские страны используют две технологии:

«Первая и, пожалуй, наиболее важная технология – это десоветизация минувшего. Она в основном сводится к превращению советского периода в сплошное черное пятно.

Вторая технология – создание обособленных национальных историй.

Она не менее важна, поскольку необходимо каким-то образом углубиться в те времена, когда никаких советов и большевиков еще не существовало. Естественным образом обе технологии сплавлены воедино благодаря общей для них русофобской составляющей».⁷

По мнению Чуракова Д.О., «стараясь «удревнить» историю, казахские историки притягивают к ней другие кочевые этносы. В результате среди героев прошлого в Казахстане сегодня значатся такие персонажи, как Аттила и Чингисхан.

Теперь они не захватчики, не поработители и не варвары, а выдающиеся полководцы прошлого – тенденция, нашедшая отражение даже в нумизматике. А в киноискусстве история казахов подается как борьба за независимость с «северным соседом» – то есть с Россией».⁸

Мнение о стремлении постсоветских стран «удревнить» национальные истории разделяет и Мальцев Д.И. (Российский институт стратегических исследований):

«Мифы развиваются главным образом по двум основным направлениям: глубокая древность «коренного этноса» и его государственности, а также абсолютизация «страданий колониального периода».

Первой тематике в идейном плане ставится задача доказать превосходство над соседями (прежде всего другими центральноазиатскими республиками), а вторая обосновывает отделение от «российской метрополии».⁹

Еще один эксперт Ключарева В.В. (Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского) полагает, что «многим казахстанским исследователям не удается избежать политической ангажированности, в результате чего в научно-образовательной среде Республики Казахстан (РК) транслируются версии о «беспощадной колонизации» казахских степей в дореволюционный период, трагических последствиях для казахского народа политики СССР»¹⁰ (при этом показательно, что в аннотации к статьи понятие «трагическое прошлое» взято в кавычки).

В статье Ковригина В.В. (Липецкий государственный педагогический университет) рассматривается проблема этноцентризма казахстанских учебников истории.¹¹

В целом автор выделяет три формы этноцентризма:

1) преобладающее внимание к событиям национальной истории;

⁷ Чураков Д.О. «Учебник истории и «войны памяти» на постсоветском пространстве», журнал «Преподаватель XXI век», 2013г., № 3-1, с.23.

⁸ Там же.

⁹ Д. Мальцев «ИСТОРИЧЕСКИЕ МИФЫ СТРАН СРЕДНЕЙ АЗИИ», журнал «Россия и мусульманский мир», 2017г., № 2 (296), с.50

¹⁰ Ключарева В.В. «ОТ КАЗАХСКОЙ ССР ДО «НЕЗАВИСИМОГО» КАЗАХСТАНА: УЧЕБНИК ПО ИСТОРИИ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ», «ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ. Этнология, антропология и этнография», 2022г., № 2 (51), с.97

¹¹ Ковригин В.В. «ЭТНОЦЕНТРИЗМ В КАЗАХСКИХ УЧЕБНИКАХ ИСТОРИИ», журнал «Психология образования в поликультурном пространстве», 2015г., № 2 (№), с.41

2) апологетические и героизирующие оценки прошлого нации и государства;

3) искажения исторических фактов и явлений.

По результатам изучения казахстанских учебников истории В.В.Ковригин считает, что для них характерна вторая форма этноцентризма,¹² в статье просматривается положительная оценка учебника коллектива авторов Института истории государства Министерства образования Казахстана.¹³

Историк А.Грозин (к.и.н., заведующий отдела Средней Азии и Казахстана Института стран СНГ) акцентирует внимание на проблеме голода 30-х гг.¹⁴

Он считает, что в Казахстане на протяжении 90-х гг и частично по настоящее время доминирует «литературно-публицистический» характер исследования темы голода 1932–1933 гг., «объясняемый не только особенностями неглубокого и несистемного взгляда на историю со стороны «сторонников белых пятен» и борцов за «патриотическую версию истории», но и ментальными склонностями значительной части казахской интеллектуальной элиты и самого казахского этноса».¹⁵

При этом, высказывая претензии в национализме и политизации, сам А.Грозин выдвигает явно политизированную и конспирологическую версию о взаимосвязи казахстанских историков с событиями в Украине:

«Попытки политизировать вопрос о жертвах коллективизации по «украинскому образцу» в Казахстане продолжаются. После киевского евромайдана, обострения украинского кризиса и активизации интеграционных процессов на постсоветском пространстве в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС) в Казахстане вновь синхронно «из окопов поднялись» все «исследователи казахского голодомора». Давление Запада на Россию нарастает, и «свои пять копеек» вносят все противники российско-казахстанского партнерства».

Опасения относительно «украинского вектора» истории Казахстана разделяет Дюков А.Р. (Институт российской истории РАН).

Он полагает, что «...любое взаимодействие Казахстана с Украиной по исторической и историко-политической тематике будет, конечно, носить антirоссийский характер».¹⁶

По проблеме голода в Казахстана, как представляется, более объективен Корнилов Г.Е.¹⁷ (д.и.н., Институт истории и археологии Уральского отделения РАН).

По его оценкам, «казахстанские, российские и зарубежные исследователи проделали значительную работу по изучению истории голода начала 1930-х гг. в Казахской АССР». С учетом чувствительности исследуемой темы и значительного расхождения оценок причин и последствий трагедии, Корнилов предложил компромиссное решение продолжать исследования.

¹² Там же, с.45

¹³ Аяган, Б.Г. и др. Современная история Казахстана [Текст] / Б.Г. Аяган, Х.М. Абжанов, С.В. Селивёрстов, М.С. Бекенова. – Алматы: Раритет, 2010. – 432 с.

¹⁴ А.Грозин «Голод 1932, 1933гг. в Казахстане: феномен мифологизации истории как составная часть глобальной информационной войны», «Постсоветский материк», №1 (13), 2017г.

¹⁵ Там же, с. 113

¹⁶ А. Дюков «ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И КАЗАХСТАНА В ОБЛАСТИ ИССЛЕДОВАНИЙ ИСТОРИИ», «ЕВРАЗИЯ.ЭКСПЕРТ», 2021, вып. 3, с. 61–63

¹⁷ Г. Е. Корнилов «Голод в Казахской АССР в 1930-е годы: историографический дрейф», «Новейшая история России», 2023г., № 1, с.115.

Выше уже отмечалось, что педагоги-практики демонстрируют корректность в оценках, не акцентируя внимание на погрешностях и слабых местах казахстанских учебниках.

Например, Елисафенко М.К. и Рявкина Д.А. считают, что «школьный учебник по истории Казахстана позволяет со всех сторон оценить жизнь населения в условиях Великой Отечественной войны, ее трудности, давление советской власти, трудовые и военные подвиги казахстанцев». В качестве позитивного аспекта они выделили то, что «авторы учебной литературы ... не замалчивают «неудобные» сюжеты, связанные с формированием туркестанского легиона, трудовой армии, репрессиями, которые превратили Казахстан в зону ГУЛАГа».

При этом они указывают, что «события 1941–1945 годов раскрываются исключительно через деятельность жителей Казахстана, что сужает масштабы войны и не формирует ее целостной картины»,¹⁸ – считаю, что с данным мнением можно согласиться.

Считаю уместным и замечание авторов другой статьи:

«Подвиг 28 панфиловцев описан в учебниках обеих стран. Авторы акцентируют внимание на участие в событиях земляков... Однако ни в одном из учебников не отмечено, что панфиловцами являлись и граждане соседнего теперь государства – России. В каждом из учебников встречается лишь по одному упоминанию дружественной страны».¹⁹

Можно согласиться и с оценками российских специалистов о присутствии в национальной истории Казахстана мифологизации.

Проблема эта известна, ее наличие не оспаривается казахстанскими историками, работающими над ее устраниением. В августе-сентябре 2021 года отделом евразийства и политических исследований Института истории государства КН МОН РК был проведен социологический опрос среди видных представителей исторической науки Казахстана, которые назвали мифологизацию одной из наиболее очевидных проблем учебников.²⁰

Но объективности ради следует напомнить, что она характерна не только для Казахстана, но и большинства постсоветских республик, включая Россию.

Еще один аспект: к сожалению, при анализе национальных историй фиксируются обычно не свойственные научной среде пренебрежительность, необоснованный сарказм, некорректность формулировок и изложения. Чего стоят одни названия некоторых статей: «От Казахской ССР до «Независимого» Казахстана: учебник по истории как способ формирования национальной идентичности» (кавычки в слове «Независимого» подчеркивают наличие в автора соответствующих сомнений?), «Этноцентризм в казахских учебниках истории» (почему «казахских» вместо «казахстанских»?) «Голод в Казакской АССР в 1930-е годы: историографический дрейф» («Казакской» вместо «Казахской») и т.д.

¹⁸ Елисафенко М.К., Рявкина Д.А. «ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА НА СТРАНИЦАХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН», «Вестник социально-гуманитарного образования и науки», 2021г., № 2, с.65

¹⁹ Ю.В. Дружинина, Е.Ф. Бехтенова «Великая Отечественная война на страницах школьных учебников истории Республики Казахстан и Киргизской Республики».

²⁰ Шериязданов Б.Р. «Основные проблемные аспекты современной исторической науки», «Материалы международной научно-практической конференции «Историческая наука Казахстана в контексте современных наукометрических исследований», г.Нур-Султан, 2021г., с.174

Не оспаривая уровень профессионализма российских историков, не могу не отметить вызывающие вопрос некоторые результаты их исследований, используемые при этом методики и постановка вопросов в целом.

Например, в конце на рубеже 80-90 гг XX века советскими, а затем российскими военными историками была проведена масштабная работа по изучению потерь в Великой Отечественной войне (ВОВ). Результаты проведенной работы способствовали устраниению многих пробелов в истории ВОВ, однако некоторые из применявшимися методик и отдельные выводы исследования вызывают обоснованные вопросы.

Например, при изучении безвозвратных потерь по национальному составу Красной Армии за период 1941-1945 гг. российские историки считают, что казахов погибло 125,5 тыс человек.

В примечании к соответствующей таблице сообщалось, что сведения о потерях²¹ получены с помощью коэффициентов пропорциональности (!!!), которые рассчитаны на основе донесений о списочной численности военнослужащих Красной Армии по социально-демографическим признакам по состоянию на 1 января 1943, 1944 и 1945 гг.²²

Используя современные данные РК о призванных (1 млн 210 тыс чел)²³ и потерях казахстанцев в годы ВОВ (указываются цифры от 400 до 600 тыс чел), обоснованно возникает вопрос: чьи сведения больше соответствуют действительности, российских или казахстанских историков?

Разница в используемой обеими сторонами статистике значительная, измеряемая в кратных величинах. Причем она сохраняется даже с учетом того, что не все погибшие казахстанцы принадлежали к титульной нации (хотя последняя однозначно преобладала в количественном отношении).

Теперь о некоторых целях проведенного российскими историками исследования потерь ВОВ.

Они вполне очевидны, – это стремление подчеркнуть роль русского народа в победе над фашизмом. Исследователи указывают, что «каждая нация понесла большие невосполнимые потери. Это были представители всех национальностей и народностей, населявших Советский Союз, при этом 2/3 среди павших воинов были русские. Наибольшие потери понесла русская нация».²⁴

С точки зрения обеспечения национально-государственных интересов такой подход российских историков понятен.

Однако вопросы все же, согласимся, возникают.

И, как говорится, «осадок остается...».

Хотя бы потому, что сама постановка проблемы в таком ракурсе, сделанная почти четверть века назад, стала спусковым крючком для дальнейшего развития идеи.

В качестве примера приведу работу сотрудника НИИ Военной истории

²¹ К потерям отнесены убитые, умершие от ран, погибшие в результате несчастных случаев, расстрелянные по приговорам военных трибуналов, не вернувшиеся из плена.

²² «Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь», М., 2009г., с.52

²³ С июня 1941 г. до конца мая 1945 г. из Казахстана призвано в ряды Красной Армии 1 млн. 210 тысяч человек. Источник: К.С.Алдажуманов, К.З.Кыпшакбаев «МОБИЛИЗАЦИЯ ЛЮДСКИХ И МАТЕРИАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ КАЗАХСТАНА НА ОБОРОНУ СССР», «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы N 2 (30) 2022

²⁴ Там же.

Военной Академии Генерального штаба Вооруженных сил РФ Алексея Безугольного.

Он является автором ряда весьма интересных публикаций по национальным аспектам военного строительства в СССР в период 20-40 гг XX века. Тема эта малоисследованная, безусловно поучительная и востребованная; подготовленный на основе огромного количества архивных данных материал изложен в очень «читабельной» форме.

Тем не менее, на сформировавшемся в процессе чтения работ А.Безугольного благоприятном фоне удивили некоторые из его выводов.

Используя выше изложенную статистику о потерях (несмотря на сомнительность методики их подсчета), он повторяет вывод о явной диспропорции вклада различных народов СССР в дело Победы.²⁵

В основе подсчетов были взяты различные данные, - общее число потерь военнослужащих Красной Армии по национальностям (как минимум некоторые из которых изначально сомнительных с точки зрения достоверности), в процентном соотношении к общему числу безвозвратных потерь, в процентном соотношении к общей численности населения СССР по переписи 1939 г.

По нашему мнению, спорной с точки зрения этичности является сам факт постановки вопроса в таком контексте.

В условиях ВОВ с фашизмом победил многонациональный советский народ, консолидация которого в экстремальной для государства ситуации имела жизненно важное значение.

Особенно, – в начальный период войны, в условиях огромных потерь и резкого сокращения возможностей призыва с оккупированных западных районов СССР.

Не в последнюю очередь благодаря солдатам из республик Центральной Азии и Кавказа удалось быстро организовать новые части и соединения Красной Армии. Большинство из них не имело военной подготовки, не знали русского языка, и именно поэтому многие погибли, попали в плен.²⁶

Но зададим себе вопрос: всегда ли они были в этом виноваты?

В военное время значение фактора монолитности народа понимали как в Москве, так и Берлине.

И обе стороны принимали разнонаправленные меры по использованию «национального вопроса» в своих интересах.

Почему по мере стабилизации ситуации, устранения явной угрозы вообще возникает вопрос о «диспропорции вклада народов в Победу»?

Тем более, - в научной среде, понимающей особую чувствительность этой темы? С чем связано появление подобных манипуляций со статистикой?

Алексей Безугольный считает, что «...прекращение (в 1943 году, прим. авт.) призыва нерусских народов в ряды Красной Армии объективно способствовало сохранению генофонда этих народов»²⁷.

²⁵ Алексей Безугольный «Источник дополнительной мощи Красной Армии.... Национальный вопрос в военном строительстве Красной Армии в СССР 1922-1945», М., 2016г., с.178

²⁶ Эти аспекты неоднократно раскрывались с нескольких работах А.Безугольного.

²⁷ Там же, с.180

Очень сильно сомневаюсь, что власть при принятии этого решения руководствовалась идеями сохранения генофонда народов СССР, имеющаяся информация свидетельствует скорее об обратном.

В целом, в результате исследования рассматриваемого вопроса полагаю следующее:

- в постсоветский период этноцентризм в той или иной степени характерен для национальных историй абсолютного большинства республик бывшего СССР;

- резкое осложнение в последние годы ситуации на международной арене будет способствовать усилению указанного тренда.

Обоснование такой позиции национально-государственными интересами не должно препятствовать пониманию необходимости соблюдения историками и политиками баланса интересов всех народов (особенно это касается многонациональных республик, а также общей истории).

- налицо усиление роли исторической науки в качестве инструмента государственной идеологии и пропаганды.

МЕЖДУНАРОДНАЯ МИГРАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ ЗАДАЧ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА

Д. Черниенко,
кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник,
Институт истории государства МНВО РК
(г. Астана, Республика Казахстан)

В современном социально-экономическом развитии Казахстана важное место занимают миграционные процессы, в том числе международная (внешняя) миграция. Состояние миграционного законодательства за период Независимости свидетельствует о внимании со стороны органов власти к данной сфере, изменении подходов государства к механизмам ее регулирования. В том числе к миграционной проблематике в своих выступлениях и публикациях регулярно обращается Глава государства. В послании народу Казахстана 2021 г. «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» Президент РК К.К. Токаев представил анализ ситуации на рынке труда в ковидный и постковидный периоды, подчеркнув, что Казахстан – вторая страна в СНГ по количеству принимаемых трудовых мигрантов, поэтому в данной сфере нужны пра-

вильные решения. Правительству было поручено разработать новую Концепцию миграционной политики [9].

На расширенном заседании Совета Ассамблеи народа Казахстана 21 октября 2021 г. К.К. Токаев предложил рассматривать проблемы развития регионов с точки зрения исключительной важности достижения гармонии в этнодемографической сфере. По мнению Главы государства, региональное развитие должно быть основано на принципах равенства возможностей. Для этого нужно разработать системные меры по преодолению негативной тенденции образования замкнутых этнических районов и кварталов в сельской местности и городах. В ряде регионов наблюдается феномен «внутренней эмиграции», когда представители этнических групп дистанцируются от казахстанской действительности. Такая тенденция может воспрепятствовать полноценной интеграции этносов в казахстанское общество [1].

Миграционная политика была среди повестки заседания Высшего совета по реформам 30 июня 2022 г. Комментируя выступление министра труда и социальной защиты населения РК, К.К. Токаев сделал акцент на важности привлечения трудовых мигрантов с точки зрения развития экономики и интеллектуального потенциала нации [12].

В сентябрьском послании 2022 г. «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» Президент РК призвал оценивать эффективность миграционной политики в том числе по таким параметрам как привлечение в страну талантливых специалистов из-за рубежа для снижения дефицита востребованных и высококвалифицированных кадров. Для ценных профессионалов в сферах науки, здравоохранения, промышленности, IT, бизнеса предложено введение послаблений и предоставление виз с правом получения вида на жительство. По предложению Глав государства кардинальной реформе должна подвергнуться политика переселения кандасов и регулирование миграции с учетом текущих демографических и экономических тенденций [10].

В целом в выступлениях и публикациях Президента Казахстана 2019-2022 гг. обозначены такие основные проблемы в сфере миграционной политики как перенаселенность мегаполисов; необходимость перераспределения внутренних миграционных потоков с учетом специфики и хозяйственных потребностей регионов; недопущение асоциального поведения представителей отдельных этнических групп и сохранения стабильности в сфере межнациональных отношений; реформирование системы и условий переселения кандасов; государственный контроль международной трудовой миграции, правового и социального положения внешних мигрантов, процессов их адаптации в казахстанское общество, отношения с местным населением; привлечение высококвалифицированных специалистов из-за рубежа для развития стратегически важных секторов экономики.

В целях модернизации и повышения эффективности системы государственного управления Министерству труда и социальной защиты населения (МТСЗН) РК переданы дополнительные функции в области миграции населения и по вопросам беженцев. Для регулирования миграционных процессов и координации работы в апреле 2022 г. в структуре

Министерства создан Комитет по миграции. Комитет миграционной службы функционирует в структуре Министерства внутренних дел Республики Казахстан.

На законодательном уровне инициативы Главы государства нашли отражение в новой Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023–2027 годы, утвержденной постановлением Правительства РК от 30 ноября 2022 г. Новая Концепция нацелена на содействие кадровому обеспечению экономического развития страны. Три блока ключевых вопросов предусматривают стимулирование притока в страну квалифицированных кадров, защиту прав казахстанцев, работающих за рубежом, и устранение демографических дисбалансов между регионами страны [7].

Структура Концепции включает в себя 7 направлений: 1) образовательная иммиграция с целью позиционирования Казахстана как регионального образовательного хаба; 2) бизнес-иммиграция; 3) привлечение в страну лучших иностранных специалистов по дефицитным профессиям; усиление учета движения трудовых мигрантов; 4) регулирование этнической миграции (использование потенциала этнических казахов, проживающих за рубежом, и совершенствование механизмов регулирования миграции прибывающих кандасов); 5) работа с беженцами и лицами, ищающими убежище; 6) обеспечение защиты прав граждан Казахстана, работающих за рубежом; 7) стимулирование внутренней мобильности населения – передезда из трудоизбыточных в трудодефицитные регионы страны.

Актуальность совершенствования законодательства и регулирования миграционной сферы обусловлены важностью сохранения привлекательности Казахстана для трудящихся мигрантов, прежде всего из стран Центральной Азии и ЕАЭС, практикой использования Казахстана как транзитной территории для выезда в третьи страны.

В целях совершенствования миграционной политики реализация ряда мер направлена на повышение имиджа страны, инвестиционной и туристической привлекательности для иностранцев при сохранении достаточного уровня миграционного контроля. Министерством внутренних дел РК упрощен порядок пребывания иностранцев в стране (в настоящее время без виз сроком до 30 дней в страну могут прибыть граждане 73 стран), с января 2020 г. отменена временная регистрация для всех категорий иностранцев, отменены миграционные карточки, для учета иностранцев в местах общественного проживания создана система «е-конак» и т.д. [8].

На особенность формирования и текущую ситуацию в миграционной сфере влияет комплекс факторов, среди которых многонациональный состав населения (для разных этносов характерны разные модели миграционного поведения), значительная доля среди иммигрантов казахов-репатриантов (с 1991 г. в республику вернулись 1 млн 112,6 тыс. этнических казахов), зависимость миграционной динамики от уровня социально-экономического развития, общественно-политической обстановки, глобальная geopolитическая ситуация, форс-мажорные обстоятельства (пандемия, военные конфликты), индивидуальные мировоззренческие установки граждан и др. [3, с. 184, 186, 189].

С 2012 г. в Казахстане сальдо внешней миграции остается стабильно отрицательным, причем с 2014 г. (-12162 чел.) до 2019 г. (-32970) этот показатель

поступательно увеличивался. В целом тенденция нарастания эмиграционных настроений наблюдалась на протяжении всех 2010-х гг. В начале 2020-х гг. наблюдается изменение миграционной динамики, связанное с увеличением числа прибывающих и сокращением числа выбывающих. Заметное влияние на общую ситуацию в 2020–2021 гг. оказала пандемии COVID-19, в 2022 г. – объявление частичной мобилизации в России. Так, по данным МВД РК, всего в течение 2022 г. в Казахстан выехало 5,6 млн иностранцев, из них 2,9 млн (51,8%) граждан России, наибольшее число прибывало в июле-сентябре (более 400 тыс. ежемесячно). После 21 сентября в другие страны выехало более 205 тыс. граждан России, то есть Казахстан использовался преимущественно как транзитная территория. На конец 2022 г. в стране оставалось 146 тыс. россиян, из них разрешения на временное проживание получили 36 тыс., также было принято 3578 заявок на постоянное проживание и 965 на гражданство [6].

В последние годы основной миграционный поток по-прежнему приходится на страны СНГ. При этом можно отметить, что среди прибывших доля стран СНГ после некоторого снижения до 73% к 2020 г. выросла в 2021–2022 гг. до 85-86%. Соответственно, среди выбывших доля стран СНГ снизилась с 90% (2018 г.) до 83% (2022 г.) (табл. 1). В первом полугодии 2023 г. наметившаяся тенденция сохранилась. По сравнению с соответствующим периодом 2022 г. число прибывших (13652 чел.) в Казахстан увеличилось на 87,3%, число выбывших (6996 чел.) из Казахстана уменьшилось на 56,7%. Основной миграционный обмен происходит с государствами СНГ: доля прибывших – 89,1%, выбывших – 75,4% [5].

Таблица 1. Динамика внешней миграции за период 2018–2022 гг. (чел.) [2].

Год учета	Внешняя миграция	В том числе							
		страны СНГ			другие страны				
	сальдо миграции	прибыло	выбыло	сальдо миграции	прибыло	выбыло	сальдо миграции	прибыло	выбыло
2018	-29121	12747	41868	-27681	10055	37736	-1440	2692	4132
2019	-32970	12255	45225	-31526	9401	40927	-1444	2854	4298
2020	-17718	11370	29088	-17470	8277	25747	-248	3093	3341
2021	-21217	11039	32256	-18070	9435	27505	-3147	1604	4751
2022	-6722	17425	24147	-5128	15000	20128	-1594	2425	4019

Согласно официальной статистике, за период 2000–2022 гг. в Казахстан прибыло 835979 человек. В разрезе стран, откуда чаще всего прибывали мигранты, лидирующее положение занимают Узбекистан – 378540 чел. (45,4%), Россия – 229017 (27,4%), Китай – 57977 (6,9%), Туркменистан – 40684 (4,9%), Монголия – 33064 (3,9%), Кыргызстан – 32640 (3,9%). За последние пять лет Узбекистан (33,8%), Россия (31,2%), Китай, (7,8%), Туркменистан (5,2%) сохранили свои позиции, возросло число прибывающих из Таджикистана (2%), Азербайджана (2%). В свою очередь, из Казахстана за 2000–2022 гг. выехало 1182407 человек. Чаще всего казахстанцы уезжали в Россию – 910692 чел. (77%), Германию – 191966 (16,2%), Беларусь – 20318 (1,7%), Украину – 11708 (1%), Узбекистан – 10607 (1%), а также США, Кыргызстан, Израиль, Польшу, Канаду. За последние пять лет доля России как страны эмиграции соста-

вила 85,6%, Германии – 7,7%, Польши – 1,3%. Также привлекательность для выезда имеют США, Беларусь, Узбекистан [4].

В 2018–2022 гг. в целом сохранялось отрицательное сальдо внешней миграции как со странами СНГ, так и с другими странами. В первом случае такая картина миграционного обмена сложилась прежде всего за счет России и Беларуси, во втором – Германии, Польши, США, Канады, Израиля (табл. 2). Как видно, с одной стороны, Казахстан является региональным центром притяжения для трудовых мигрантов из соседних государств Центральной Азии, а также Китая, Закавказья, с другой стороны, из Казахстана миграционные потоки направлены в главным образом в Россию, страны Европы, Северной Америки.

Таблица 2. Сальдо внешней миграции по странам (чел.) [2].

Страны	2018	2019	2020	2021	2022
Всего	-29121	-32970	-17718	-21217	-6722
Страны СНГ	-27681	-31526	-17470	-18070	-5128
Азербайджан	241	160	144	330	259
Армения	68	28	21	57	48
Беларусь	-230	-280	-192	-218	-143
Кыргызстан	293	197	380	439	534
Молдова	-1	9	6	-30	7
Россия	-32877	-36396	-21527	-23261	-13492
Таджикистан	223	167	148	266	488
Туркменистан	365	835	1189	347	632
Узбекистан	4140	3734	2362	3997	6365
Украина	97	20	-1	3	174
Другие страны	-1440	-1444	-248	-3147	-1594
США	-232	-190	-175	-276	-251
Афганистан	118	125	302	190	208
Германия	-2472	-2573	-2074	-2955	-2242
Греция	-4	-2	-6	-19	-16
Грузия	41	40	91	91	96
Израиль	-112	-138	-52	-155	-90
Иран	37	127	105	80	120
Канада	-112	-64	-90	-73	-92
Республика Корея	65	42	44	56	154
Китай	1242	1400	1550	246	412
Монголия	239	259	144	96	247
Польша	-391	-567	-383	-447	-358
Турция	91	53	259	120	152
Другие страны	50	44	37	-101	66

В этническом отношении сохраняется тенденция на значительный отток русских, немцев, украинцев, татар (табл. 3). Например, в 2022 г. кроме указанных этносов отрицательное сальдо показали также поляки, белорусы, молдаване, греки, башкиры и другие. В первом полугодии 2023 г. по

сравнению с предыдущим годом среди прибывших заметно сократилась доля казахов (с 50% до 34,5%) и выросла доля русских (с 17,9% до 33,9%), среди выбывших основная доля приходится на русских – 60,7% (2022 г. – 65,8%), немцев – 13,2% (10%), казахов – 7,4% (5,8%), украинцев – 6,5% (7,3%), татар – 2,4% (2,6%) [5].

Таблица 3. Внешняя миграция по наиболее многочисленным этносам (чел.) [2].

Этносы	2018	2019	2020	2021	2022
Все этносы	-29121	-32970	-17718	-21217	-6722
Казахи	4881	4860	4220	2778	5839
Русские	-27382	-30128	-17663	-19265	-11667
Узбеки	146	44	360	533	772
Украинцы	-2386	-2740	-1863	-2062	-1208
Уйгуры	1	-10	9	24	24
Татары	-830	-914	-644	-787	-326
Немцы	-2873	-2958	-2276	-2870	-2088
Другие этносы	-678	-1124	139	432	1932

Одной из важных социальных проблем в контексте международной миграции остается «утечка мозгов» – отток квалифицированных специалистов с высоким уровнем образования. Как показывает статистика, в последние годы указанная тенденция, ранее стоявшая особенно остро, сохраняется, но в то же время число покинувших страну казахстанцев с высшим и средним специальным образованием постепенно снижается и соотношение прибывших и выбывших по этому показателю несколько выравнивается (табл. 4). Если в 2018–2020 гг. доля эмигрантов с высшим или средним специальным образованием была более 70%, то в 2021–2022 г. данный показатель заметно сократился – 68,3% и 57,4% соответственно. При этом доля людей именно с высшим образованием среди покидающих страну также имеет тенденцию к сокращению (2018 г. – 29,5%, 2022 г. – 26,1%). Вместе с тем, за этот же период несколько выросла доля прибывающих с высшим образованием: в 2018–2020 гг. она составляла 16-18%, в 2021–2022 г. выросла до 20,2-22,4%. Данные за первое полугодие 2023 г. пока подтверждают эту тенденцию: среди выбывших доля людей с высшим образованием составляет 17,2%, среди прибывших – 28,6%.

Таблица 4. Внешняя миграция по уровням образования (чел.) [4].

Год учета	Сальдо миграции		Прибыло		Выбыло	
	высшее	СПО	высшее	СПО	высшее	СПО
2018	-10056	-7712	2293	2592	12349	10304

2019	-10541	-8237	2088	2622	12629	10859
2020	-6314	-4889	1868	2520	8182	7409
2021	-6366	-3828	2228	3900	8594	7728
2022	-2394	-1570	3909	4561	6303	6131

Не менее значимой является и проблема популярности эмиграционных настроений среди молодежи. По статистике доля возрастной категории 15-34-летних среди выехавших из страны составляет около трети. Но в последние годы наблюдается тенденция к снижению данного показателя: 2018 г. – 35,4%, 2019 г. – 34,4%, 2020 г. – 33,1%, 2021 г. – 30,7%, 2022 г. – 28,3% [2, с. 295-296]. Вместе с тем, социологические исследования подтверждают сохранение в настоящее время высокого уровня миграционного потенциала среди казахстанской молодежи [11, с. 46-47].

Выводы. В соответствии с заявленными в стратегических документах принципами современная миграционная политика Казахстана направлена на укрепление человеческого капитала, создание благоприятных условий, позволяющих мигрантам реализовать экономический и социальный потенциал, улучшение качества жизни граждан, обеспечение устойчивого развития на национальном уровне. Казахстан, занимая транзитное геостратегическое положение, принимает иммигрантов на региональном уровне и является поставщиком эмигрантов на глобальном. Эта особенность в перспективе может предоставить определенные конкурентные преимущества в части более эффективного использования мирового рынка квалифицированных кадров. По всей видимости, необходима система мер по более активному привлечению специалистов из-за рубежа вместе со стимулированием возвратной миграции, созданием условий для реализации своего потенциала талантливой казахстанской молодежью на родине.

План действий по реализации новой Концепции миграционной политики предусматривает на 2023–2024 гг. и далее ежегодно такие меры как привлечение лучших преподавателей, ученых, бизнесменов, иных иностранных специалистов, имеющих ценные навыки в разных областях, с предоставлением долгосрочных виз внедрением упрощенного порядка въезда и пребывания, ежегодное обновление отраслевых квот на внешних мигрантов, развитие системы регистрации, учета и контроля пребывания мигрантов, внедрение «карты казаха» для этнических казахов, проживающих за рубежом, совершенствование правил добровольного переселения лиц для повышения мобильности рабочей силы, разработка механизмов защиты прав казахстанских граждан, работающих за рубежом, внесение изменений в законодательные акты по вопросам миграции населения, усиление информационного сопровождения реализации миграционной политики и т.д.

В условиях дальнейшей интеграции Казахстана в глобальную экономику реализация миграционной политики должна базироваться на лучших мировых практиках, адаптированных под национальную специфику. Использование миграционного фактора способно содействовать решению актуальных проблем и улучшению социально-экономической ситуации.

Список литературы

1. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на расширенном заседании Совета Ассамблеи народа Казахстана (21.10.2021) [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-soveta-assamblei-naroda-kazahstana-2191023>
2. Демографический ежегодник Казахстана 2023 [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: [https://stat.gov.kz/upload/iblock/8b4/amte2w23u52sjvyr5bzpag6igsp1safg/E-15-Г%20\(2018-2023\)%20каз%20и%20рус.pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/8b4/amte2w23u52sjvyr5bzpag6igsp1safg/E-15-Г%20(2018-2023)%20каз%20и%20рус.pdf)
3. Медеубаева Ж. Міграційні процеси в Центральній Азії: позиція та дії Євросоюзу // Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник / за ред. П.В. Токаря. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 183-209.
4. Миграция населения [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/dynamic-tables/>
5. Миграция населения Республики Казахстан (10.08.2023) [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики АСПИР РК. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/6354/>
6. О миграционной ситуации в стране (21.12.2022) [Электронный ресурс] // Министерство внутренних дел Республики Казахстан URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/479277?lang=ru>
7. Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023–2027 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 961 [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>
8. Общие направления миграционной политики (10.11.2021) [Электронный ресурс] // МВД РК. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/article/details/66695?lang=ru>
9. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана (01.09.2021) [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>
10. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана (01.09.2022) [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
11. Столярова Э.О., Аубакирова Ж.С., Алексеенко А.Н. Репродуктивные и миграционные установки современной казахстанской молодежи. Сборник методических и аналитических материалов социологического исследования. – Усть-Каменогорск: Издательство «Медиа-Альянс», 2021. 82 с.
12. Токаев: Важно привлекать трудовых мигрантов в Казахстан (30.06.2022) [Электронный ресурс] // Forbes.kz. URL: https://forbes.kz/process/vajno_privlekat_trudovyih_migrantov_v_kazakhstan_-_tokaev

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ВОПРОСАХ РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ МАССОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ В 1920-1950 ГГ. – ВАЖНЫЙ ШАГ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Б. Шериязданов,
ведущий научный сотрудник

Института истории государства МНВО РК, к. полит.н.,
(г. Астана, Республика Казахстан)

За годы Советской власти миллионы людей стали жертвами произвола тоталитарного государства, подверглись репрессиям за политические и религиозные убеждения, по социальным, национальным и иным признакам.

После распада СССР в странах, образовавшихся на его территории, были изданы различные законы и постановления. Модельным для многих из этих актов стал российский Закон о реабилитации жертв политических репрессий.

Законы о реабилитации жертв политических репрессий были приняты в государствах – бывших союзных республиках: Азербайджан, Армения, Белоруссия, Грузия, Казахстан, Киргизия, Латвия, Литва, Молдавия, Россия, Таджикистан, Туркмения, Узбекистан, Украина, Эстония [1]. Прежде всего отдельные страны – Прибалтики, Украина и РФ сделали на много больше чем страны Центральной Азии Казахстан и Закавказья. В Казахстан только за последние годы начал вести системную работу по полной реабилитации жертв и пострадавших от тоталитарной системы сталинского режима. Процесс реабилитации жертв политических репрессий во всех странах СНГ продолжается и далек от завершения. С течением времени подлежащими реабилитации признаются не только отдельные пострадавшие, но и целые категории, подкатегории репрессированных. В деле расширения этого списка огромную роль играют не только государства и правозащитные организации, но и частная инициатива. Люди, пережившие незаконные политические преследования в СССР (в том числе дети, оставшиеся без попечения одного из родителей или родившиеся на спецпоселении), сегодня имеют возможность не только очистить свое имя, но и требовать от государства компенсаций и льгот. Также льготы и компенсации распространяются на детей, супругов и родителей реабилитированных.

К сожалению, практика применения закона далека от совершенства. Так, не ведется заметной работы по реабилитации людей, формально осужденных по уголовным статьям, но в реальности пострадавших за свои убеждения или гражданскую активность. Эта ситуация характерна для «отказников» от службы в армии по религиозным мотивам. Очень трудно добиться реабилитации гражданам, подвергнутым насилиственной госпи-

тализации в психиатрическую больницу (весьма распространенный вид политической репрессии в брежневскую эпоху).

Процедура получения справки о реабилитации в РФ регулируется специальным законом, по которому в качестве заявителей могут выступать как россияне, так и граждане других государств.

В действующем Законе РК политическими репрессиями признаются меры принуждения, осуществлявшиеся по политическим мотивам государственными органами или представлявшими их должностными лицами, в виде лишения жизни или свободы, включая заключение под стражу и принудительное лечение в психиатрических учреждениях, изгнания из страны и лишения гражданства, удаления из мест проживания или районов обитания (ссылки или высылки), направления на спецпоселение, привлечения к принудительному труду с ограничением свободы (в том числе в так называемых «трудовых армиях», «рабочих колоннах НКВД»), а также иное поражение, лишение или ограничение прав и свобод, соединенные с ложным обвинением в совершении преступления, либо с преследованием как социально опасных лиц по признакам политических убеждений, классовой, социальной, национальной, религиозной или иной принадлежности в судебном, внесудебном либо административном порядке. Под реабилитацией в настоящем Законе понимается признание лица в судебном либо ином установленном законом порядке жертвой политических репрессий или пострадавшим от политических репрессий, восстановление его нарушенных прав, возмещение причиненного морального или материального ущерба.

Статья 2. действующего Закона распространяется на всех без исключения лиц, непосредственно подвергшихся политическим репрессиям на территории бывшего Союза ССР и в настоящее время являющихся гражданами Республики Казахстан. Наряду с лицами, указанными в части первой настоящей статьи, жертвами политических репрессий признаются лица, постоянно проживавшие до применения к ним репрессий на территории, ныне составляющей территорию Республики Казахстан [2].

Реабилитация жертв политических репрессий в СССР – РФ, по определению Е.М. Мишиной: «юридическое восстановление в гражданских правах людей, подвергшихся различным мерам принуждения, применявшимся государством по политическим мотивам, восстановление их чести и достоинства и устранение иных последствий политического преследования. [3].

Как известно со второй половины 1950-х годов начался процесс реабилитации жертв массовых репрессий. Процесс реабилитации, начатый в хрущевскую эпоху, вскоре был прекращен. Возобновился он под общественным давлением Указом Верховного Совета СССР в январе 1989 года. Принято считать, что реабилитация жертв политических репрессий осуществлялась в три этапа. Первый этап проходил с марта 1953 по 1967 гг. Второй этап – с 1987 г., с момента создания Комиссии Политбюро ЦК КПСС «по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг.». Третий этап начался с 1991 г. и продолжается до сих пор.

Изначально реабилитацию в СССР годы хрущевской оттепели проводили органы КГБ, Верховный суд, Генеральная прокуратура СССР, Верховные суды и прокуратуры союзных республик (в том числе и Казахская ССР).

В годы перестройки и на современном этапе в годы независимости реабилитацией политически репрессированных стали заниматься органы юстиции Казахстана, Министерства национальной безопасности РК, Верховный суд РК, Военная прокуратура и Военный суд РК, Генеральная прокуратура РК. Реабилитация политически репрессированных граждан стало носить более организованный, планомерный и открытый характер, нежели чем в советское время. Были отменены все внесудебные решения, вынесенные так называемыми «тройками» «двойками» и «особыми совещаниями» в отношении незаконно репрессированных в годы сталинских репрессий.

После смерти И. Сталина практически сразу же началось освобождение и реабилитация лиц, репрессированных при тоталитарном режиме.

В Казахстане за период с 1 июня 1954 г. по 1 июня 1956 г. было пересмотрено 28631 дело на 35853 человека. Из них прекращено дел в связи с полной реабилитацией в отношении 2855 человек, переквалифицировано по составу преступления на 707 человек. Однако по своей сути реабилитация жертв политических репрессий в 1950-е – начале 1970-х гг. была неполной, половинчатой и являлась лишь политическим процессом.

Второй этап процесса реабилитации начался с образования 27 сентября 1987 года комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. XX века. Именно в этот период были реабилитированы выдающиеся алашские деятели, что особенно важно для истории Казахстана. С 1991 г. до 2020 года был третий этап процесса реабилитации жертв политических репрессий, как в СССР, так и в союзных республиках. С 2020 года по настоящее время продолжается четвертый этап процесса реабилитации [4].

За годы Независимости Казахстана соответственно возможностям каждого конкретного периода была проведена большая работа по реабилитации жертв депортированных народов. 14 апреля 1993 г. Верховный Совет Независимого Казахстана принял закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий», подготовлены и опубликованы книги, научные публикации, проводились научные форумы, конференции, семинары по истории репрессии. Если официально до 1993 г. органами прокуратуры было реабилитировано 75 тысяч человек, то после принятия закона работа по реабилитации заметно активизировалась. За эти годы в Казахстане издано 14 «Книг скорби», в которые занесены имена почти 146 тысяч безвинно пострадавших соотечественников. В соответствии с законодательством было реабилитировано более 340 тысяч незаконно репрессированных граждан, возведены десятки памятных знаков в местах захоронения жертв тоталитаризма. На территории бывших гулаговских лагерей стали функционировать мемориальные комплексы, на государственном уровне отмечается День памяти жертв политических репрессий и голода. Однако необходимо отметить, что в ходе подготовки данного закона не были учте-

ны выводы комиссии 1992 г. и предложения ученых о необходимости учета специфики и особенностей политических репрессий в Казахстане.

В результате были фактически юридически реабилитированы только 5-6 категорий, в том числе лица, осужденные приговорами и решениями, так называемых судов «двоек», «троек», «коллегиями», «особыми совещаниями» прокуратуры, а также представители депортированных в Казахстан народов из других республик СССР.

Тема реабилитации жертв массовых политических репрессий для Казахстана очень актуальна в силу ряда причин. Карапельным мерам подвергались не только отдельные личности, но и целые народы бывшего СССР, оказавшиеся насильственно выселенными, переселенными в Казахстан. Карапельные меры носили масштабный характер и имели большие последствия. Поэтому уже в первые годы после обретения Казахстаном независимости был принят Закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». Установлено, что после принятия Закона Республики Казахстан «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» от 14 апреля 1993 года дополнительно юридическую реабилитацию прошли 26 726 человек. Конечно, тогда существовало много других задач, но надо сказать, что этот закон соответствовал времени, затрагивая основные моменты реабилитации, и это было действительно важно.

В процессе право применения выявились пробелы и недостатки, которые не позволяют обеспечить полную реабилитацию граждан. Согласно действующему Закону Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года № 2143-XII «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2018 г.), реабилитация осуществляется судебными органами (статья 13), по заявлению репрессированного либо иных лиц и организаций (статья 8), обязанности по установлению правомерности реабилитации возлагаются на органы прокуратуры (ст. 10). Данный порядок не соответствует задачам полной реабилитации жертв политических репрессий. Во-первых, значительная часть жертв репрессий не оставила родственников или иных лиц, заинтересованных в их реабилитации и могущих подать соответствующее заявление. Имена многих предстоит еще установить.

Во-вторых, индивидуальное рассмотрение каждого дела в судебных органах перегрузит суды, тем более, что значительная часть жертв репрессий была подвергнута им внесудебными органами, львиная часть существующих уголовных дел фальсифицирована, дознание и следствие проводились с серьезными нарушениями норм законности и данные дела не могут служить основанием для судебного следствия. Очевидно, что в Закон необходимо внести изменения, предусматривающие возможность не индивидуальной, а групповой реабилитации жертв политических репрессий, причем не судебным решением, а Указом Президента. Необходимо в законодательном порядке дать толкование и определить перечень мер принуждения, понятия и видов политических репрессий в части «иные ограничения прав и свобод», расширить круг лиц и групп лиц, подлежащих реабилитации [5].

За последние годы после создания Указом Президента РК Государственной комиссии в Казахстане (№456, 20.11.2020 г) самым важным стал вопрос

по рассекречиванию документов архивов государственных и спецорганов органов. После получения доступа к ним (ко многим из них впервые за 80–90 лет) за два года работы произошла архивная революция. Это и архивы Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры, и спецархивы Комитета национальной безопасности, Министерства внутренних дел. Постоянно действующие комиссии (ПДК) по рассекречиванию архивных документов заработали в государственных и специальных архивах госорганов. К работе Госкомиссии было привлечено по стране более 240 ученых и экспертов, из них 150 получили доступ к секретным документам. По инициативе Госкомиссии рассекречено более 2 400 000 архивных документов. В рамках действующего закона о реабилитации жертв массовых политических репрессий только за 2023 год реабилитировано более 311 тысяч жертв и пострадавших от депортации народов. Даже в государственных центральных и областных архивах имелись документы и дела по периоду репрессий под грифами «секретно» и «совершенно секретно».

В рамках деятельности Государственной комиссии в 2023 году важным этапом стала организация научно-экспертного десанта во все районные архивы регионов. По оперативным данным открыты очень много уникальных документов, обновлены новые данные различных категорий жертв и пострадавших от массовых политических репрессий.

Особенно много новых архивных документов открыты в период «насильственной коллективизации и оседание» жителей аулов и сел Казахстана. Это системно, последовательно или одновременно проведенные силовые специальные операции с использованием карательных органов и политических репрессий: массовая конфискация собственности всех зажиточных (не только баев и кулаков) казахстанцев; насильственные коллективизация и седентаризация (оседание); грабительские хлебо- и мясоzagотовки и многое другое. Новые изученные документы свидетельствуют: несмотря на то, что целые аулы и районы погибали от голода, политические кампании по изъятию скота, мяса, зерна и другой сельскохпродукции продолжались. Массовый голод казахстанцев явился следствием именно непродуманных действий власти 1930-ы годы.

Так называемая «голощекинская» революция в ауле, осуществленная большевистско-сталинской властью в Казахстане, обернулась катастрофой. Голощекин, реализовав на практике пресловутую марксистско-ленинскую доктрину о возможности перехода, минуя капитализм, к социализму-коммунизму отсталого (в нашем случае – казахского) народа с помощью пролетариата передового (в нашем случае – российского) народа, хотел прославиться, доказать свое величие как революционера. Необходимость государственного насилия над народом, массовые политические репрессии, при этом колоссальные жертвы, в первую очередь людские, были для него второстепенны. Поэтому массовая гибель народа была неизбежна и предопределена. Ученые научно-исследовательских групп Госкомиссии начали комплексно и предметно изучать самый большой террор: массовые политические репрессии республике, связанные с насильтвенной реализацией программы «Малый Октябрь в Казахстане». Многие в те годы бежали из Казахстана в соседние приграничные страны чтобы не оказаться жертвой надвигающейся голода.

Поэтому для изучения положения беженцев – наших соотечественников, того периода во всех приграничных странах ставит вопрос тесного взаимодействия бывших государств СССР в вопросах реабилитации жертв массовых политических репрессии в 1920-1950 гг. – как важный шаг восстановлении исторической справедливости и памяти в отношении не только жертв, но и пострадавших потомков и родственников.

В современный период согласно указу Президента от 20 ноября 2020 года, мы имеем возможность, подготовить новые законодательные акты, изучить и на республиканском уровне провести комплексную полную реабилитацию жертв и пострадавших от массовых политических репрессий 1920–1950-х годов. Учеными научно-исследовательских групп Госкомиссии уже заложены научные основы для полной юридической, а по отдельным категориям и политической реабилитации. Теоретически и практически они доказали, что при исследованиях репрессий и процессов реабилитации нельзя ограничиваться только теми жертвами, на которых оформлялись процессуальные документы. Сделан ряд концептуально новых научных открытий, выводов и практических рекомендаций. В частности, о том, что лица казахской национальности подвергались двойным репрессиям: как граждане и как носители и защитники прав и интересов казахского народа. Этот очевидный факт не учитывался ранее как при научных исследованиях, так и при разработке и принятии нормативных правовых актов.

В рамках деятельности Госкомиссии Проектным офисом и учеными научно-исследовательских групп разработана и применяется новая Концепция государственного разрешения проблемы массовых политических репрессий в советский период и реабилитации жертв этих репрессий в Казахстане. Выработана научно обоснованная методология комплексного изучения имевших место в Казахской автономной и союзной республиках политических репрессий, определены особенности и специфика репрессий в нашей стране. Установлены основные (базовые) категории (подкатегории) жертв и пострадавших, и для каждой из них разработаны специальная методология, основополагающие научно-теоретические принципы и критерии по реабилитации. Можно сказать, собран не только фактологический, архивный материал, но и большой научно-теоретический капитал Госкомиссии.

Чтобы добить максимально полный массив данных по репрессиям в Казахстане, Госкомиссией были созданы и работали подкомиссии по методологии и по рассекречиванию архивов, но и научно-исследовательские группы. Комиссии были созданы и на уровне регионов, также в проектном офисе работают юридическая группа по подготовке заключения основных НПА СССР и КАЗ ССР, Казахской автономной республики и терминологическая группа по подготовке терминологического словаря связанными с политическими преследованиями в период массовых репрессий.

Однако при изучении отдельных категорий жертв репрессии. Особенно изучая отдельные категории и особенно вынужденных беженцев депортации народов ученыe, исследователи не смогли дать окончательные выводы и определить статистические данные по отдельным категориям и подкатегориям жертв и пострадавших от массовых политических репрессии в СССР в 1920-1950 гг.

Поэтому необходимо сотрудничество стран СНГ и приграничных Казахстану государств по совместному поиску архивных материалов. Как я выше отмечал в рамках деятельности Госкомиссии в регионах работают научно-исследовательские группы и у них имеется проблемы по окончательному установлению цифровых данных жертв репрессии. Многие архивные документы на наших бывших соотечественниках находятся в предельных государствах. Раньше была одна страна СССР. Особенno необходимо объединять наши усилия с братскими странами Центральной Азии и Азербайджаном. В адрес Проектного офиса были обращения ученых из регионов и экспертов по изучению необходимых архивных материалов, имеющихся в архивах Киргизии, Узбекистана, Туркменистана. Руководитель Проектного офиса официально обращался в МИД РК по оказанию помощи в направлении наших ученых в архивы Азербайджана.

Как известно многие архивные документы хранятся в РФ как правопреемнице бывшего СССР где имеются основные исторические документы в архивах как в центральных федеральных органах и в регионах. Общеизвестно за последние годы в РФ изменилось отношения к вопросам реабилитации жертв репрессии и отношения к тому историческому периоду. Сложнее становится получать разрешения допуска к архивным материалам. Поэтому в рамках взаимодействия приграничного сотрудничества с РФ нам необходимо включать вопросы гуманитарного сотрудничества в программы межрегионального взаимодействия. В связи с этим ученым регионов необходимо проявлять инициативу особенно когда проводятся межрегиональные форумы и активно работать с местными акиматами.

Данное время многие наши коллеги проявляя личную инициативу и тесное знакомство с коллегами стран СНГ выезжают в зарубежные командировки в поисках новых архивных материалов и сведений. Однако в этом вопросе нет системной работы курирующих данное направление органов. Иногда для изучения одних и тех же материалов выезжают в зарубежные командировки сразу нескольких ученых в рамках одного проекта неэффективно тратя государственные деньги. На мой взгляд нашему министерству совместно МИД необходимо разработать правила и рекомендации для согласованных зарубежных командировок, в том числе и страны СНГ. Подходы и принципы к решению проблем реабилитации отдельных категорий жертв репрессий основаны на международных стандартах и ценностях, а также нормах международного права. Безусловно, накопленный в Республике Казахстан опыт реабилитации жертв незаконных репрессий в т.ч. Государственной комиссии свидетельствует о гуманной политике Президента и Правительства Казахстана, направленной на восстановление исторической справедливости и выстраивание в обществе обстановки мира, гражданского согласия, доверия и взаимопонимания. Каждое новое поколение граждан страны призвано знать отечественную историю, все ее достижения, тяжелые моменты и драмы, чтобы в будущем не допускать страданий собственного народа [6].

С годами благодаря сотрудничеству с учеными приграничных государств будут открываться новые документы, факты и имена, поэтому работа в этой сфере предстоит объемная, рассчитанная как на настоящий этап, так и на ряд предстоящих лет.

Список литературы

1. Е. Жемкова, А. Рогинский «Между сочувствием и равнодушием – реабилитация жертв советских репрессий» Эл. Ресурс: <https://www.memo.ru/ru-ru/history-of-repressions-and-protest/rehabilitation/>
2. «О реабилитации жертв массовых политических репрессий», Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года, Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>
3. Мишина Е. М. «Реабилитация жертв политических репрессий в СССР – РФ» Эл. Ресурс: <https://bigenc.ru/c/reabilitatsiia-zhertv-politicheskikh-repressii-v-sssr-rf-sa6557>.
4. Козыбаева М.М., «Реабилитация жертв политических репрессий: этапы и проблемы», Электронный ресурс: <https://e-history.kz/ru/news/show/339228>, 01.06.2023.
5. Эбіл Е.А. «Методика и методология изучения истории политических репрессии» Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Вопросы реабилитации жертв массовых политических репрессий в Казахстане в 20-50-Х гг. XX века: отечественный опыт и международная практика» 2 ноября 2021 г. Алматы: Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, 2021. – 238 с.
6. Абайдельдинов Е.М. «Некоторые аспекты методологии работы для юристов – членов рабочих групп госкомиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий.», Материалы международной научно-практической конференции «Вопросы реабилитации жертв массовых политических репрессий в Казахстане в 20-50-Х гг. XX века: Отечественный опыт и международная практика» 2 ноября 2021 г. Алматы: Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, 2021. – 238 с.

НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЕ КАЗАХСТАНА – 30 ЛЕТ

Т. Аминов,
старший научный сотрудник Института истории государства МНВО РК,
к.и.н., доцент (г. Астана, Республика Казахстан)

Ж. Аминова,
старший преподаватель НАО «Медицинский университет Астана»
(г. Астана, Республика Казахстан)

За небольшой период, в какие-то два-три года, от приобретения суверенитета и до момента появления собственной валюты Казахстан был вынужден преодолеть немало трудностей и препятствий. Проблемы введения национальной валюты РК в основном состояли в том, что страна не имела своей самостоятельной денежной системы, хотя к моменту введения собственной валюты, а это произошло 15 ноября 1993 года, респу-

блика уже была вполне самостоятельным государством. Однако она была вынуждена использовать в расчетах рубли – в обращении находились в основном советские, но появились и новые российские.

По мнению одного из бывших руководителей Национального банка РК Кадыржана Дамитова, введение национальной валюты в тех условиях было абсолютно правильным решением. Присоединиться к так называемой новой рублевой зоне на предлагаемых тогда Россией условиях было и политически, и экономически неприемлемо. Дальнейшее промедление с введением тенге привело бы к еще большим негативным экономическим последствиям. Кроме того, мог даже оказаться под вопросом политический суверенитет Казахстана [1].

В то же время Казахстан, как мы знаем, разрабатывал национальную валюту в непростых условиях начала 90-х годов. Масштабный спад производства, разрыв экономических связей вверг новые независимые государства в эпоху натурального товарообмена. И в такой весьма сложной обстановке молодые постсоветские государства одно за другим стали вводить собственные национальные валюты или временные денежные знаки, что стало симтомом начала раз渲ла рублевой зоны. Руководство Казахстана также проводило подготовительные работы по введению собственной валюты.

В то же время введению национальной валюты предшествовал сложный переговорный процесс между президентами Казахстана и России – Н.А.Назарбаевым и Б.Н.Ельциным. Даulet Сембаев, один из соавторов первой экономической программы Президента РК, работавший в должности вице-премьера с 1991 по 1993 год, возглавлявший Национальный банк Казахстана с 1993 по 1995 год, вспоминает, что президентами РК и РФ было подписано соглашение о том, что если одно из государств будет намерено ввести собственную валюту, то оно обязано известить об этом за три месяца до ее введения. Однако в июле 1993 года Россия в нарушение этого соглашения ввела собственную национальную валюту, известив Казахстан лишь за три дня до введения. Одновременно поступило предложение России о создании рублевой зоны нового типа, основанной на российском рубле (банкноты образца 1993 года). Прошел очередной раунд встреч и переговоров, были выдвинуты новые условия и требования. В итоге Н.А.Назарбаев и Б.Н.Ельцин подписали соглашение о выделении Казахстану банкнот нового образца для параллельного хождения со старыми советскими банкнотами. Однако руководство России не выполнило своих обещаний, новые российские рубли так и не прибыли в Казахстан. Наоборот, осенью 1993 года миллиарды старых советских рублей хлынули в Казахстан, жестоко подрывая экономику. Проведение российским правительством монетаристской экономической политики, получившей название «шоковой терапии» оказалось разрушающее воздействие на экономику Казахстана. Либерализация цен и многократно возросшие объемы денежной массы спровоцировали нарастающую с каждым месяцем инфляцию, которая в 1993 году составляла более чем 200%, что позволяет назвать ее гиперинфляцией [2].

Государство уже не могло контролировать цены и тарифы на товары и услуги. Под влиянием спроса и предложения цены на свет, тепло, уголь,

нефть, ГСМ, транспорт, связь, еду складывались хаотично. В течение одного 1992 года цены подскочили во много раз. Все сбережения населения обесценились. Большая часть граждан тем самым оказалась за чертой бедности. Либерализация цен вызвала резкий рост тарифов на перевозки, цен на энергию, сырье. Падение промышленного производства за 1992 год составило более 20 процентов. Начавшаяся либерализация цен обернулась для Казахстана значительным экономическим уроном. Товары из Казахстана большими потоками перетекали на территорию России, а огромная денежная масса стремительным потоком затопила рынок Казахстана, повышая в цене потребительские товары и предметы быта.

«Разрыв финансовых связей и взаимодействия между бывшими союзными республиками еще больше усугубил сложность экономической ситуации, что, естественно, стало отражаться на жизни простых людей. Нерешенность проблемы нехватки денежной массы в Казахстане влекла за собой задержки по выплатам заработной платы, пособий и т.д. Причиной нехватки денег было то, что эмиссией рубля в то время занимался Госбанк России и, естественно, все финансовые ресурсы выделялись только из Москвы... Чтобы выплатить заработную плату, пенсии, пособия, мы должны были покупать деньги в России, – писал Нурсултан Назарбаев в своей книге «Казахстанский путь». - До первой половины 1992 года деньги из Центрального банка России мы получали бесплатно. Но после разделения бюджетов рубль уже пришлось покупать. А так как средств на покупку денег в бюджете Казахстана не хватало, страна сразу ощутила дефицит наличности. Мы брали рубли в долг (можно сказать, в кредит), потом Россия предъявила нам задолженность в 1,5 миллиарда долларов. Через несколько лет, только при расчетах за космодром «Байконур», нам удалось списать этот долг» [3, с. 147-148].

В создавшихся условиях обретение финансовой независимости и введение национальной валюты стали задачами первостепенной важности. По мнению Н.А.Назарбаева, «для любой страны собственная валюта – это не только экономическая категория, но и символический «отчеканенный суверенитет». По его словам, трудность была в том, что в отличие от государственного строительства, которое Казахстан вел самостоятельно, ситуация на финансовом рынке зависела не только от нас. Первоначально новые независимые государства декларировали намерение оставаться в единой валютной зоне. Подавляющее большинство предприятий осуществляло платежи в советских рублях. Резкий переход на собственную валюту мог иметь негативные последствия для всех. В то же время постсоветскую рублевую зону раздирали постоянные разногласия и противоречия. Наличных денег часто не хватало, и представители казахстанского правительства порой были вынуждены ездить в Москву, чтобы «выбивать» наличность на заработную плату и пенсии. После шоковой российской либерализации цен руководство республики не могло не предполагать, что вслед за реформой ценообразования Россия неизбежно проведет и денежную. И чтобы она не застала Казахстан врасплох, Н.А.Назарбаевым еще весной 1992 года была создана секретная комиссия по подготовке к переходу на национальную валюту, о которой знало всего семь человек, включая самого президента. Параллельно группа художников под руководством Т.Сулейменова разрабатывала дизайн банкнот и монет [4, с. 62- 3].

В то же время выход из рублевой зоны усиливал чувство отторжения и опасения за свое будущее у населения страны. Эти обстоятельства влияли на формирование общественного мнения, не однозначно реагировавшего на происходящее, и усиливали сложности решения создания казахстанской валюты [5, с. 5].

В девяностые годы, сразу же после приобретения Казахстаном своей независимости, среди широкой общественности, в том числе среди известных отечественных ученых-экономистов появились первые публикации о необходимости собственной национальной валюты как важнейшего атрибута государства. К таким публикациям, относится и цикл статей «Новые деньги для нового государства», подготовленные известными учеными, докторами экономических наук, профессорами Н.Нурлановой и К.Кажмуратовым, опубликованные в 1992 году в республиканской газете «Панорама». Они вышли под рубрикой «Экономисты опровергают распространенный среди политиков взгляд, что введение национальной валюты – губительный для экономики процесс, и предлагают конкретный механизм ее введения». Сегодня, анализируя приведенные в тех статьях доводы о необходимости введения национальной валюты, еще раз убеждаешься в их правомерности. 30 лет назад эти ученые писали, что назрела тогда необходимость денежной реформы с целью создания национальной валюты и оздоровления всей экономики. Оздоровление экономики ими было рекомендовано начинать со стабилизации денежной системы и проведения активной антинфляционной политики, поскольку нарушенное денежное обращение делало нецелесообразными прочие меры в этом направлении [6, с.28].

В унисон вышеуказанным доводам научной общественности и в целях обеспечения постепенного перехода к собственной валюте, президентом страны Н.А.Назарбаевым на республиканском совещании по вопросам введения национальной валюты 9 ноября 1993 года был выдвинут для осуществления ряд радикальных мер. Прежде всего они были связаны с наведением порядка в обращении наличных денег, действовавших тогда в республике. «В этот сложный период мы обязаны объединить усилия и скоординировать действия Правительства, Национального банка и всей системы органов исполнительной власти, не допустить сбоев в организационном плане. Я призываю всех вас проникнуться пониманием чрезвычайной ответственности за успешное проведение этой акции, усвоить, что мы не можем позволить себе никаких оплошностей и ошибок, так как такие события происходят только один раз в истории государства. Все наши усилия должны быть направлены на то, чтобы обеспечить устойчивое функционирование национальной валюты И самое главное – наша прямая обязанность построить всю работу таким образом, чтобы не было никаких трудностей для населения, избежать любых проявлений недовольства граждан», – указал Н.А.Назарбаев на данном совещании.

Председателем Государственной комиссии по введению национальной валюты был назначен Премьер-министр РК Сергей Терещенко. В состав комиссии входили Е.М.Асанбаев – Вице-президент РК, Д.Х.Сембаев – первый заместитель Премьер-министра РК, Г.Б.Байназаров – председатель Национального банка РК, Е.Ж.Дербисов – министр финансов РК, Б.И.Изт-

леуов – министр экономики РК, С.Такежанов – председатель комитета Верховного Совета РК [7, с.66].

Разработкой документации по введению валюты занялась специальная рабочая группа во главе с Даулетом Сембаевым. Для создания эскизов банкнот был образован авторский коллектив, в который вошли Мендыбай Алин, Досбол Касымов, Агимсалы Дузельханов, Тимур Сулейменов и Хайрулла Габжалилов. На тот момент Казахстан оставался в зоне притяжения рубля, и рабочая группа, возглавляемая Даулетом Сембаевым, рассматривала оба сценария развития финансовой системы – как при сохранении рублевой зоны, так и при введении собственной национальной валюты. И надо было принимать непростые решения не только по валюте, но и по выбору модели построения всей банковской системы, по системе управления активами Национального банка [8].

У членов комиссии был большой спор по поводу названия денег. Предлагалось назвать их «сом», «акша» или «тенге». Остановились на «тенге», которое было взято из истории средневековья, вспоминает Н.А.Назарбаев, когда на территории Кыпчакских степей обращались монеты, называвшиеся «таньга». Но помимо дизайна и названия валюты, у комиссии была другая проблема. Тогда республика не имела собственной банкнотной фабрики, так как все завозилось из Москвы. После консультаций со специалистами было решено разместить этот весьма специфический заказ в английских компаниях «Харрисон и сыновья» и «Томас де ля Ру», имеющие большой опыт в данной сфере. Казахстанцев устраивало качество банкнот, финансовая сторона контракта и конфиденциальность. Время показало, что комиссия не ошиблась. По мере изготовления заказанного тиража банкноты тайно доставлялись в республику [9, с.111-112].

Комиссии пришлось преодолеть и другие проблемы технического характера, особенно по монетам, с чеканкой которых с самого начала возникли трудности. Создаваемый монетный двор просто физически не успевал отчеканить необходимый объем монет к намеченному сроку. В связи с чем рабочей группой было принято решение в качестве промежуточной меры отпечатать бумажные тишины, а уже потом, по мере готовности монетного двора, запустить в обращение полноценные монеты.

По рассказам С.А.Терещенко, комиссия работала весь ноябрь 1993 года, ежедневно обсуждая многочисленные вопросы. Среди них: о ходе ускоренной подготовки и введения национальной валюты, возможности одновременного введения ее в Казахстане и Узбекистане, о масштабе изменения цен на основные потребительские товары и тарифы, о нормативных документах, об опыте и результатах введения национальной валюты в Туркменистане и т.д. Работа комиссии проходила в условиях строжайшей тайны. Она успешно справилась с возложенной на нее миссией.

15 ноября 1993 года тенге вошли в обращение. Этот день стал Днем национальной валюты. Введение национальной валюты обернулось благом для Казахстана. Он обрел экономическую независимость, окончательно закрепившую государственный суверенитет. Это позволило перейти к самостоятельной макроэкономической политике, чуть позже – стабилизировать экономику, чтобы затем, обеспечить ее поступательное развитие.

Сегодня тенге в мировой финансовой системе имеет большой авторитет [10, с.3-4].

Накануне введения тенге Нурсултан Назарбаев обратился к гражданам страны с разъяснением о необходимости введения национальной валюты. Обмен советских рублей на тенге был начат в 8.00 часов 15 ноября 1993 года и успешно закончен в 20.00 часов 20 ноября 1993 года.

Введение национальной валюты привело к появлению принципиально новых задач. Одной из них было усиление платежной функции тенге и повышение доверия к национальной валюте. Среди принятых мер в данном направлении были: перевод на оплату в тенге экспортных и импортных пошлин, таможенных платежей, запрет розничной торговли за иностранную валюту и бартерных операций юридическими лицами – резидентами Республики Казахстан. Таким образом, в процессе введения собственной национальной валюты Казахстану пришлось преодолеть немало серьезных проблем и трудностей, в том числе разрабатывать и принять целый комплекс мер в области денежно-кредитной, налоговой, бюджетной, таможенной и внешнеторговой политиках в предельно сжатые сроки. В конечном итоге тенге, как национальная валюта, сыграл свою роль в истории нашей страны. Тенге также вписал собственную страницу и в мировую историю, вернее, в историю мировых денег. С введением тенге начался отсчет существования независимой финансовой системы страны, стали претворяться в жизнь действенные меры по стабилизации макроэкономических показателей, которые стали основополагающими для начала экономической стабилизации, заложенной в ноябре 1993 года. Введение собственной национальной валюты РК заложило основу ее экономической самостоятельности. Таким образом, Национальная валюта сыграла важную роль в становлении государственности страны, ей приурочен официальный праздник. Ныне мы отмечаем ее тридцатилетие. «Тенге стал символом нашей Независимости и ключевым фактором экономического роста. Перед финансовой системой страны стоит задача содействовать дальнейшему повышению благосостояния граждан», – отмечал президент К.К. Токаев в своем Twitter, поздравляя казахстанцев с Днем национальной валюты 15 ноября 2021 года (<https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/1942257-tokaev-pozdravil-kazahstancov-s-dnem-natsionalnoy-valyuty>).

Список использованной литературы:

1. Вербинин А. Чем грозило Казахстану промедление с введением тенге – интервью с экс-главой Нацбанка РК с К.Дамитовым». Казправда за 14 ноября 2021 года.
2. Сулейменов А. Как вводили национальную валюту. Источник: <https://e-history.kz/ru/news/show/3833/> © e-history.kz
3. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь. Караганда, 2006. 372 с.
4. Назарбаев Н.А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с
5. Чиликова Е.В. Предисловие. // Архив Президента РК. Из истории национальной валюты 1991-1994 гг. Сборник документов и материалов. С. 5.

6. Нурланова Н.К. О необходимости национальной валюты глазами экономистов на заре независимости Казахстана, //Экономика: Материалы круглого стола: Глобальные дисбалансы и реформирование мировой валютно-финансовой системы», приуроченного к 20-летнему юбилею национальной валюты Казахстана. С. 28.

7. Указ Президента РК №1395 «О государственной комиссии Республики Казахстан по введению национальной валюты» от 3 ноября 1993 года. // Архив Президента РК. Из истории национальной валюты 1991-1994 гг. Сборник документов и материалов. С. 66.

8. Донских А. 20 лет Национальному банку. Интервью с заместителем председателя Национального Банка РК Б.Таджияковым // Казахстанская правда, 13 апреля 2013 г.

9. Из воспоминаний Назарбаева Н.А. «О введении национальной валюты» //Архив Президента РК. Из истории национальной валюты 1991-1994 гг. Сборник документов и материалов. С. 111-112.

10. Терещенко С.А. Слово к читателю. //Архив Президента РК. Из истории национальной валюты 1991-1994 гг. Сборник документов и материалов. С. 3-4.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ КАЗНУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ)

А. Габдуллина,
кандидат исторических наук, ученый секретарь
Института истории государства МНВО РК
(г. Астана, Республика Казахстан)

Актуальной задачей интернационализации образования является расширение сотрудничества в сфере высшего и послевузовского образования в Казахстане. В 2021 году была подписана Декларация о создании единого Центрально-Азиатского пространства высшего образования. В выступлении на IV Консультативной встрече глав государств Центральной Азии Главой государства К.К. Токаевым было отмечено, что в рамках этой инициативы Казахстан поддержал предложения партнеров по расширению межвузовских обменов и существенно увеличил квоты для обучения молодежи стран Центральной Азии. Казахстан готов создавать филиалы своих ведущих вузов и передовых школ в государствах региона. К примеру, в Бишкеке состоялось открытие филиала Казахского национального университета им. Аль-Фараби [1].

В 2023 году была принята Концепция развития высшего образования и науки Республики Казахстан [2]. В данной Концепции одним из важных трендов является интернационализация образования. Для реализации этой цели в Казахстане основываются филиалы ведущих зарубежных вузов, создаются условия для привлечения иностранных студентов, формируется единое центрально-азиатское образовательное пространство.

Цель данной статьи обосновать исторические предпосылки интернационализации образования в Казахстане. После обретения Казахстаном независимости постепенно выстраивалась многовекторная внешняя политика. В настоящее время Казахстан стал полноправным членом мирового сообщества. Надо отметить, что интеграция Казахстана в международное пространство была невозможной без интеграции образовательных систем. Начиная с 1990 года, большое внимание уделялось привлечению зарубежных организаций образования с целью инвестирования, обмена опытом в сфере образования. Международное сотрудничество стало неотъемлемой частью интеграции университетов в международное научное и образовательное пространство.

В Архиве Президента Республики Казахстан автором были выявлены документы о сотрудничестве органов образования Республики Казахстан с организациями образования стран ближнего и дальнего зарубежья. Так, активное сотрудничество в сфере образования между Казахстаном и КНР началось в 1990 году после подписания Соглашения о сотрудничестве между Министерством образования Республики Казахстан и Комитетом просвещения СУАР КНР [2, л.4]. На основе данного соглашения были заключены договора о сотрудничестве между Казахским государственным университетом (ныне – Казахский национальный университет имени аль-Фараби) и Синьцзянским университетом, между Казахским политехническим университетом и Политехническим институтом СУАР, Ляоянским политехническим колледжем, между Казахским химико-технологическим институтом (ныне – Южно-казахстанский государственный университет (ЮКГУ) и Фушуньским политехническим институтом, а также Министерством образования Республики Казахстан были заключены договора с Северным политехническим институтом КНР и Главной компанией нефтехимической промышленности КНР.

В вузах Казахстана стали обучаться иностранные студенты. В 1991-1992 учебном году в вузах Республики Казахстан обучались 76 китайских студента и 21 стажер на контрактной основе. В Казахском государственном университете (ныне – КазНУ имени аль-Фараби) обучался 31 студент, в Архитектурно-строительной академии обучался 1 студент и 1 стажер, в Театрально-художественном институте 16 студентов, в Консерватории 5 студентов, в Казахском государственном педагогическом университете 13 студентов, в Восточно-Казахстанском государственном университете 10 студентов и 20 стажеров из КНР.

По программам студенческого обмена казахстанцы проходили обучение за рубежом. В 1991 году в КНР обучались 6 студентов, 3 преподавателя, в 1992 году обучались 6 студентов и 2 преподавателя [2, л.5].

В дальнейшем по мере установления международных связей с зару-

бежными странами расширялись международные контакты с зарубежными университетами. Данная работа осуществлялась в рамках программ сотрудничества с ведущими зарубежными университетами, научно-исследовательскими институтами путем реализации международных образовательных и научно-исследовательских программ и проектов, организации научно-практических конференций и семинаров, развития академической мобильности студентов и преподавателей, реализации двудипломного образования.

По данным ЮНЕСКО, в 2021 году в мире было 6 361 963 иностранных студента (2016 – 5,1 млн.). По прогнозам к 2025 году их будет 8 млн. Рост количества иностранных студентов в университетах является показателем привлекательности и качества высшего образования страны. Кроме этого, многие государства создают условия для открытия у себя кампусов ведущих зарубежных университетов для расширения охвата и доступа местных студентов к лучшим программам и ресурсам. В 2020 году в мире насчитывалось 306 международных кампусов (Нью-Йоркский университет в Абу-Даби, ОАЭ, Университет Дьюка в Куньшань, Китай, Университет Карнеги-Меллона, Имперский колледж Лондона в Дохе, Катар и др.). Помимо расширения доступа к зарубежному высшему образованию студентов, которые не имеют возможность учиться за границей, филиалы иностранных университетов повышают международную репутацию принимающего государства, делая его более привлекательным для инвестиций, туризма и высококвалифицированных кадров и создавая конкуренцию с местными университетами [1].

На сегодняшний день КазНУ им. аль-Фараби активно сотрудничает с 525 университетами и научными центрами 47 стран мира. Университет является членом Международной, Европейской и Евразийской Ассоциаций университетов [3].

КазНУ является стратегическим партнером Альянса Цивилизации ООН и Региональным Хабом по Устойчивому развитию в рамках программы ЮНЕСКО – UNITWIN.

В 2003 году КазНУ им. аль-Фараби первым среди вузов Центральной Азии присоединился к Великой Хартии Университетов в г.Болонья, обозначив свою интеграцию в международное научно-образовательное пространство.

КазНУ первым в Центральной Азии был принят в Международный консорциум университетов (WUC) (2014); Сеть университетов Глобальной инициативы Клинтона – Clinton Global Initiative University (CGI U) (2015); Организацию COMSATS (2015); Альянс университетов нового Шелкового пути (New Silk Road Universities Alliance, KHP) и его Совет директоров (2015); Сеть университетов Шелкового пути (Silk-Road Universities Network, Южная Корея).

В КазНУ в рамках международной интеграции науки и образования созданы учебно-научные центры и лаборатории высокотехнологичных мировых компаний «Hewlett-Packard», «Samsung», «Cisco», «Konica Minolta», «Microsoft», FUJITSU и других, на базе которых реализуются программы дополнительного профессионального образования.

Университет имеет свои представительства в зарубежных странах (Совместная Химическая Лаборатория в Университете г. Росток, Германия; Лаборатория КазНУ по Фотохимии в Международном Центре Карачи, Пакистан; Казахстанский Центр при Пекинском Университете Иностранных Языков) и Центры аль-Фараби при зарубежных вузах.

В КазНУ реализуются совместные двудипломные бакалаврские, магистерские и PhD программы с университетами Лотарингии (Франция), Ла Сапиенза (Италия), Российским университетом Дружбы народов (Россия), Каунасским университетом (Литва), Университетом Осака (Япония), Университетом Ханкук (Корея), Валенсийским политехническим университетом Испании и другими вузами.

На базе университета функционирует международный Казахстанско-Французский Центр «Гео-энергетика», цель которого состоит в формировании казахстанской научной элиты в области геологии и добычи энергетических ресурсов через подготовку студентов в совместной магистратуре и докторантуре с выдачей дипломов Казахстана и Франции.

КазНУ им. аль-Фараби входит в консорциумы двух международных сетевых университетов – Университета Шанхайской организации сотрудничества (УШОС) и Сетевого открытого университета Содружества независимых государств (СУ СНГ).

Вместе с тем, интернационализация высшего образования характеризуется уровнем академической мобильности студентов и преподавателей, интернационализацией учебных планов и программ. Академическая мобильность является одним из стратегических направлений развития КазНУ им. аль-Фараби. В настоящее время университет успешно реализует программы внешней академической мобильности. Программы внешней академической мобильности - обучение студентов в зарубежных вузах, а также работа преподавателей-исследователей в зарубежных образовательных или научных учреждениях.

Таблица – Академическая мобильность и стажировки

№	Факультеты	Период	Академическая мобильность		Научные стажировки	
			Страна	Кол-во чел.	Страна	Кол-во чел.
	Востоковедение	2013-2023	Турция, Кувейт, Иран, КНР, Германия, РФ, Индия, Иордания	45	США, КНР, Турция, Иран, Южная Корея, Нидерланды, РФ, Великобритания, Индия, Венгрия, Польша	34

	Философия и политология	2016-2019	РФ, США, Германия, Франция, Афганистан, Турция, Канада	35	РФ, Италия, Швейцария, Япония, Бельгия, США, Чехия, Сингапур, Великобритания	22
	Медицина и здравоохранение	2018-2019	Южная Корея, Турция, Германия, Литва, Дания, Беларусь, Япония	85	нет данных	нет данных
	Филологический	2012-2020	РФ, Испания, Польша, Италия, Нидерланды, Португалия, Словакия, Франция	29	США, Узбекистан, КНР, Австрия, РФ, Турция, Франция, Великобритания, КНР, Германия, Чехия, Япония, Испания	53
	Международные отношения	2012-2015	Турция, Польша, Япония, Италия, США, КНР	18	Кыргызстан, Турция, РФ, Великобритания, Грузия, Германия, США, Франция, Бельгия, Австрия, Польша, КНР	14
	Биология и биотехнологии	2021-2022	Италия	3	Турция, Польша, Испания, Чехия, РФ, Норвегия, Германия, Украина, Франция, Монголия, ЮАР, Япония, Израиль, Италия, Венгрия	80

	Физико-технический	2013-2018	Хорватия, Япония, Италия, Литва, Польша, Германия	13	Италия, Мексика, РФ, Корея, Финляндия, Чехия, Франция, Япония	17
	География и природопользование	2021-2023	Австрия, Турция, РФ	72	Австрия, Япония, Бельгия, Корея, Турция	9
	Юридический	2019	нет данных	нет данных	Германия, Турция, Испания, РФ,	43
	Журналистика	1995-2023	нет данных	нет данных	США, Япония	15
	Механико-математический	2015-2022	нет данных	нет данных	Великобритания, США, Япония, Малайзия, РФ, Германия, Франция, Литва, Польша, Болгария, Португалия, Испания, Венгрия, Турция, КНР, Италия, Сингапур, Эстония, Латвия, Греция, Украина, Бельгия, Южная Корея, Катар, ОАЭ	195
	Исторический	2017-2018	Турция, США, РФ, Азербайджан	10	нет данных	нет данных

Химия и химические технологии	2017-2023	Словакия, Польша, США, Испания, РФ, Франция, КНР, Румыния, Швеция,	32	Турция, Узбекистан, США, Канада, Пакистан, РФ, Испания, Великобритания, Малайзия, Украина, Нидерланды, Словакия, Франция, Италия, Греция, Япония, Южная Корея, Польша, Сербия, Германия, Грузия, КНР, Словения, Финляндия	246
-------------------------------	-----------	--	----	---	-----

Источник: <https://www.kaznu.kz/ru/162/page>

Таким образом, по программе МОН РК «Академическая мобильность» [4] было направлено 360 студентов за период с 2012 по 2023 годы. 728 магистрантов, докторантов и преподавателей были направлены на научные стажировки. География стран обширна, насчитывает 28 стран дальнего и ближнего зарубежья. Надо отметить, что подсчет проводился на основании данных официального сайта КазНУ имени аль-Фараби.

Историческими предпосылками международного сотрудничества в сфере образования стали заключение соглашений о сотрудничестве между Министерством образования Республики Казахстан и зарубежными органами образования. В начале 90-х годов XX века в рамках данных соглашений происходил обмен студентами и обмен опытом между преподавателями. После присоединения к Болонскому процессу в системе высшего образования произошли кардинальные изменения. Эти изменения коснулись международного сотрудничества в сфере образования. В результате были заключены соглашения о сотрудничестве между КазНУ имени аль-Фараби с 525 университетами. В университете были созданы учебные центры высокотехнологичных мировых компаний, а также Центры аль-Фараби в зарубежных университетах. В 2023 году в Концепции развития высшего образования и науки Республики Казахстан стал использоваться термин «интернационализация образования». Интернационализация является одним из трендов высшего образования. В плане интернационализации казахстанской системе высшего образования предстоит увеличить долю иностранных студентов, преподавателей, открыть не менее 12 кампусов зарубежных университетов.

Список использованных источников:

Выступление Президента К.К.Токаева на IV Консультативной встрече глав государств Центральной Азии//<https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-na-iv-konsultativnoy-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoy-azii-2163148>. Дата обращения: 16 октября 2023 года.

Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248. Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы

Архив Президента РК. Ф. 75Н. Оп.1. Д.121. Л.4-5.

Сайт КазНУ имени аль-Фараби <https://www.kaznu.kz/ru/20526/page/>. Дата обращения: 16 октября 2023 года.

Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 4 января 2019 года № 1. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 9 января 2019 года №18162 «О внесении изменения в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 19 ноября 2008 года № 613 «Об утверждении Правил направления для обучения за рубежом, в том числе в рамках академической мобильности» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018162>. Дата обращения: 16 октября 2023 года.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДА АЛЫС-ЖАҚЫН ШЕТЕЛДЕРМЕН САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ БАСТАЛУЫ (90-жылдардың деректері негізінде)

С. Дүйсен,
педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Мемлекет тарихы институтының жетекші ғылыми қызметкери
(г. Астана, Республика Казахстан)

Сыртқы экономикалық қатынастар қызметін респубикалық органдар мен қатар аймақтардағы жергілікті басқару органдары да жүргізеді. Мұнданың қызмет ел экономикасын, халықтың әлеуметтік-тұрмыстық қажетін көтеруге, дамытуға әсер ететін фактор, әрі мемлекеттің экономикалық және аймақтық саясатының негізін құрайтын тетіктердің бірі.

1994 жылы 6 сәуірде Ақмола облысы әкімдігінің құрамында Сыртқы экономикалық байланыстар жөніндегі комитет құрылды алыс-жақын шетелдермен жан-жақты экономикалық байланыстар жұмысын үйлестіруді қолға алды [1, 3-п.]. (Ақмола облысының мемлекеттік архиві. Қор-1290. Тізім-1. Іс-173.)

Қазіргі күнде Ақмола облысы әлемнің бірқатар аймақтарымен сауда-экономикалық байланыстар орнатып, өңір шаруашылығының дамуына және әлеуметтік тұрмыстық жағдайына қажетті өнімдер сатып алып және өз тауарларын сыртқа шығарып отырады.

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін басқа аймақтар сияқты Ақмола облысының да халықаралық рынокқа шығып, сауда-экономикалық байланыстар орнатуға мүмкіндігі артты. Алыс және жақын шетелдермен сауда-экономикалық байланыстар жасауға кеңестік кезеңде салынған кейбір ірі кәсіпорындар осы бағытта алғашқы әрекеттер жасады.

Целиноград қаласынан 30 шықырымдай жерде орналасқан құс өсіру өндірістік бірлестігі шетелден заманауи техникалармен жабдықталатын құс қауырсыны мен жұнін өндейтін технологиялық кешен сатып алып орнattы.

Осы қымбат шетелдік құрал-жабдықтың арқасында 1992 жылы құзде Целиноград құс өсіру бірлестігі Германияның Майнадағы Франкфурт қаласындағы «Франц-Коль» фирмасымен іскерлік байланыс орнатты. Құс өсіру бірлестігі Германиядан екі 22 тонна жүк артатын «Мерседес» маркалы жүк машинасын бартер арқылы алып тазартылып, кептірілген құс жұнін немістің аталған фирмасына жөнелтуді жолға қойды.

Сол кездегі Целиноград облысы Целиноград ауданының Малиновка селосында орналасқан құс өсіру бірлестігі мен Майнадағы Франкфурт қаласының арасындағы 5700 шақырымдық жолды екі автомашина 4-5 күн аралығында жүріп отырды. Қайтар жолда германдық құрал-жабдықтар, киім-кешек, тұрмыстық заттар артып алды. Шетелге жөнелтуге жетпейтін кезде құстың қауырсының республиканың басқа өнірлерінен жинап әкеліп өндеп отырды. Бұрынғы кеңестік республкалар арасында экономикалық байланыстар үзіліп, Қазақстанның және облыстың ауыр әлеуметтік-экономикалық ахуалы кезінде бұл тірлік кәсіпорынның, оның еңбеккерлерінің жағдайын сәл болса да көтеруге септесті. Осы жұмысты үйімдастырушы көп жыл осы салада тәжірибе жинаған іскер басшы кәсіпорынның Бас директоры И.И.Шарф болды [2]. («Мерседесы» уходят в рейсы. // Целиноградская правда, 1992 год 26 ноября. №161 (15557))

Осы арада бір ескеретін мәселе, кеңестік кезеңінде И.И.Шарфтың ұлты неміс болғандығының және жұмыс бабымен Германияға барғандығының да көмегі тиді. Кеңестік кезеңде шаруашылықты басқарып зор табысқа жеткен Социалистік Еңбек Ері, Иван Иванович Шарф құс фабрикасы мен мектепті, Малиновка селосының әлеуметтік бейнесін жақсы дейгейде ұстап, елді мекен тұрғындарының шынайы ықыласына бөленген азамат болды.

1992 жылы облыс кәсіпорындарының өнімдері 29 елге шығарылды. Бұл елдер қатарында Франция, Ұлыбритания, АҚШ, Канада, Нидерланды, Түркия, Қытай Халық Республикасы және басқалар болды. Ауылшаруашылығы машиналары мен қосалқы бөлшектерін жасайтын «Целинсельмаш», «Казахсельмаш» зауыттары, Ақмола насос зауыты, Степногорск қаласындағы «Тың тау кен-химия комбинаты», Подшипник зауыты, «Прогресс» өндірістік бірлестігі шетелдерге өнімдерін шығаруды жалғастыра түсті, бірақ өнім-

дері негізінен бартер түрінде жүзеге асырылды [3, 124-125 бб.]. (Ақмола. Энциклопедия. – Алматы: «Атамұра», 1995. – 400 стр.)

1994 жылы күзде Алматыдан Ақмола облысына Қытай Халық Республикасының Қазақстандағы елшісі Чан Ди келіп, аймақтағы бірнеше кәсіпорындарды аралап көрді. Ондағы мақсаты Қытай елінің сауда-экономикалық қатынастарына қажетті тауарлар мен өндіріс орындарының жағдайымен танысу болса керек. Қытай елшісі сол кездегі Ақмола облысының басшысы А.Г.Браунның бастауымен бірнеше кәсіпорындар басшыларымен кездесіп әңгімелесті. 20 тамыз күні Ақмола қаласында орналасқан «Целиноград ауылшаруашылығы машинасы» зауытында және қала мәнінде орналасқан «Вишнев құс өсіру фабрикасында» болып кәсіпорындардың өндірістік мүмкіндіктерімен, шығаратын өнімдерінің сапасымен танысты [4, 1-п.]. (Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 178 іс.)

«Целинельмаш» Акционерлік Қоғамы 1992 жылы Қытайдың бірнеше компанияларымен бартерге негізделген айырбас сауда жүргізуді бастады. Шыңжаңның Хулунбур аймағындағы Хайлер қаласындағы компаниямен келісіп 48000 швейцар франкіне тең ауылшаруашылық машиналарының қосалқы бөлшектерін жіберді. Есесіне олардан спорттық киімдер мен аяқ киімдер алғызы. Сол жылы Хайхес қаласында орналасқан «Хайхес шекаралық сауда-экономикалық компаниясымен келісіп 925000 швейцар франкісімен бағаланатын товарлар айырбастады, яғни ауылшаруашылық машиналарының қосалқы бөлшектерін жіберіп, орнына пластикалық заттар шығаратын термопластавтоматтар алғызы.

1993 жылы Үрімші қаласында орналасқан «Синътень» компаниясымен келісіп жер жыртатын соқа мен дискілі тырма жіберіліп, орнына ер адам жейдelerі, әйелдер шалбарлары, маҳровые простины, құс жұні салынып тігілген күртешелер алды және екі жақтың бұл өнімдері 252440 АҚШ долларына тең етіп бағаланды. Осыдан соң екі тарап екінші рет 611800 долларға тең айырбас сауда өнімдерін алмасты.

Сонымен бірге Шыңжан өлкесіндегі Шехезе қаласында темір бөшкелер жасайтын бірлескен кәсіпорын салуға уағдаласты. Үрімші қаласында «Целинельмаш» Акционерлік Қоғамының өкілдігін ашу келісілді [4, 6-п.]. (Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 178-іс.).

Сауда-саттық әсерімен облыс көлеміне біртінде қытай азаматтары да қоныстана бастағаны байқалады. Облыстық ішкі істер органдарының директорінде 1994 жылы 130 қытай азаматы тіркелген және бірнешеуі облыс аулағында саудамен айналысқаны көрсетілген [5, 5-п.]. ((Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 163 іс.)

Қытай кәсіпкерлерімен бірлескен алғашы кәсіпорындар ашыла бастады. Ақмолада 1993 жылы қытайдың «Тайбэй» қаласындағы «Изенген» компаниясымен МЧП «Юра» шағын жеке шаруашылығы бірлесіп «Ха-Тай» бірлескен кәсіпорын ашқаны тіркелген [6, 9-п.]. (Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 98-іс.).

1993 жылы Ақмолада «Целинтрострой» тресі және Мвоэргунарско хошуны (КХР) мебель жасайтын «Аргуна» бірлескен кәсіпорның құруды қолға алғаны туралы мәлімет бар [6, 12-парап]. ((Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 100-іс.).

Ақмолада «Шилян» ЖШС-і мен Қытайдың Харбин қаласында тіркелген «Фемирии шэни» компаниясы білескен щетка жасайтын «Шилян-Чан-Чан» кәсіпорнын тіркеді [7, 11-п.]. ((Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 101-іс.).

ТМД елдерімен Ақмола облысы кәсіпкерлері сауда-экономикалық қатынастар, бірлескен кәсіпорындарашуға ұмтылыш жасады. 90-шы жылдардың басында Ақмолада «Вклад» ЖШС-і Мәскеудің «Интеррос-Холдинг» компаниясымен, ақмолалық бір кәсіпкер Белоруссияның «ДДМ сауда-кәсіпкерлік» компаниясымен келісім жасады [8, 8-п.]. ((Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 98-іс.).

Осы жылдары Ақмоланың «Азат», «Цесна» компаниялары, «Целинный тау-кен, химия» компаниялары жақын шетелдермен сауда-экономикалық байланыстарға шыға бастады [4, 7-9 пп.]. ((Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 178-іс.).

1995 жылы облыс кәсіпорындары 4 мың рубльдік ТМД республикаларының кәсіпорындарына өнім шығарса, алғы және жақын шетелдердің 2 мың кәсіпорындарынан өнеркәсіп өнімдерін алып отырды. Облыс кәсіпорындары экспортын негізінен (51 пайыз) эрозияға қарсы пайдаланылатын ауылшаруашылық машиналары, тыңайтқыштар, поршень сақиналары, өндірістік және шикізат өнімдері құрады. Облыс экспортының ең маңызды саласы астық және ұн өнімдерін тұрды [3, 125 б.]. (Ақмола. Энциклопедия. – Алматы: «Атамұра», 1995. – 400 стр.)

Көріп отырғанымыздай Целиноград (Ақмола) облысы да басқа аймақтар тәрізі әлеуметтік-экономикалық қындықтарды жеңе отырып бірқатар шетелдік компаниялармен, жеке кәсіпкерлерімен қарожаты аз болғандықтан негізінен айырбас сауда арқылы қарым-қатынас жасады.

Солардың қатарында Қытай Халық Республикасының Шыңжаң автономиялы өлкесіне едәүір үлес тиеді. Бұған біріншіден осы облысқа ҚХР елшісінің арнайы келіп болашақта екі жаққа тиімді қандай экономикалық байланыс жасауға болатынын көзімен көріп тиісті органдарға тапсырма беруі мүмкін деуге болады.

Екіншіден, кеңестік заманның өзінде екі ел арасында ортақ шекара және Қазақстанның Шыңжаң өлкесімен мәдени, сауда байланыстары қалыптаста бастаған болатын.

Қазақстан Республикасы ауыр экономикалық дағдарысты еңсеріп, жоспарлы экономикадан нарықты экономикаға, жаңа саяси жүйеге көшкен соң аймақтардың алғы және жақын шетелдермен байланыстары жаңа кезеңге өтті.

Пайдаланылған дереккөздер мен әдебиеттер

1 Ақмола облысының мемлекеттік архиві. Қор-1290. Тізім-1. Іс-173.

2 «Мерседесы» уходят в рейсы. // Целиноградская правда, 1992 год, 26 ноября. №161 (15557).

- 3 Ақмола. Энциклопедия. – Алматы: «Атамұра», 1995. – 400 стр.
4 Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 178 іс.
5 Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 163 іс.
6 Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 100-іс.
7 Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 101-іс.
8 Ақмола облысы мемлекеттік архиві. 1290-қор; 1-тізімдеме; 98-іс.

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ БАЙЛАНЫСТАР

Қ. Ерімбетова,
ҚР ФЖБМ Мемлекет тарихы институтының
жетекші ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының кандидаты
(г. Астана, Республика Казахстан)

Қазіргі экономикалық дамудың аймақтық тұжырымдамалары ел экономикасында жеке территориялардың рөлінің өсуіне, экономикалық үрдістерге мемлекеттің қатысу деңгейінің өзгеруіне, кеңістікті игерудегі (энергияның, көліктің жаңа түрлеріне т.б.) жаңа аспектілерге байланысты. Шаруашылықты аймақтық орналастырудың дәстүрлі факторлары өзгеріске ұшырап, жаһандану үрдістерінің кеңеюімен, жаңа технологияның пайда болуымен, ақпараттық және телекоммуникациялық желілер мен технологиялардың дамуымен, өндірістік және нарықтық инфрақұрылымдардың дамуымен байланысты жаңа факторлар пайда болды.

2013 жылы облыста 50 аса жаңа өндіріс орыны іске қосылды. Өнімді экспорттау. 2013 жылы облысаймағында ауыл шаруашылық өндірінің үштүрі (балық, құріш, кебек) ғана сыртқа шығарылатын. 2016 жылы бақша өнімдері Ресейге шығарыла бастааса, 2017 жылы көкөніс пен мал өнімдері Иранға, Араб Эмиратына, Монголияға шығарыла бастады. 2017 жылы инвестициялар тарту және жобаларды қаржыландыру шеңберінде бірлескен өнірдегі жұмыстарды кеңейту аясында «ForteBank» АҚ-мен ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды. Қызылорда қаласында жоғары технологиялық замануи кеңселік кешен құрылышы ашылды [1]. Кәсіпорындарға жеке қаржы құю есебінен 2013-2019 жылдары инвестиция тарту көлемі 22,4%-ға ұлғайған. Ресми мәліметтер бойынша осы кезеңде Қызылорда қаласында он бес жаңа мәлтек ауданы құрылып, апatty жағдайда үйлердегі кезекте тұрған 645 тұрғын жаңа пәтермен қамтамасыз етілген. Екі жүзден са әлеуметтік сала нысандарытіске қосылып, 37 мектеп салынған, мектепке дей-

інгі балаларға білім беру және тәрбиелеу орталықтары мәселесі шешілді. Аймақтың елді-мекендерінде 69 100 жаңа жұмыс орны ашылуына орай, жұмыссыздар деңгейі төмендеген. Облыс көлеміндегі тұрғындардың 63%-і табиғи газ тұтыну мүмкіндігіне ие болған. 2018 жылы газ желісі Жосалы, Тереңөзек, Жалағаш аудандарының орталығына жеткізіліп, ішкікенттік газ желісі құрылышына қатысты жұмыстар жүргізілді. Сараптамалық қорытындылар, аймақ экономикасының көмірсутек шикізаты мен уран бағасына ішінара тәуелділігін де теріске шығармайды. Дегенмен аймаққа инвестиция жасаушыларға тартымдышы тұстары да басым.

2016-2020 жылдары Сыр өнірі экономикасына тартылған инвестиция көлемі – 1,5 трлн теңгені құрады. Қазіргі кезеңде облыс аймағында шетелдік капиталдың қатысуымен бірнеше инвестициялық жобалар жүзеге асырылуда. Атап айтқанда, ЖШС «Компания Гежуба Шиелі Цемент», «Орда Гласс», «АралСода», «Балауса» және басқалар. Жүзеге асырылған жобалар қатарында: құрама жем зауыты, автобус паркі, «Геологиялық» кен орнында саздақ өндіру, Жаңақорған ауданында орналасқан «Қатынбұлақ-2» кен орнындағы құм-қызыршықтас қоспасын өндіру [2]. Аймақта ауыл шаруашылық құрылымдарында тауар өнірдіру және қаржыландыру үлесі артты. Облыста астық өндіру үлғайды. 2018 жылы сыртқа он бестен аса өнім түрлері (мақсары майы, тірі қозылар, ІҚМ, түйелер, күнбағыс және жем алынатын өсімдік (рапс) майы тұқымы, картоп, томаттар, бақша өнімдері, шырындар, өсімдік және жем өнімдері (люцерн) сыртқы нарыққа шығарылды. Мақсары майы алғаш рет Қытай нарығына шығарылды. Өнім шығару көлемі үлғайды, сыртқы нарыққа өнім шығару көлемі 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 33%-ға өскен. Өндеу кәсіпорындарының үлесі артты. 2015 жылмен салыстырғанда 2018 жылдың алғашқы тоғыз айында өндеу кәсіпорындарының негізгі капиталына жасалған инвестиция көлемі 2,3 есеге, ал өнеркәсіптің шикізаттық емес сектордағы өнімнің жалпы қосымша құны 12%-ға өскен. 2019 жылы ауылшаруашылығындағы өнделген өнімдердің көлемі өскен. Балық өнімдерін сыртқа шығару 10 есе үлғайды [3]. Мысалы, «Арал ауданының экономикасын дамытудың 2017-2019 жылдарға арналған Жол картасы» бойынша ауданда ауқымды жобалар атқарылған. Мал басы өсімі байқалды, «Сыбаға», «Алтын асық», «Құлан» бағдарламалары іске асырылды. Өнірлік кәсіпкерлікті қолдау картасына жеті жоба енген, оның төртеуі «Арал балық өндеу зауыты», «Арал СДО», «Камбала балық балықшылар өндірістік орталығы» және «СДО Қараашалан» ЖШС-нің балық өндеу зауыттары балықты терең өндеумен айналысып, қалғандары балықты қатыру, мұздату және ыстау сияқты жеңіл өндеумен айналысады. Арал өнірінде Еуропа нарығына шығуға мүмкіндік беретін «Еврокод» белгісі бар – «Арал сервистік дайындау орталығы» ЖШС-гі балық өндеу зауыты жұмыс жасайды. Арал балық өнімі Еуропаға шығарылуда. «Аралтұз» АҚ-на ас тұзының ішкі нарықтағы үлесі 90% құрады [4].

Облыс көлемінде 2011-2020 жылдар аралығында аймақтағы кәсіпкерлерді қолдау картасына енгізілген, металлургия саласы бойынша «Бала-Сауысқан» кен орнындағы қара тақтатастарды автоклавты қайта өндеу» жобасы іске асырылуда. Бұл жоба аясында тау-кен құрылышы кезеңінде 150 жұмыс орны ашылды. Компания 2018 жылдың алғашқы жеті айында Тайвань, Ресей, АҚШ, Ұлыбритания және басқа да жақын және алыс шетелдер-

ге 120 тоннадан аса метаванадатты сыртқы нарыққа шығарды. 2018 жылдың 2 шілдесі күні Қызылорда облысы әкімшілігі мен «ХидроЭнерджи Компани» болгар Компаниясы арасында меморандумға қол қойылды. Ресейлік технология бойынша мұнай және табиғи газ (метан) жолын қайта жасау бойынша модульдік типтегі зауыт құрылышы және оны іске қосу мақсатындағы ЖШС «ДжитиЭл-Казахстан» жобасы іске асуда және осы компаниядағы қолданыстағы технологияның «Астана-Экспо 2017» халықаралық көрмесінде әлем жүртшылығына ұсынылғанын атап өту абзал [5]. 2016 жылдан бастап облыста – Аймақтық инвестициялық орталық іске қосылды. Нәтижесінде 54 жоба қаржыландырылып 217 адам жұмыспен қамтылды. Бизнес қауымдастырының белсенділігі арта түсті. Облыс әкімдігі мен «Атамекен» Ұлттық палатасы арасындағы қаржылай көмек көрсету бойынша келісім негізінде облыс кәсіпкерлерінің кәсібі онтайланған бастады. Осы жылдары дағдарыстың әсерінен шағын нысандар нарығында өзгерістер байқалған болатын. Индустріаландыру бағдарламасы аясында облыс көлемінде «Бала – Сауысканды ванадий кен орнын автоклавпен өндедеу» жобасы іске асырылуда. 2016 жылдың қараша айында Лондонда өткен Үкіметаралық комиссия отырысында қаратақтатасты автоклавты өндедеу инвестициялық жобасын іске асыру бойынша ынтымақтастық туралы Келісімге қол қойылған болатын. Осы кәсіпорын өнімдерін Ресейге, Тайваньға, АҚШ-на, Ұлыбританияға шығарады. Аталмыш жобаға аймақтағы кәсіпкерлікті қолдау қартасы да енгізілген. Тау-кен комбинаты құрылышы уақытында 150 адам жұмыспен қамтылды, комбинатта 550 жұмыс қолы қамтылған. Кәсіпкерлерге біртұтас қызмет көрсету орталығы ашылған болатын. Бұл инвесторларға да тиімді еді [6].

2021 жылдың сәуір айындағы мәлімет бойынша тәуелсіздік жылдары облыс аумағында алты ірі Жоба Шиелі, Жаңақорған, Сырдария, Арал, Қазалы аудандарында жүзеге асырылған. Қызылорда облысы бойынша Цемент зауыты қосылды, Құқырт қышқылды зауытының құрылышы басталып, Ақшабұлақ газ-турбиналық электростанциясы және газды қайта өндедеу кешенінің екінші кезеңі қосылған болатын [7].

Жалпы Индустріаландыру бағдарламасы аясында 2020-2025 жылдар аралығында жеті мың жұмыс орнын қалыптастыру жоспарланған. Құрылыш саласында өндіріс орны тампонаж цементін шығаратын зауыт – «Гүжуба

Компаниясы» болып табылады. 2022 жылдың алғашқы тоғыз айында республиканың жалпы экономикасының өсу деңгейі – 2,8% құрады. Атап айтқанда, ауыл шаруашылығы, ақпарат және байланыс саласы, құрылымдар, көлік және қойма, өндешуші өнеркәсіп, сауда, тау-кен өндірісі өнеркәсібі бойынша өсім айқындалды. 2022 жылдың соңында Қызылорда облысы негізгі капиталға салынған инвестиция бойынша жоғары өсімге қол жеткізді, республика бойынша алдыңғы көрсеткіш көрсетіп, бұл аймақта инвестиция тарту көлемі 24%-ға ұлғайды, мұнай өндіру көлемінің кемуіне қарамастан макроэкономикалық өсім қалыптасты, өндешуші өндіріс өсімі 8,6% құрады. Уранды қайта өндейтін «Байкен-У», ас тұзын өндіретін «Аралтұз», мұнай саласына қажетті полиэтиленді труба шығаратын «КНК Кемикал» өндіріс орындарында өнім көлемдерін арттыру жоспарланды. Жалпы облыс көлемінде индустрияландыру бағдарламасы аясында өндешуші саланы дамытуға бағытталған 46 жоба қолға алынды [8].

2022 жылдың соңында республиканың ІЖӨ өсімінің қарқыны – 2,5% құрады. Қызылорда облысының да бұл көрсеткішке қосқан үлесі бар. Инвестиция тарту бойынша аймақтар арасынан алға шығып, өсім көрсеткіші – 25% құрады. Қызылорда облысы көлемінде 28 мың жұмыс орны ашылып, 366 шақырым көлік жолы жөнделсе, 604 мың шаршы метр тұрғын үй салынды [9]. Қызlordадағы замануи электроталығын салуға түрік инвесторлары, әлемнің 173 еліне өнімдерін шығаратын, Азия, Еуропа, Африка және Америкада 23 шетелдік кеңесі бар «AKSA Energy» компаниясы тартылды.

Сырдария өзенінің арнасында орналасқан Қызылорда су торабының маңызы зор болғандықтан 2020 жылдан бастап Үкімет қаулысымен, су торабын кешенді қайта салу жұмысы басталған болатын. Су торабының басты міндеттері өзен бойындағы су ағынын реттеу және Қызылорда, облыстың Сырдария, Жалағаш, Қармақшы аудандары аумағында орналасқан суармалы және шабындық жерлер мен жайылымдарды сумен қамтамасыз ету. 2023 жылдың 10 қазаны күні Қасым-Жомарт Тоқаев Өңірге жасаған іс-сапарында жылына 30 мың тонна күріш өндірілетін «Алтын орда» күріш зауытымен танысты. Өнімнің басым бөлігі ішкі нарыққа, сонымен қатар көршілес елдерге өткізіледі. Қызылорда облысындағы ауыл шаруашылығы

тауарын өндіруші диқандар мен шаруалардың еңбек өнімдері қойылған күріш өсірумен айналысатын ірі кәсіпорындардың тауар түрлері, ет, сут, кондитер және балық өнімдері, көкөністер мен жемістер көрмесі өтті. Келешекте агроЭнеркесіп саласын әртараптандыру, су ресурстары үнемді пайдаланылатын дақылдар өсіру ұсынылды.

Облыстың күріш шаруашылығын одан әрі жетілдіру мақсатында Ұбырай Жақаев атындағы Қазақ күріш шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты украиналық мамандарымен бірлесіп, күріштің басқа да сорттарын жерсіндіру жұмыстары жүргізілуде. 2022 жылы іске қосылған «Ассоль» тұз өндіру зауыты кәсіпорынында 130 адам жұмыспен қамтылған. Өнім көршілес Ресеймен қатар, Латвия, Литва, Эстония, Беларусь мемлекеттеріне экспортталады [10].

Қазіргі замандағы геосаяси және халықаралық қатынастар мәселесі, Қазақстанның өнірлік-аймақтық экономикасын реттеуде және жаңғыртуда негізгі жобаларды сыртқы, ішкі және экономикалық саясаттың өзара байланысы негіздерін есепке алуды талап етеді. Сыр бойы аймағының экономикалық дамуы шикізатқа ғана емес, сол сияқты өзге де ресурстарды пайдалану модульдерін жетілдіру тетіктеріне тәуелді. Әсіресе бұл өнір елдің азық-түлік стратегиясына қатысты ірі кешенді жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндігі бар. «Құрылым-көлік компаниясы» ЖШС биыл іске қосқан жобасы іске асырылуда. Құрылым саласы үшін маңызды өнімдер табақша шыны, ПВХ-кубырлары мен фитингтер, каскалар плитка желімдері мен сәндік сылақтар, жол және тротуар бордюрлерін, құм-керамзит блоктарын, қырышық тастың әртүрлі фракцияларын, терезелер мен айналар, әк, кірпіш және тағы да басқа бұйымдарды шығарады. «Dalatex» компаниясының текстиль бұйымдары, «Өркен Элем» ЖШС шығаратын жеке қорғаныс құралдары. Қызылорда облысының жалпы әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінде өсім байқалды. Атап айтқанда, өндеу өнеркәсібінде, ауыл шаруашылығы, құрылым, тұрғын үйлер салу, сауда-саттық артқан. Негізгі капиталға құйылған инвестиция көлемін 2023 жылы жоспар бойынша 472 миллиард теңге, оның басым бөлігі жеке инвестицияларға тиесілі.

Облыста «Жайлы мектеп» үлттық жобасы аясында алдағы үш жыл ішінде 21 мектеп салу жоспарланған. Қазіргі кезде Қызылорда қаласында физика-математика бағытындағы мектеп-интернаттың, емханасы және онкологиялық бөлімшесі бар 300 орындық көпбейінді аурухананың, Қан орталығының құрылышы жүргізіліп жатыр. «Ауылдық денсаулық сақтауды жаңғырту» үлттық жобасы аясында елді мекендерде 27 медициналық-ам-

булаториялық нысан салынуда. 7 мың орындық Орталық стадионның, жабық бассейні бар көпсалалы дene шынықтыру-сауықтыру кешенінің құрылышы басталады. Аудандарда шағын 11 дene шынықтыру кешенін салу үшін жергілікті бюджеттен 2,6 миллиард теңге бөлінген. Облыс орталығында салынып жатқан Өнер орталығы жыл аяғына дейін ел илгілігіне пайдалануға беріледі. Бұл жұмыстардың нәтижелілігі өңірдің тыныс-тіршілігін түлетудегі жергілікті кәсіпкерлердің елеулі үлесінде. Әлеуметтік нысандар салу, демалыс саябақтарын, ойын-спорт аландарын, үйлердің қасбеттерін жаңарту, аулаларды абаттандыру жұмыстары демеушілердің көмегімен жүзеге асырылып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер мен сілтемелер:

1. Совместные работы в рамках привлечения инвестиций. //<https://forte.kz/news/akimat-kyzylordinskoj-oblasti-i-ao-fortebank-zakrepili-sovme-157>. [дата обращения: 12.05.2017 г.].
2. Михайлова А. Кызылординская область: Инвестиции как драйвер экономического роста. <https://newtimes.kz/ekonomika/106209-kyzylordinskaya-oblast-investitsii-kak-draiver-ekonomiceskogo-rosta> [дата обращения: 29.02.2020 г.].
3. Экономика Кзылординской области. //<https://strategy2050.kz/ru/news/52605>/ [дата обращения: 04.02.2019].
4. Аудан экономикасы. // [kyzylorda-news.kz https://tolqyn.kz/zanalyk/2780-aran-balyy-europaa-eksporttaluda.html](https://kyzylorda-news.kz/tolqyn.kz/zanalyk/2780-aran-balyy-europaa-eksporttaluda.html) [дата обращения: 25.09. 2018].
5. Привлечение инвестиций и инвесторов в развитие экономики региона // <https://www.ult.kz/post/za-7-mesyatsev-kyzylordinskaya-oblast-eksportirovala-svyshe-120-tonn-metavanadata-ammoniya>; Источник: Бизнес-проекты. ИА «BNews.kz» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37361918 [дата обращения: 27.09.2018г.].
6. Иностранные инвестиции // <https://primeminister.kz/ru/news/inostrannie-investitsii-pozvolyat-sozdat-bolee-25-tisyach-rabochih-mest-v-kizilordinskoi-oblasti-16728>. [22.06. 2018].
7. Реализованные проекты в регионе, за годы независимости. // Источник: <https://lsm.kz/shest-proektov-za-gody-nezavisimosti> [22.04. 2021г.].
8. Инвестпроекты региона. //<https://kz.kursiv.media/2021-07-31/v-kyzylordinskoy-oblasti-budet-realizovano-pochti-270-investprojektov> [дата обращения: 31.07.2021г.]; // Вааль Т. Строительство завода по производству кальцинированной соды в Кызылординской области.// <https://vlast.kz/novosti/50869-140-mlrd-investicij-privleket-stroitelstvo-zavoda-po-proizvodstvu-kalcinirovannoj-sody-v-kyzylordinskoy-oblasti-smailov.html>. / 18.07.2022г.; В Кызылординской области наблюдается снижение объемов инвестиций//<https://ortcom.kz/ru/novosti/1658298415/20.07.2022>; Темпы роста экономики. (<https://kyzylorda-news.kz/ru/obshestvo/kyzylordinskij-region-zanimaet-pervoe-mesto-v-respublike-po-pokazatelyam-privlecheniya-investicij> [дата обращения: 11.10.2022]).
9. Приоритетные задачи по развитию Кызылординской области обозначил глава Правительства<https://primeminister.kz/ru/news/prioritetnye-zadachi-razvitiyu-kyzylordinskoy-oblasti-oboznachil-glava-pravitelstva-23112620>; Материалы акимата Кызылординской области [дата обращения: 23.12.2022г.].
10. ҚР Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың Қызылорда облысына <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-temirbeton-buyumdry-zauytyna-bardy-10937512023> [дата обращения: 10.10.2023 ж.].

АСТАНА ЦЕНТР МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

С. Багдатова,
кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник,
Институт истории государства МНВО РК
(г. Астана, Республика Казахстан)

Становление города Астаны, столицы Казахстана, важнейшего политического, экономического и культурного центра Казахстана, всегда вызывало особый интерес, поскольку отражает актуальные события современной политической истории страны. Перенос столицы явился началом новой эпохи в истории страны, в которой важная роль отводилась возрождению независимого Казахстана.

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в своей программной статье «Независимость превыше всего», характеризуя ключевые этапы развития независимого Казахстана, подчеркивал: «Каждый народ должен сам писать свою историю, не поддаваясь влиянию чуждой идеологии. История, написанная с позиций национальных интересов, способствует пробуждению национального самосознания» [1]. Изучение истории современной столицы Казахстана актуализируется в год двадцатипятилетия столичного города, современного мегаполиса, важного актора политической, экономической, культурной жизни страны в эпоху глобализации.

В начале девяностых годов прошлого века независимость страны стала реальностью для Казахстана. На этапе трансформации общественного строя происходит перенос столицы Казахстана, обусловленный объективными причинами, связанными со становлением новой государственности независимого Казахстана, переустройством общества на демократических началах, интеграцией Казахстана в мировое сообщество. Следовало учитывать тот факт, что в принципиально новых исторических реалиях неизмеримо возрастала роль столичного города, статус столицы суверенного государства требовал, чтобы она соответствовала высоким параметрам, в соответствии с geopolитическим положением страны и ситуацией в мире. В условиях обретения суверенитета, в критериях, которым должна отвечать столица независимого государства, появились новые грани, резкий рост объема и разнообразия столичных функций намного увеличил нагрузки на центральные системы жизнеобеспечения государства, требовал приращения новых структур государственно-политической деятельности, размещения иностранных дипломатических и других представительств, интенсивного строительства новых зданий, учреждений. Однако, в этот период прежняя столица, Алматы, практически исчерпала резервы для крупных территориальных приращений к городу, мешала его отда-

ленность от географического центра, город являлся типично советским городом-столицей, построенным по классической линейной схеме социалистического города, отмечают современные исследователи [2].

Постановление Верховного Совета РК «О переносе столицы Республики Казахстан» опубликованное 6 июля 1994 года, послужило началом формирования законодательно-правовой базы переноса столицы, на основе которой конкретно и последовательно регламентируется легитимация важнейшего политического события в истории независимого государства [3]. Указ Президента РК «О столице Республики Казахстан», имеющий силу закона, был опубликован 15 сентября 1995 г. [4]. Однако, в соответствии с Указом, до окончательного переезда Правительства и Парламента РК Алматы сохранял статус столицы государства. 20 октября 1997 года был опубликован Указ Президента РК «Об объявлении города Акмолы столицей Республики Казахстан». В соответствии с указом, с 10 декабря 1997 года, город Акмола становится столицей суверенного Казахстана [5].

Процесс переноса столицы позволил провести значительные реорганизации правительственные учреждений, в эти годы появилась новая структура правительства, было сокращено количество министерств, значительно оптимизирована армия чиновников, государственных служащих. Начавшаяся передислокация высших и центральных государственных органов, привела к смене поколений, формированию новой социально-профессиональной группы государственных служащих. Стремительные темпы переноса столицы объяснялись перспективами развития суверенного государства, в которых столице отводилась центральная роль, в соответствии с тезисом «развитие страны, через развитие столицы», акцентировалось внимание на воздействие столичной инициативы не только на близлежащие города, но и на периферию государства. «Стягивались воедино» регионы обширной территории Казахстана, перенос столицы в центр страны способствовал равновесному развитию всей территории страны, столица становилась связующим звеном между различными частями государства, формируя феномен нового столичного города, соответствующий динамичному образу современного Казахстана [6].

Перенос столицы поставил на повестку дня вопросы, связанные с передислокацией Министерства иностранных дел и дипломатических представительств, для которых переезд оказался весьма сложным процессом, дипломаты неохотно перебирались в новую столицу, опасаясь сурового климата. Скептическое отношение представителей дипломатического корпуса к будущей столице укрепилось после ознакомительной поездки глав дипмиссий в 1995 году, в «провинциальный советский город Акмолу», встретивший дипломатов леденящим морозом. Переезд дипломатического корпуса затягивался, периодические издания информировали «...нет ясности с посольствами, пока только от 24 представительств поступили заявки на выделение участков, и лишь для 9 из них участки определены... некоторые представительства хотят поначалу делегировать в новую столицу небольшие бюро по 2-3 человека» [7]. Данный метод, известный как «вахтовый», применяли некоторые учреждения, ввиду нехватки жилья в Акмоле.

Министерство иностранных дел выбрало свою тактику в передислокации: терпимость к запросам дипломатов, создание надлежащих условий для комфортного пребывания дипкорпуса в новой столице, что было тактическим верным решением. Дипломаты поверили в реальность амбициозного плана по переносу столицы и стали переезжать в Ақмолу. К этому подталкивала и рабочая необходимость, ведь все правительственные учреждения покинули Алматы. В архивных документах имеются сведения, что уже в 1996 году представителями «Посольств Республики Узбекистан, Грузии, Российской Федерации, Китайской Народной Республики и местных органов власти был осуществлен выбор земельных участков в городе Ақмоле для размещения указанных дипломатических представительств» [8].

Действительность оправдала прогнозы, на современном этапе Астана крупнейший международный центр центральноазиатского региона, здесь находится более 50 посольств, действуют консульские учреждения и представительства международных организаций, обладающих дипломатическим статусом. Превращение столицы в крупнейший мегаполис, главный политико-административный центр страны, дало мощный импульс ее бурному развитию. В эпоху глобализации Астана, обладая высоким статусом столичного города, выполняет важную задачу, представляя страну на мировой арене. Имя нашей столицы ассоциируется в мировом сообществе с политическими событиями поистине мирового масштаба, Саммиты ОБСЕ, ОИС, ШОС, СВМДА, ЕвразЭС, Всемирная выставка EXPO - «Энергия будущего», Съезды лидеров мировых и традиционных религий, «Сегодня Астана служит и площадкой межрелигиозного диалога и духовной дипломатии, что подтверждают и проводимые здесь съезды лидеров мировых и традиционных религий. Столица Казахстана стала местом, объединяющим представителей различных конфессий». На сегодняшний день Казахстан инициировал новую диалоговую площадку, в целях объединения усилий для решения ключевых глобальных проблем - Международный Форум Астана. В июне 2023 года Форум прошел в столице Казахстана, стал платформой для диалога высокопоставленных делегатов зарубежных правительств, международных организаций, бизнеса и научных кругов с целью поиска путей решения таких проблем, как изменение климата, нехватка продовольствия и энергетическая безопасность. Президент Казахстана К.К. Токаев подчеркивал: «Мировые политики называют Астану площадкой мира, здесь налаживают диалог и находят пути к взаимопониманию страны, имеющие самые разные позиции и интересы. Убежден, что столица продолжит свое развитие как важный центр нашего геополитического региона» [9].

Астана изначально задумывалась не только как административный, но и как научный и культурный центр Казахстана. «Столицы и крупные мегаполисы являются средоточием политической, экономической и культурной жизни, играя роль флагманов поступательного прогресса государств. Они аккумулируют в себе мощный созидательный потенциал, притягивая инвестиции, инновационные технологии и, самое главное, – человеческий капитал. Именно люди, их творческая энергия, уникальные знания, креативные идеи и патриотизм являются ключевым фактором успеха наций» [9].

В данном контексте, значимым явлением в истории города является трансформация столичного социума, так, в период переноса столицы, в 1997 году в городе проживало - 275,3 тыс. человек, на современном этапе население столицы перешагнуло миллионный рубеж, является одним из самых молодых в стране, средний возраст жителя столицы составляет 32 года, создан максимум условий для формирования нового поколения лидеров, активных строителей новой столицы.

Астана, современный столичный город вселяет уверенность в перспективное будущее страны, является символом для всего казахстанского общества.

Список литературы

1. Токаев, К.К. Независимость превыше всего. Казахстанская правда. <https://kazpravda.kz/n/polnyy-tekst-stati-tokaeva-nezavisimost-prevy-she-vsego/> (2021, 6 января).
2. Медеуова К. Этическое измерение столичных проектов XX века / <http://knigilib.net/book/404-perenos-stolicy-istoricheskij-optyt-geopoliticheskogo-proektirovaniya-materialy-konferencii/>.
3. Постановление Верховного Совета РК «О переносе столицы Республики Казахстан» от 6 июля 1994 г. / <http://www.akorda.kz/ru/>.
- Указ Президента РК «О столице Республики Казахстан» от 15 сентября 1995 г. / <http://www.akorda.kz/ru/>.
4. Указ Президента РК «Об объявлении города Акмолы столицей Республики Казахстан» от 20 октября 1997 г. / <http://www.akorda.kz/ru/>.
5. Указ Президента РК «О столице Республики Казахстан».
6. Акимбеков С. 10 лет впереди // Континент.-2008.-10 августа.-С.14-17.
7. Страйки на жестком графике // Казахстанская правда.-1997.-март.
8. Национальный архив Республики Казахстан.Ф.2. Оп.1. Д.2. Лл.16-17.
9. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на Форуме городов-побратимов, посвященном 25-летнему юбилею Астаны. 5 июля 2023 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39106746&pos=40;-15#pos=40;-15

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ШЕТЕЛДЕРМЕН ӘРІПТЕСТІК БАЙЛАНЫСТАРЫ ЖӘНЕ ӨҢІРЛІК ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРИ (1991-2021 жж.)

Қ. Еңсенов,
ҚР ФЖБМ Мемлекет тарихы институтының
жетекші ғылыми қызыметкері, т.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Қазақстан Республикасы, Астана қаласы.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасы өз алдына тәуелсіздік алды. Сол уақытта әр облыс өзінің ерекшелігне байланысты дамуға бағытталды. Еліміздің басқа облыстары сияқты Жамбыл облысы да өзіндік дамуымен ерекшелене түсті. Облыста ең алдымен аймақтық көші-қон, сауда-экономика, кен істері, кәсіпорындар жұмысы ретке қойыла бастады.

Қазақстанда Жамбыл облысының өзіндік даму ерекшелігі қалыптасты. Атап айтсақ, аграрлық өндіріс саласы, тау-кен ісі, сауда-экономика және химия өнеркәсібі қарқынды дамый бастады. Осы аталған өндіріс орындарының бірқатарына шетелдік инвесторлар қаражат салды. Облыс алыс және жақын шетелдермен қарым-қатынастар жасай бастады.

1991 жылды облысқа көрші республикалардан бұрынғы қазақ ұлты өкілдерінің 55 отбасы қоныс аударды. 1992 жылдың 5 ай ішінде Қарақалпақстаннан, Туркменстан, Ресейден 254 отбасы көшіп келген. Ираннан, Туркиядан ата жүртты аңсаған қандастарымыздың алды атамекенге орала бастады. Ортамызға оралған қандастарымызға материалдық және рухани көмек көрсету мақсатымен облыстық «Атамекен» қайырымдылық қоғамы 1991 жылдың қараша айында-ақ құрылған. Оның төрағасы болып Т.Мұсірәлиев сайланды [1]. Яғни, Жамбыл облысына шетелдерден қандастар көшіп келіп, орналаса бастаған. Бұл да өнір үшін он өзгеріс екені белгілі. Өйткені, қазақ халқының саны көбейіп, үлес салмағы арта түсті.

1992 жылды 1 қаңтардағы мәлімет бойынша облыс аумағындағы одаққа бағынатын 47 өнеркәсіп кәсіпорыны, құрылыш, геологиялық – зерттеу, ғылым және басқа кәсіпорындар еліміздің занды қарамағына берілді. Облыста негізnen мемлекеттік республикалық және коммуналдық меншік араларын анықтау жұмыстары аяқталды. Облыс кәсіпорындары мен үйімдарының негізгі қорының құны 10 млрд сом болды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылды облыстың жай қүйі қандай деңгейде еді? Облыс әкімі Ә.Байгелдиевтің облыстық құйымдар мен мекемелер, ірі кәсіпорындар басшыларымен болған алғаш кездесуінде осы өзекті мәселелер көтерілген. Облысты тұтас алғанда өнеркәсіпте де, құрылышта да құлдырап төмендеп бара жатқан. Мұның ең алдымен химия өнеркәсібіне қаты-

сы болған. Химия өнеркәсібінің әлсіреуі облыстың өміріне, экономикасына ықпал етпейді. Өйткені, химия өнеркәсібіндегі жағдайдың ауырлығына байланысты бұл сала салық төлеуден босатылған. Яғни, химия өнеркәсібінен облыс бюджетіне ақша түспейді. Біз осы саладағы адамдардың жұмыссыз қалмауын, жалақысынан айырылып қалмауын ғана ойлаймыз [2], – деп әкім Ө.Байгелдиев атап өткен.

Жамбыл облысында егемендіктің алғашқы жылдарында өнірлік дамуда электр энергиясы бағасының әртүрлі бағамен сатып алатындығы айтылған. Мәселен, Екібастұздан электр қуатын алатын солтүстік жақта баға бір бөлек те, Түркмения мен Өзбекстаннан сатып алатын электр энергиясының бағасы басқаша болды. Олар өздерінің өнімін халықаралық баға бойынша бойынша доллармен бағалап, бұдан кейін коммерциялық нарықпен сомға көшіріп барып, өз бағаларын қойған.

Одан кейін Жамбыл облысында кокс мәселесі туралы құрделі жағдай туындаған. Облыс коксты Украина мен Ресейден алып келген. Бұл елдер өздерін де қамтамасыз ете алмай отырғандықтан коксты бізге аз мөлшерде берген. Енді бұл өнімді шет елдерден сатып алушан басқа амал қалмаған. Қажет болған соң, қымбат болса да алуға тұра келген [3]. Бұл еліміздің егемендік алған шақтағы дағдарысты кезеңдегі қыындықтарының бірі болатын.

Жамбыл облысында 1995 жылы өткен жылмен салыстырғанда облыстың өнеркәсіп өндірісінде біршама тұрақтандыру байқалды. Өнеркәсіп өнімінің жалпы көлемі 21,5 миллиард теңгені немесе 1994 жылмен салыстырғанда 103 пайызды, өнімнің аса маңызды түрлерінің нақты көлем индексі 101,3 пайызды құрады.

Электр энергиясын өндіру 2,1 есеге, минералды тыңайтқыштар 61,7 пайызға, сары фосфор 53,3, фосфатты жыныс 9,8 пайызға өсті. 1995 жылы «Ақбақай» АҚ «Доре» қорытпасынан алтын өндіретін жаңа өндіріс орнын іске қосты, нәтижесінде жылдағы өндіріс көлемі 88,6 пайызды құрады.

Өнірдің сыртқы экономикалық саясатының негізгі міндеті оның өндіріш күштерін дамытудың маңызды факторы ретінде экспорттың әлеуетті нығайту, импортты алмастыратын өнімдердің жаңа түрлерін игеру және өндіру, экономикалық байланыстарды дамыту, нығайту және кооперациялау болып табылады. Жақын және алыс шетелдермен кәсіпорындар, өнірде жүргізіліп жатқан сыртқы экономикалық қызметті ырықтандыру саясатының нәтижесі лицензияланатын өнім түрлерінің қысқаруы болды.

Экспорт құрылымында химия өнеркәсібінің өнімдері – сары фосфор, феррофосфор, фосфор қышқылы, натрий үшфолифосфаты, минералды тыңайтқыштар, сондай-ақ жуылған жүн, өнеркәсіптік кір жууға арналған технологиялық жабдықтар, өндеу өнеркәсібінің өнімдері – қант, ұн және басқа да өнімдер басым бағытта дамыды.

Облыстық кәсіпорындардан өнімді экспортқа жеткізудің болжамды көлемі 1996 жылды 1995 жылғы деңгеймен салыстырғанда 1,5 есеге, ал 1998 жылды 1,7 есеге өседі. Екіжақты ынтымақтастық аясында аймақтың сыртқы саудасын көнектіту үшін шет елдермен (Чехия, Германия, Болгария, Польша, Венгрия, Түркия, Қытай) және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы ел-

дерімен сауда-экономикалық байланыстарды көнекті жүзеге асып, жеткізу үлесі жалпы көлемнің 70 пайызын құрады.

Өнірде 1996-1998 жылдары базалық салаларды дамыту, Мойынқұм, Шу, Талас және Сарысу аумақтарындағы пайдалы қазбалар кен орындарын (көмір, алтын, мыс кені, табиғи газ, тұз) игеру басым бағыттар болады. аудандар, бұл өз кезегінде осы өнірлердегі жұмыспен қамтуды арттыруға, еңбек нарығындағы қындықтар мен өнірдегі жұмыссыздық деңгейін төмендетуге және жұмыспен қамту жағдайын жақсартуға ықпал етеді.

Жамбыл облысында көші-қон процестерін реттеу бойынша тұрақты жұмыстар жүргізілген. 1996 жылдың басында облыста Өзбекстан, Түркіменстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Ресей, Украина, Қытай, Түркия елдерінен жалпы саны 1371 адамды құрайтын 300 отандас отбасы тіркелген. Өткен кезеңде 63 отбасы пәтер алып, 13 отбасы пәтер жалдап, 200 отбасы бас-панаға мұқтаж болды. Еңбек министрлігі 15 үй алуға 3 млн теңге бөлді, 177 ерекше мұқтаж отбасына 2,1 млн теңге көлемінде біржолғы материалдық көмек бөлінді. «Атамекен» қайырымдылық қоры қоныс аударғандарға 27,5 мың теңге көлемінде көмек көрсетті [4].

1997 жылы жергілікті бюджет кірісіне 755,3 миллион теңге түсті немесе 1996 жылмен салыстырғанда 331,3 миллион теңгеге артық болды. Жалақы бойынша берешекті қысқарту үшін бюджеттік үйымдар желісін оңтайландыру шаралары қолданылады, бұл бір жыл ішінде 752 млн.теңге сомасында шығыстарды қысқартуға мүмкіндік береді, оның ішінде еңбекақы қорына 363 млн.теңге түсті [5].

Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігінің мемлекеттік мүлік департаменті 1998 жылы шетелдік «Тексуна» фирмасымен келісім-шарт жасасқан. Ол бойынша инвесторға бірнеше кәсіпорынның – «Қаратая», «Жаңа Жамбыл фосфор зауыты», «Суперфосфат зауыты», «Промтранс» акционерлік қоғамының акцияларының бір бөлігі берілді. Шетелдік фирма өндіріс көлемін ұлғайту 10 миллион доллар көлеміндегі еңбекақы жөніндегі қарыздарлықты өтеу, 170 млн доллар көлемінде инвестиция және 90 миллион доллар айналым капиталын енгізу және тағы басқалар жөнінде өздеріне міндеттеме алды. Үкімет жағдайды бақылап отырды.

Жамбыл облысында газ және кен орнын қаржыландыру және бірлесіп игеру үшін «Досбол» жабық акционерлік қоғамы 1944-1998 жылдар ішінде бірқатар шетелдік инвесторлармен, жекелей алғанда Сауд Арабиясының «Дельта Ойл ЛТД» компаниясымен алдын-ала келіссөздер жүргізген болатын. Компания дайындық кезеңінде газ қорын есептеуді, геологиялық жобалау құжаттарын техникалық-экономикалық негіздеулерді және тағы басқаларын атқарды. Алайда бұрғылау жұмыстары «Дельта Ойл» компаниясы тарапынан қаржыландырудың болмауы себепті 1998-1999 жылдары бастала қойған жоқ [2, 142].

2008-2009 жылдары талдап жасалған Жамбыл облысы бойынша «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық көліктік дәлізін қайта жарактандыру жобасы жергілікті атқарушы органдардың келісімімен өткізілді. Ғасырдың алып құрылышы – «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» автомобиль жолы тынық мұхиты мен Батыс Еуропадағы Атлант мұхитының арасын жалғайды.

Ұзындығы 5 мың шақырым болатын бұл ірі жоба жүк тасмалдау жолының ұзындығын 3,5 есеге қысқартады. Халықаралық стандартқа сай саналатын жолдың 2700 шақырымнан астамы Қазақстан аумағы арқылы өтеді. Халықаралық автомобил жолының ені 27 метр болатындей етіп жоспарланды. Оның ортасы бөлініп, екі бағытта төрт жолақ орналастырылады. Жамбыл облысының аумағынан көліктік дәліздің 495,3 шақырымы өтеді [6].

2010 жылы Жамбыл облысында «Казфосфат» ЖШС-ның Тараз филиалы «Минералды тыңайтқыштар зауытына» Үкімет басшысы келді. Облыс әкімі Қ.Бозымбаев аймақтық еңбекпен қамту стратегиясы мен Серпінді индустриялық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасының облыста жүзеге асырылу барысы жайлы баян етті. Аталмыш мемлекеттік бағдарлама аясында жалпы соммасы 595,25 млрд теңгенің 19 инвестициялық жобасы жүзеге асырылуы көзделген. Бұл жобалар жүзеге асқанда 9,5 мың жаңа жұмыс орыны ашылады деп жоспарланған. Қазақстанның индустрияландыру картасында жамбылдық 9 инвестициялық жоба болса, оның екеуі – Республикалық, жетеуі – Аймақтық картаға енген [2, 249].

2010 жылы Жамбыл облысы, Мойынқұм – қазба байлықтарға бай өнір. Инвестициялық жобаға енгізу нәтижесінде осындағы гранитті өндеу және одан алуан бұйымдар шығару қолға алынды. «Аль Басар» ЖШС жалпы құны 570 миллион теңгелік гранитті өндеу және гранит бұйымдарын шығаратын цехты пайдалануға берді. Қесіпорында 165 адам жұмыс істейтін цехтар бордюр, шыны түтік және бурсчатка шығарылады. 2011 жылдың қаңтар-шілде айларында жалпы құны 93,1 миллион теңгелік 24,5 мың метр бордюр өндірілді.

Жамбыл облысында 2011 жылы Мойынқұм ауданы, Ақбақай кенті «Алтыналмас» АҚ «Ақбақай кластері» инвестициялық жобасын іске қосты. Жобаның құны – 90 миллион теңге, 450 жаңа жұмыс орын ашылды. Қесіпорындарда жарты жылдың қорытындылары бойынша 1113 миллион теңгелік 212 киллограм алтын өндірілді [6, 406].

2012 жылы Индустрія және жаңа технология министрі Әсет Исекешов және «Евро Хим» бас директоры Дмитрий Стрежнев «Жол картасының» алдағы жылға арналған іс-шаралар жоспарына қол қойды. Келесі кезекте «Қазақстан темір жолы» ұлттық компаниясы АҚ президенті Асқар Мамин мен «Оңтүстік Қытай вагон-локомотив корпорациясы» директорлар кеңесінің тәрағасы Чжао Сяоган арасында стратегиялық әріптестік туралы келісімге қол қойылды. Аталған құжатқа сәйкес, Шу қаласында локомотивтер өндірісі бойынша бірлескен қесіпорын жасады [6, 425].

Облыстық геология және жер қойнауын пайдалану инспекциясының мәліметі бойынша облыс аумағында республикадағы фосфорит кенінің – 71,9, алтынның – 3,0, уранның 0,7 пайызы шоғырланған. Жалпы, Жамбыл облысындағы барлық кен байлығының мөлшері 136,91 миллиард АҚШ долларына тең болды. Мыстың, молибденнің, уранның, көмірдің, фосфориттің, бариттің мол қоры бар. Олардың ел ризығын тасытып, экономикамыздың тәуелсіз болуына нақты үлес қосқандары анық. Әсіресе тәуелсіздіктің алғашқы кезінде еліміздің Алтын қорын толықтыруда Төлеухан Оспанбеков басқарған «Ақбақай» кен-метtalургия комбинаты үлкен еңбек етті [6, 490].

2013 жылы Қытайдың Сиянь қаласынан шыққан «Қытай-Қазақстан: Ұлы Жібек жолының шәй мәдениеті» атты керуенде күтіп алу салтанаты Тараздағы «Төрткүл» тарихи-мәдени кешенінде өтті. Аспан асты елінен келген керуеншілер бұл тарихи кешенге 22 түйе, 4 ат арбамен кірді. Сонау алғыс жолдан келген қонақтардың құрметіне құй тартылып, ән салынды. Керуенде бастап келген Сиянь қаласының бас хатшысы мен Тараз қаласының әкімдігі арасында екі жақты ынтымақтастық меморандумға қол қойылды. Бас хатшы Вэй Хуа Тинг келесі жылы Тараздан өздерінің шай өнімдерін сатып дүкен ашуды мақсат етіп отырғандығын, бұл шәйдің адам ағзасына пайдалы екендігін атап өткен [6, 331]. Бұл бағытта жұмыстар өнірдің шетелдермен байланыста экономикалық даму бағытында жүргенін байқатады.

Жамбыл облысы өнірлік дамуда кен өндіретін және өндейтін өнеркәсіп орындары да айтарлықтай дәрежелерге қол жеткізді. 2014 жылы «Казфосфат» ЖШС кәсіпорындары өнім өндіру көлемін тұрақты арттырып жұмыс жасады. Кәсіпорын Иран, Турция, Қытай, Ауғанстан және Еуропа елдерінің нарықтарына өз өнімдерін жөнелткен. Өткен жылы осы мерзіммен салыстырғанда сары фосфор өндіру – 27, фосфор тыңайтқышы – 20,8, тыңайтқыштар өндіру – 5,1 пайызға өсті [6, 329].

2020 жылы Жамбыл облысы, Қордай ауданы Ноғайбай ауылдық округінде «MONTERRA QAQAQSTAN» ЖШС-ның жаңа тау-кен металлургия комбинатының тұсаукесер рәсімі өтті. Оған облыс әкімі Б.Сапарбаев, Индустрія және инфрақұрылымдық даму министрі Б. Атамұлов, «MONTERRA QAQAQSTAN» басқарма төрағасы Крестиан Граф фон Страхвиц ГФР елінің еліміздегі Төтенше және өкілетті елшісі Т. Клиннер қатысты. Алтын өндіруге ниетті кәсіпорын өзірге мұнда 6,4 тоннан алтын қорын анықтаған. Мұнда қорытылған алтынды бірінші кезекте Қазақстан Ұлттық банкі сатып алуға құқылы екен. Жобаның жалпы құны 1,6 млрд евроға тең екен. Бұл ірі жоба үш кезеңнен тұрды. Алғашқыда 295 млрд теңгені инвестициялау көзделген. Сол кезде инвесторлар жобаға 6 млрд теңге салған. Жұмыс ауқымын ұлғайту мақсатында мұнда шахталық қалашық салынды. Осында облыс әкімі Б.Сапарбаев бұл жобаның өнір экономикикасын көтеруде маңызды рөл атқаратынына тоқталды.

Облыс орталығынан индустриялық аймақ құрылатын болды. Осы арқылы өнірде өнеркәсіп өнімін 15-18 пайызға арттыру, 80-100 млрд. теңге көлемінде жеке инвестициялар тарту, 1800-ге дейін жұмыс орындарын ашу, жылына 10-12 млрд теңгеге салық салу базасын ұлғайту көзделген [6, 431]. Яғни, облыстың өзіндік даму ерекшелігінде индустриялды-инновациялық даму байқалады.

Қорытындылай келгенде, Жамбыл облысы еліміздің Оңтүстік аймағында орналасқан жер бедері, табиғаты, климаты, қазба байлықтары және өндіріс түрлерімен ерекшеленеді. Облыстың дамуына және шетелдермен аймақтық қарым-қатынастарына назар аударсақ, Қазақстан атынан Жамбыл облысы – Ресей, Қыргызстан, Ауғанстан, Турция, Германия, Қытай, Иран, Сауд Арабиясы, Еуропа мемлекеттерімен өзара келісім-шарттар және әріптестік байланыстар жасаған. 1991-2021 жылдар аралығында Жамбыл облысы әр жылдарда ішкі дамуда, өндірісті арттырып, бюджетті толықтыруға және өнірдің өзіндік дамуына оңтайлы шешімдер қабылдаған

екен. Одан кейін сыртқы саясатта да шетелдермен байланыстар орнатқан. Нәтижесінде инвестиция тартылып, өндіріс орындары жұмыс жасаған. Сондай-ақ, Жамбыл облысының бұрынғы Ұлы Жібек жолында орналасуы қолайлы мүмкіндіктер де тудырған. Қазіргі уақытта облыстың орналасуы жағынан «Баты Қытай – Батыс Еуропа» транзиттік жолы ретінде жағыртылған. Бұл оңтайлы жағдай да облыстың өркендеуі мен дамуына септігін тигізген.

Әдебиеттер мен деректер тізімі:

1. Жамбыл облыстық мемлекеттік архиві (ЖОМА). 399-к., 2-т., 2712-іс, 5-7 пп.
2. Баққараұлы Ә. Жамбыл облысының бірінші басшылары. Екінші кітап. – Тараз: ИП «Сайдуллаев и компания», 2021. – 16 б.
3. ЖОМА. 399-к., 2-т., 2712 –іс, 16-17 пп.
4. Қазақстан Республикасы Президенті архиві (ҚР ПА). 5-к., 2-т., 974-іс, 20-п.
5. ҚР ПА. 5-к., 1-т., 7576-іс, 4-п.
6. Рысдәulet M. Жамбыл облысы - 75 жыл. Жылнама-шежіре. – Тараз: Таймас баспа үйі, 2014. – 384 б.

ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРАНСПОРТНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В РАМКАХ ЕАЭС В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Д. Ерниязов, к.и.н., старший преподаватель кафедры международных отношений ЕНУ имени Л.Н. Гумилева (г. Астана, Республика Казахстан)

Б. Рысмамбетова, учитель истории лицей-интернат «Білім-Инновация» для одаренных девочек города Астаны (г. Астана, Республика Казахстан)

Предложенная в 1994 году Первым президентом Республики Казахстан Нурсултан Абишевичем Назарбаевым идея евразийской интеграции в степени способствовало интенсификации многосторонних экономических и политических взаимосвязей между четырьмя, а потом и пятью республиками СНГ: Россией, Казахстаном, Беларусь, Кыргызстаном и Арменией, присоединившейся к данной организации 10 октября 2014 года, когда евразийское сотрудничество оформилось уже международную организацию ЕАЭС.

Процесс евразийского сотрудничества охватил различные сферы деятельности как: агропромышленный сектор, промышленную кооперацию, энергоэффективность и «зеленый» рост, формирование «территории инноваций» и научно-технического сотрудничества, сотрудничество в социально-гуманитарной и образовательной сфере, были проделаны немалые шаги на пути к перспективе формирования финансового рынка ЕАЭС, обговорены перспективы развития торговой политики, обсуждались вопросы наднационального регулирования и межправительственного взаимодействия, строился международный вектор развития ЕАЭС и многие другие вопросы. наблюдателями в ЕАЭС были: Молдавия, Узбекистан, Куба, Таджикистан. Были подписаны соглашения о зонах свободной торговли с Вьетнамом, Ираном, Сингапуром, Сербией, Китаем. Многие исследователи отмечают, что в период с 2009 по 2014 годы отмечалась фаза быстрого роста процессов интеграции в рамках ЕАЭС, но после событий 2014 года ЕАЭС по инерции продолжал динамично развиваться до 2015 года, после которого отмечается замедление данных процессов, что можно проследить хотя бы в одной сфере как транспорт.

Транспортное сотрудничество в ЕврАЗЭС, а позже в ЕАЭС был одной из динамично развивающихся отраслей в данной организации, но после украинского майдана и последовавших за ним событий в крымском полуострове и наложением санкций на члена ЕАЭС – российскую федерацию, можно наблюдать процесс, что в первые же три года замечается образование нестабильности в динамике грузоперевозок на территории стран ЕАЭС, а в России и Беларуси появилась тенденция к снижению грузовых перевозок всеми видами транспорта. В наблюдаемый период существенно выросли грузоперевозки в республике Армения на целых 174,5%, обогнав таким образом республику Кыргызстан доля перевозок которой выросла лишь на 10,3 %.

Таблица 1. перевозки грузов на территории стран ЕАЭС всеми видами транспорта в 2014-2017 гг. (млн.тонн)

Страны ЕАЭС	2014	2015	2016	2017	Динамика повышения и снижения в %
Россия	8006	7579	7695	7985	-0,26%
Казахстан	3749,8	3733,8	3729,2	3916,2	+4,43 %
Беларусь	467,5	447,2	417,6	439,5	-5,9 %
Кыргызстан	28,9	29,7	31,2	31,9	+ 10,3 %
Армения	10,2	11,1	20,5	28	+ 174,5 %
ЕАЭС	12 262,4	11 800,8	11 893,5	12 400,6	+1,1%

Источник: Евразийская экономическая комиссия [1].

Грузоперевозки по транспортным системам Казахстана не превышают 4% рамки пола и потолка. Но если мы рассмотрим Таблицу 2, взятую из сайта Евразийской экономической комиссии, то заметим, что индексы перевозок грузов редко идут к повышению, но и то в пределах не более 3%

Таблица 2. Индексы перевозок грузов всех видов транспорта ЕАЭС (в процентах к предыдущему году)

2013	2014	2015	2016	2017
100,3	99,96	98,8	100,3	103
1000/9,97	996,6/9,96	984,04/9,84	986,95/9,869	1016,5/10,16
2018	2019	2020	2021	2022
102,9	101,9	94,0	103,0	...
1045,46/10,4546				

Источник: Евразийская экономическая комиссия [2].

Согласно таблице индексов перевозок грузов можно заметить, что незначительный спад грузоперевозок ЕАЭС в сумарном пересчете всех видов транспорта, лишь в 2017 году дал рост показаний достигший уровня 2013 года, а позднее указывает на ежегодный спад на 1-5% к предыдущим годам и снова небольшой возврат к показателям 2017 года в 2021 году.

По итогам 2022 года более 75% [3] взаимных расчетов между странами ЕАЭС переведены на национальные валюты как: российский рубль, казахстанский тенге, белорусский рубль, кыргызский сом, армянский драм.

Начиная с 1 января 2023 года Россия вступила в председательство ЕАЭС. В число приоритетов российского председательства вошли:

- развитие технологического потенциала стран ЕАЭС,
- активизация взаимодействия в области цифровой трансформации,
- развитие сельско-хозяйственной отрасли,
- создание общих энергетических рынков,
- гармонизация финансовых рынков,
- выравнивание конкурентных условий для предприятий ЕАЭС.

Транспортная отрасль не вошла в область приоритетов председательства РФ, хотя на декабрьском заседании Высшего евразийского совета в Бишкеке (9.12.2022 г.) было утверждено, что основные направления международной деятельности ЕАЭС в 2023 году будет взаимодействие с государствами СНГ, с участниками Шанхайской организации сотрудничества и странами АСЕАН [4], а данное направление в первую очередь ставить вопрос необходимости развития транспортного сотрудничества. Согласно Договору о Евразийском экономическом союзе от 29.05.2014 года с изменениями и дополнениями по состоянию 25.10.2022 г., в рамках ЕАЭС проводится скоординированная транспортная политика задачей которой является интеграция транспортных систем государств-членов ЕАЭС в мировую транспортную систему [5], а основными приоритетами транспортной политики, вместе с остальными, являются создание и развитие евразийских транспортных коридоров [6]. Данные положения не распространяются на морской и трубопроводный виды транспорта. И согласно «Распоряжению Евразийского межправительственного совета от 20.08.2021 года N15» Евразийская экономическая комиссия должна будет обеспечить проведение мониторинга исполнения плана мероприятий государствами – членами ЕАЭС и в первом полугодии следующего 2024 года проинформи-

ровать о его результатах Евразийский межправительственный совет [7]. Возможно это связано с тем, что группа российских экспертов выразила опасения, что отдельные государства не желают создавать конкурентную среду для собственных национальных грузоперевозчиков и это является логичным с позиции защиты внутренних рынков, но с позиции глобальных перспектив ведет к снижению уровня транспортно-инфраструктурного потенциала на уровне ЕАЭС. В переводе на более точные категории это означает низкое состояние железнодорожного полотна. Например, в Армении не функционирует 40% железнодорожных дорог, а в Беларусь 25% [8] от всей эксплуатационной длины железнодорожных путей неэлектрифицированы, что создает трудности для реализации транзитных перевозок по маршруту Европа-Китай. Самое большое опасение российских экспертов вызывает так-называемая асимметрия интересов государств-членов ЕАЭС, она выражается в области мониторинга развития инфраструктуры, бывают случаи предоставления недостоверной информации контролирующими инстанциям, к нему относится недостаток каналов коммуникаций в области дорожного строительства и автоперевозок, а также различия в практике строительства дорог и их эксплуатации. Практически подавляющая часть стран ЕАЭС испытывает нехватку оборотного капитала и ограниченные возможности банковской системы по финансированию инфраструктурных проектов.

К пречисленным трудностям добавилась проблема международной конкуренции в лице китайских автоперевозчиков. Российской стороне серьезно беспокоит, что дешевизна китайских грузовых услуг может нарушить равновесие на казахстанском и российском грузовых рынках. Только этими опасениями можно объяснить, что на казахстано-китайских и российско-китайских таможенных линиях образовывались многокилометровые транспортные пробки.

Российские эксперты предлагают: «Для России целесообразно продвижение национальных интересов через инструменты интеграции в области транспорта и транспортной инфраструктуры именно в рамках данного взаимодействия» [9]. Данная рекомендация свидетельствует, что противоречия в пользу национальных интересов между странами-участницами ЕАЭС будут продолжаться, в связи с чем Республике Казахстан придется отстаивать государственные интересы, а это потребует привлечения к данной работе научно-исследовательские центры различных областей транспорта. По данным Eurasian Rail Alliance Index, несмотря на обострение международно-политической обстановки связанных с конфликтом на Украине и повышение санкционных рисков в отношении России хоть и осложнило работу транспорта стран ЕАЭС, но в целом евразийский транспорт сохранил свою важную роль и даже сумел сократить время перевозок до 6,69 суток, а скорость поездов выросла до 816 км/сутки [10]. Но необходимо отметить, что данные достижения связаны не за счет возможностей внутреннего рынка ЕАЭС, а за счет транзитных перевозок из Китайской народной республики в страны ЕС.

Выводы: Транспортные взаимоотношения в рамках ЕАЭС являются для Республики Казахстан ключевым вопросом сохранения и защиты внутреннего рынка, а так же играют немаловажную роль в обеспечении стабильного экономического роста республики и сохранении имеющихся

позиции в рамках ЕАЭС, ШОС и в Центральноазиатском регионе. Поэтому немаловажно приложить необходимые возможные усилия для увязки транспортной повести с национальными интересами Республики Казахстан. Хотя Республика Казахстан сохраняет ведущие позиции в области международного транзита и опережает в области грузоперевозок таких партнеров по ЕАЭС как Беларусь, Кыргызстан и Армению, все же нельзя сбрасывать со счетов тот факт, что мы уступаем Российской Федерации в области контейнерных перевозок, подготовки транспортных кадров, наличия транспортных производственных мощностей, цехов, заводов. Транспортному руководству Республики Казахстан необходимо промониторить ситуацию в области сильных и слаборазвитых направлениях транспортной политики и разработать план мероприятий для усиления областей дающих преимущество в осуществлении транспортной политики в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективах с учетом технологического и инфраструктурного развития в данной отрасли. Поступательное развитие транспортной сети Республики Казахстан возможно при активном участии республики в разработке единого Транспортного кодекса ЕАЭС, в котором учитывались интересы всех стран-участниц ЕАЭС, но в то же время не ущемлялись национальные интересы Республики Казахстан, так-как транзитная составляющая страны является одним из преимуществ географического расположения и должен в полной мере использоваться во благо народа Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Евразийская экономическая интеграция: перспективы развития и стратегические задачи для России//под редакцией Т.А.Мешкова. - Москва, 2019 - С. 46.
2. Евразийская экономическая комиссия//<http://www.eurasiancommission.org/ru/search/results.aspx?k=%22%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BA%D0%B8%22>
3. О приоритетах российского председательства в ЕАЭС в 2023 году // https://cuba.mid.ru/ru/eaes/priority_rossiyskogo_predsedatelstva_v_eaes_v_2023_godu/
4. Международным приоритетом для ЕАЭС в 2023 году станет активизация взаимодействия с СНГ, ШОС, АСЕАН. Белта // <https://www.belta.by/economics/view/mezhdunarodnym-prioritetom-dlja-eaes-v-2023-godu-stanet-aktivizatsija-vzaimodejstvija-s-sng-shos-asean-539289-2022/>
5. Договор о Евразийском экономическом союзе (г.Астана, 29.05.2014г.) (с изменениями и дополнениями по состоянию 25.10.2022г.) – статья 86, п 2, пп.3.
6. Договор о Евразийском экономическом союзе (г.Астана, 29.05.2014г.) (с изменениями и дополнениями по состоянию 25.10.2022г.) – статья 86, п 3, пп.2.
7. Распоряжение Евразийского межправительственного совета от 20 августа 2021 года № 15 О плане мероприятий («дорожной карте») по реализации Основных направлений и этапов реализации скоординированной

(согласованной) транспортной политики государств -членов Евразийского экономического союза на 2021-2023 годы (г. Чолпон-Ата) //https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36990190&pos=1;-7#pos=1;

8. М.М.Ковалев, А.А.Королева, А.А.Дутина «Транспортная логистика в Беларуси состояние и перспективы». – Минск, 2017. – 328 с.

9. Евразийская экономическая интеграция: перспективы развития и стратегические задачи для России / под редакцией Т.А.Мешкова. - Москва, 2019 - С. 50.

10. Контейнерные железнодорожные перевозки на Евразийском пространстве в 2022 году // Обзор ERAI - Eurasian Rail Alliance Index // <https://index1520.com/analytics/konteynernye-zheleznodorozhnye-perevozki-na-evraziiskom-prostranstve-v-2022-godu/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БІЛІМ БЕРЕТІН ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕКТЕПТЕРДІҢ ДАМУЫ (БИЛ ЖҮЙЕСІ МЫСАЛЫНДА)

Н. Құсырманов. ҚР ФЖБМ Мемлекеттік тарихы институты
(Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Х. Ермұханова. ҚР ФЖБМ Мемлекеттік тарихы институты
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Д. Әтке. (Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған кезеңнен бастап, өзара халықаралық байланыстар нәтижесінде экономикалық-әлеуметтік салаларда жаңа реформаларды батыл жүзеге асыра бастады. Сондай-ақ, осындай батыл қадам білім жүйесінде де жасалып, әлемдік деңгейдегі жаңашыл бастамалар еліміздің білім беру саласындағы жүйелі өзгерістерде көрініп, айтулы нәтижелерге қол жеткізілді.

XXI ғасырда қоғам дамуының ең басты тетігі білім болып саналатындықтан, болашақта әлемдегі көшбастаушы елдердің қатарына қосылу жолын келер үрпақтың білімі мен тәрбиесінен бастау қажеттігі туындейды. Әлемдік білім кеңістігіндегі жалпы білім берудегі негізгі мақсат өзгермелі өмір жағдайына тез бейімделіп, оң шешім қабылдай алатын жауапкершілігі жоғары тұлға дайындау болып табылады.

Елімізде білім беру саласына мемлекет тарапынан жан-жақты қолдау көрсетіліп келеді.

«Білім туралы» Зан (1992, сол кездегі қолданыстағы), «Жоғары білім беру туралы» Зан (1993), «Қазақстан-2030» стратегиялық Жолдауы (1997 ж.), «Білім» мемлекеттік бағдарламасының (2000) қабылдануы қоғамның экономикалық және әлеуметтік дамудың маңызды факторы ретінде білім беруге айрықша назар аударғанын көрсетеді. Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңында» оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу білім беру жүйесінің негізігі міндеттері деп көрсетілген.

ХХ ғасырдың 90-жылдары түркі тілдес халықтар, соның ішінде Қазақстан мен Түркия мемлекеттерінің саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени қарым-қатынастарының қарқыны өсеп түсті. Қазақ-түрк қатынастарының достық аясындағы негізгі құжаттардың бірі – 1991 жылы 15 наурызда Түркия Республикасы Президенті Т. Өзсал мен Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев қол қойған екі ел қарым-қатынасы туралы алғашқы келісімшарт. 1992 жылы 1 мамырда мәдениет, ғылым, білім және спорт салалары бойынша екі ел үкіметтері қол қойған келісімшарттан кейін екі жақты байланыс арта түсті.

Қазақ елінің білім кеңістігінде өзіндік өрнегімен ерекшеленіп, үлесін қосқан оқу орындары ашыла бастады. Солардың бірі де бірегейі – екі туысқан елдің бауырластығының нәтижесінде пайда болып, оқу-тәрбие үрдісінде көптеген жетістіктерге қол жеткізе білген туысқан Түрк Республикасының қолдауымен ашылған оқу орындары.

Бұл жөнінде Н.Ә. Назарбаев былай деп еске түсіреді: «1992 жылы сол кезде Түркия Президенті Тұрғыт Өзсал екеуіміздің бастамамызбен дүниеге келген қазақ-түрк лицейлері бүгінде еліміздегі ең таңдаулы білім ошақтарының біріне айналып отыр. Бұл лицейлердің өзге мектептерден ерекшелігі – білім беру сапасында. Лицейлерде жаратылыстану пәндері ағылшын тілінде, гуманитарлық пәндер қазақ және орыс тілдерінде оқытылуда. Адам баласы қанша тіл білсе, соншалықты мәдениетті саналады, сондықтан да, лицейлерде тіл үйрену үшін де барлық жағдай жасалған. Бұл білім орталарында Қазақстанның жарқын болашағы тәрбиеленіп жатыр. Себебі, бұл мектептің оқушылары түрлі халықаралық білім бәйгелерінде еліміздің мерейін өсіріп, жүлделерге қол жеткізіп келеді. Қазақстанда жасалынып жатқан барлық жағдай жастардың білімді болуын көздеуде, себебі болашақта барлық бәсекелестік, өсу-өркендеу білімде болмақ» [1].

Осы орайда, Түркия Республикасы Президенті Абдуллах Гүл Қазақстанға келген сапарында: «Білім беру жүйесінде заманауи технологиямен қамтамасыз етілген оқу ордасына сапарым, тарихы бір, рухани тубі бір түрк және қазақ халқының жарқын болашағына деген сенімімді нығайта түсті. Башшылықты жетістіктерімен құттықтай отырып, қызметтерініздің ортақ болашағымыздың ғулденуінің иғі бастамасы болуына тілекtesпін. Ұстаздар мен оқушыларға, ата-аналарға білімді дамыту жолында сәттілік тілеймін. Отызға жуық лицейлердің ашылуы мен қызметтерінің жалғасын табуының, қазақ жерінде жүрген азаматтарымыздың қазақ халқы алдындағы әлеуметтік жауапкершілігін терең сезіне отырып, мұлтіксіз орындауы деп түсінемін», – деген болатын [2].

1993 жылы «KATEV» Халықаралық қоғамдық қоры Қазақстан Президенті Н. Назарбаев пен Түркия Президенті Т. Өзсалдың арасындағы екі жақты

көлісім негізінде 1992 жылдан бастап ашылған қазақ-түрік лицейлерінің қызыметін үйлестіру мақсатында құрылды (1-кесте).

**“БІЛІМ-ИННОВАЦІЯ” Халықаралық қоғамдық қорының қызыметі жайлы
ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТ**

1993 “БІЛІМ-ИННОВАЦІЯ”
Халықаралық қоғамдық
қоры **1993 жылы** құрылған.

Қор миссиясы: Білім мен тәрбие саласында отандық және халықаралық озық тәжірибелерге сүйене отырып, бәсекеге қабілетті және үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға жағдай жасау арқылы еліміздің адамы капиталының дамуына улес қосу.

**ОСЫ УАҚЫТҚА ДЕЙІН ЛИЦЕЙ ОКУШЫЛАРЫНЫҢ ПӘНДІК ОЛИМПИАДА
МЕН ЖОБА ЖАРЫСТАРЫНДАҒЫ МЕДАЛЬ САНЫ:**

27 593 медаль жалпы саны	4 558 халықаралық дәнгей	5 142 республикалық дәнгей	17 893 облыстық дәнгей
------------------------------------	------------------------------------	--------------------------------------	----------------------------------

Тараз қ. БИЛ:

- Халықаралық олимпиадаларда **7** медаль женіп алғаны үшін **Гиннесстік рекордтар кітабына** енген (2012 жыл, 2014 жыл).

Ақтөбе қ. БИЛ:

- Халықаралық математика олимпиадасында **3** медаль женіп алғаны үшін **Гиннесстік рекордтар кітабына** енген (International Mathematics Olympiad; АҚШ, 2001 жыл).

1-кесте. «KATEV» Халықаралық қоғамдық қоры

Қазіргі таңда осы аталған Қорға қарасты С. Демирел университеті, Алматы және Тараз қалаларында инновациялық колледждер, Астана мен Өскемен қалаларында халықаралық мектептер, жалпы саны 32-ге жеткен «Білім-инновация» лицейлері жұмыс істеуде (2-кесте).

2-кесте. БИЛ білім беру ұйымдары

«KATEV» Халықаралық қоғамдық қорының басты мақсаты – білімді және көптілді менгерген, Отанын сүйеттін, болашақта бәсекеге қабілетті, салауатты, өз ұлтының құндылықтарын бойына сіңірген жас үрпақ тәрбиелеу. Осы мақсатты іске асыруда бұл қоғамдық қор лицейлерге білікті мамандар

дайындау, атальған оқу орындарының басшыларын дайындалап, сұнақтан өткізу, әдістеме жұмыстарын жүйелеу, оқулықтар мен оқу құралдарын жасау, қабылдау емтихандарын бір орталықтан бақылау және т.б. жұмыстармен айналысады.

Атальған қордың қолдауымен Қазақстан тарихы, қазақ тілі және жаратылыштану бағытындағы пәндердің оқулықтары, қазақ тіліндегі университетке дайындық кітаптары, қазақ тілін үйренушілерге арналған электронды оқулықтар, қазақ тілі мұғалімдеріне көмекші оқу-әдістемелік құралдар жарық көрді. Қазіргі кезде бұл оқулықтарды республика оқу орындары мен мекемелер өз көдесіне жаратып, пайдалануда.

Сонымен бірге, Халықаралық қоғамдық қор мемлекеттік тілге қолдау көрсететін шаралардан тыс қалған емес. Қор мемлекеттік тілдің мәрте-бесін көтеру мақсатында мектеп оқушыларының арасында Республикалық «Жарқын болашақ» қазақ тілі олимпиадасын жыл сайын дәстүрлі түрде өткізіп келеді. Жыл сайын өткізілетін олимпиадаға республикамыздың түкпір-түкпірінен 5000-ға жуық оқушы іріктеліп алынып, финалда 1000-ға жуық шәкірттер өз білімдерін ортаға салады. «Жарқын болашақ» олимпиадасы бірнеше бағыттан тұрады. Олимпиадада қазақ тілі грамматикасы, қазақша мәнерлеп сөйлеу, қазақ халық әндерін орындау, қазақ ақын-жазушыларының, драматургтерінің шығармаларын насиҳаттау, қазақ халқының ұлттық құндылықтарын ғылыми жұмыстарды анықтау мақсатында түрлі ғылыми жобалар қорғалады. Бұған қоса, оқушылардың әдебиетке қызығушылықтарын арттыра тұсу үшін көркем шығармалар жазудан жарыс өткізіледі. Бұл жарыстың нәтижесі бойынша, ең жақсы деп табылған шығармалар сұрыпталып, кітап болып басылып шығылады.

Сондай-ақ, жыл сайын Халықаралық қоғамдық қордың ұйымдастыруымен Туркияның астанасы – Анкара қаласында 100-ден астам мемлекеттің өнерпаздарының қатысуымен өтетін өнер додасына қазақстандық оқушылар қатыстырылады. Олар қазақ халқының бай өнері мен мәдениетін таныстыру мақсатында салт-дәстүрді бейнелейтін сахналық көріністер көрсетіп, домбыра мен қобыздың шанағынан күй төгілтіп, ұлттық билейді.

Халықаралық қоғамдық қордың президенті Мехмет Ата осы Қордың 20 жылдық мерейтойында: «...әзара достығымыздың тамырын тереңге жайдыруға зор үлес қосқан Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевқа Халықаралық қоғамдық қордың бастамасымен қолға алынған қазақ-түрік лицейлерді, Сүлейман Демирел университетін, халықаралық мектептерді және колледждерді ашуға қолдау көрсеткені үшін зор алғысымды білдіремін. Сонымен қатар, осы ашылған оқу орындарына он көзben қарап, жоғары баға беріп жүрген қалың жұртшылыққа, ең алдымен, бауыр еті – балаларының болашағын бізге сеніп тапсырған ата-аналарға мың да бір раҳмет», - деп өз ризашылығын білдірді [3].

Қазақ-түрік лицейлерінде Қазақстан республикасы Білім және ғылым министрлігінің оқу бағдарламасына сай, озық үлгідегі оқу-әдістемелік тәсілдерді және білім берудің әлемдік тәжірибелерін қолдана отырып, қазақ, ағылшын, орыс және түрік тілдерінде білім беріледі, сондықтан лицейлерде білім алған түлектер осы төрт тілді менгеріп шығады. Түлектер Қазақстан, АҚШ, Еуропа, Ресей, Қытай, Түркия сынды әлемнің дамыған ел-

дерінің беделді, алдыңғы қатарлы университеттерінде білім алу мүмкіндігіне ие болып отыр. Сондай-ақ, оқушылар түрлі халықаралық білім және ғылыми жоба сайыстарында жүлделі орындарға ие болып, Қазақстанның он имиджін қалыптастыруға атсалысуда.

«KATEV» Халықаралық қоғамдық қорының вице-президенті Абдурахман Сел өз сөзінде: «Қазақ-турік лицейлері екі елдің бауырластығының нәтижесінде дүниеге келген білім ордалары десем, артық айтқандық емес. Бұғінгі таңда бұл лицейлерде ағылшын тілінде дәріс беретін жаратылыстану пәндері мұғалімдерінің 85%-ы қазақ жастары. Лицейлерде ата-ана – мұғалім – мектеп үштігі бірлесіп жұмыс істейді. Мұның барлығы адами қасиеттерді жоғалтпай, ұлттық тәлім-тәрбие беру, заманауи қоғамдағы жеке тұлғаны дамытуға қажетті жағдай жасауға бағытталған», – деп таныстырып өтті [4].

Бұл оқу орындарында оқыту жүйесі қазақстандық білім стандартына не-гізделген. «Қазақстанда жұмыс істеп тұрған мектептер – біздің мемлекеттің мектептері. Бұл мектептерде төрт тілде оқытылады. Қазақ, орыс, ағылшын және түрік тілінде. Мектептерде жұмыс істейтін оқытушылардың 90 пайызы Қазақстан азаматтары, тек 8-9 пайыз оқытушылар Түркиядан келеді», - деп атап өткен болатын Қазақстан Президенті [5].

Алғашқы қазақ-турік лицейлері Көкшетау, Түркістан, Алматы қалаларында ашылды. Ақмола облысы білім басқармасының Көкшетау қаласындағы «Дарынды балаларға арналған №1 облыстық мамандандырылған қазақ-турік лицей-мектеп-интернаты» коммуналдық мемлекеттік мекемесі 1992 жылды Қазақстанда алғашқылардың бірі болып, облыстық мектеп-интернатының жанынан Көкшетау қазақ-турік лицейі болып ашылды. 1992 жылды лицей өз алдына жеке ғимаратқа бөлініп шығып, Көкшетау қаласындағы айтулы білім мекемелірінің біріне айналды. 2004 жылғы 13 қаңтардағы қалалық білім бөлімінің, осы жылғы облыс әкімінің 31 желтоқсан № А-1/33131 шешімімен «Көкшетау дарынды балаларға арналған қазақ-турік лицейі» деп атаяу өзгерілді.

«№3 Кентау қазақ-турік дарынды ер балалар лицей-интернаты» мемлекеттік мекемесі Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі мен Түркія Республикасы Ұлттық білім министрлігі арасында оқу-ағарту саласындағы өзара ынтымақтастыққа байланысты 1992 жылғы 1 мамырда Алматы қаласында жасалған келісімшартқа және 1993 жылғы 23 маусымдағы Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-турік университеті жанынан «Түркістан қазақ-турік ерлер лицейі» мемлекеттік мекемесі деген атаумен ашылды. 1994 жылы лицей-интернат Түркістан қаласынан Кентау қаласына ауыстырылды. Оңтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің 2009 жылғы 30 қыркүйектегі «Мемлекеттік мекемені қайта тіркеуден өткізу туралы» №293 қаулысының негізінде «№3 Кентау қазақ-турік дарынды ер балалар лицей-интернаты» мемлекеттік мекемесі болып қайта аталды.

1992 жылдың 29 сәуіріндегі мемлекет басшыларының екі жақты келісімі негізінде халықаралық деңгейде білім беретін мекеме ретінде «Алматы мамандандырылған қазақ-турік лицей-интернаты» ашылды.

Қазіргі таңда республика аумағындағы «Білім-инновация» лицейлері компютерлік техникамен, мультимедиялық оқыту жүйесімен жабдықталып, кітапханалары қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі оқу, акпараттық, шығармашылық әдебиетке толы.

OKU-TERBIE YURDISININ EREKSHELIKTERI

OKU ЖҰМЫСЫ

“Білім-инновация” лицейлері - мемлекеттік орыс және ағылшын тілдеріне білім берінің дарындық белгілі арналасан облыстық лицей-интернат түріндегі білім беру үйімдері.

Лицейлердің оку бағдарламалары халықаралық стандарттарға бейімделе отырып, **КР мемлекеттік жалпынша міндетті білім беру стандарттарын** толық іске асырады.

Лицейлерде барык пандерді оқыту көзінде жоба негізінде оқыту едісі (Project Based Learning – PBL) көнінен көрсетіледі.

Оқытушылардан бағдарламаларға дайындаудардың көпілдіру мен заманауи технологиямен жақоңырақ таныстыру мақсатында оқу бағдарламасына “**Бағдарламалыз**” және “**Робототехника**” пандері енгайліді.

Бастауыш сыйныттарында “математика” пәнін оқытудағы сингапурлық моделі бойынша оқыту адистемесіндеңдеңде “**Казак тіліндегі оқу-адистемелік кешен дайындалады**.

Жарыттыстану-математика бағытындағы пандер қызынан тілнің, ал гуманитарлық пандер қазақ және орыс тілдерінде оқытылады.

Алғашқы бағдарламалар

Математика, **Джематика**, **Геометрия**, **Биология**

Бағдарламалыз, **Робототехника**, **Компьютер**, **Астрономия**

Казак тіліндегі оқу-адистемелік кешен, **Дайындалады**

3-кесте. БИЛ жүйесінде білім беру ерекшелігі

ТЕРБИЕ ЖҰМЫСЫ

Лицейлердегі тәрбие жұмысы “Құндылықтарға негізделген білім беру” модельінде іске асырылады. Осы жұмыс аясында “Qadam” оқу-адистемелік кешені өзірленді.

Жыл сайын мектеп көшбасшылары орныттың тұрғында. Осы жылда лицей көшбасшылары олімпіада және жаһандық олимпиада ие тақырыптарды тақылап, өз енілерінде атқарылғанын істеп жоспарлайды.

Көсіби бағдарлама жұмысы далел мен зерттеулерге негізделе отырып, сапалы түрде іске асырылады.

Ата-аналар қауымы лицейлердің емріне белсенді түрде көткістірылады:

- “Ата-аналар академиясы”;
- “Әкелер кенесі”;
- “Анапар алқасы”.

“Оқуға құштар мектеп” жобасы мақсатында “KoApp” мобилдік приложениі төрзіде цифирлі құралдардан мемегінен оқытушылардың оқу даярларын дамыту жұмыстары жүргізіліп жедел.

Лицейлердегі оқу-тарбие мактабаларындағы оқытушылардың же даму траекториясы іске асырылға.

4-кесте. Тәрбие жұмысындағы «Құндылықтарға негізделген білім беру» модели

ЛИЦЕЙ ҮСТАЗДАРЫ:

1680 педагог, оның ішінде 861 ағылшын тілін мемлекеттік мінгерлерінде.

Ағылшын тілін мемлекеттік мінгерлердің қазақстандық мамандары:

- 2000 ж. – 6
- 2023 ж. – 93
- қазақстандық мұчталындар – 1562;
- Түркіядан көлөп мұчталындар – 118.
- (108 КР азаматтынан алған)

Жыл педагог мамандардың касиби жетекшілігін қарташасынан ету мактамасын алғашында екі жыл бойы тәжігерлерден көлдәу бағдарламасы іске асырылады.

Лицейлер инфраструктуралық мектеп мұчталындарында салынған түсініктілік жағдайда оқытушылардың көрсеткішінде Атамыш жостар айында осы уақытта дейін 25000 астам мактам оқынудан етті.

Мұхаммед Поль – Гиннестік рекордтар кітабы рекордсөні: National Teacher Prize – сыйлығының иегері; Global Teacher Prize – номинанты.

Жигер Телюканов – CTS STEM Education бойынша “Ұздық химия мұгалимі” сыйлығының иегері; National Teacher Prize – сыйлығының иегері; Global Teacher Prize – номинанты.

Мұгалимдердің мемлекеттік көшбасшыларының жаңа мемлекеттік мінгерлері:

- Apple Distinguished Educator;
- Council of International Schools Accreditation Evaluator;
- International Biology Olympiad Advisory Board member;
- Buck Institute for Education (AKШ).

Мұгалимдердің касиби дамуы:

- ASCD (АКШ);
- College Board (АКШ);
- World Didacts (Германия);
- IATEFL (Ұлыбритания);
- Buck Institute for Education (АКШ).

ЛИЦЕЙ ТУЛЕКТЕРИ:

2021-2022 жылдары бітірген 1969 түлек темендеңдегі көрсеткіштерге қол жеткізген:

- мемлекеттік білім беру грант иегерлер саны
- педагогикалық мамандардың түсіндер саны
- техникалық мамандардың түсіндер саны
- «Назарбаев Университеттің» түсіндер саны
- QS World University Rankings бойынша үздік 100 жыгары оқу орндарына түсіндер саны

1254 (64%)
309 (16%)
570 (29%)
165 (9%)
84 (5%)

Тулектеріміздің ши негізгі ерекшелікпен сипаттауға болады. Олар:

- ағылшын тілін мемлекеттік мінгерлер саны
- өз жүртін, олғын адад және базауірмашыл болуы;
- халықтың игілігі үшін қысмет етү.

5-кесте. Лицей үстаздары мен тулектерінің жетістіктері

КАРЖЫЛАНДЫРУ МӘСЕЛЕСІ:

32 «Білім-инновация» лицей республикалық және жергілікті бағдарламасы.

Кордың 8 жеке мемлекеттері мен SDU University-ден көлемді 2,7 млрд. тенгеңік қаржылай тұсындағы 32 лицейлердегі мұғалімдерді Қазақстан ішінде ротациялау жұмыстарына устемдік ретінде қолданылады.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДЕ ҚОЛДАУ:

- қазақ тілі: емес мектептерге арналған қазақ тілін үйрену айстемесі;
- қазақ тілін үйренуге арналған оқу-айстемелік кешен дайындалды;
- барлық оқушылар қазақ тілін жоғары деңгейде үйрекпін шығады.

- 2008 жылдан бері жыл сайын «Жарыны болашак» қазақ тілі олимпиадасы өткізіл келеді.
- Жыл сайынның күтімшүйілар саны:
 - республика бойынша 1000 мектеп;
 - 5000 астам оқушы;
 - шетелдеңде қазақ диаспора өмірлері.
- Қазақстанда алғаш рет французы жарындағы «Шоко алем» атты баалапар айбет жинағы шығарылды.
- «SMART КІТАПХАНА» деңгейлік ғылыми-танымдық жинағы жарияланды.

ҚОРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СЕРІКТЕСТЕРИ

6-кесте. «Білім-инновация» Халықаралық қофамдық қоры

Сонымен қатар Қазақстан мен Түркия арасындағы келісімдер нәтижесінде еліміз аумағында жоғары оқу орындары ашыла бастады. Сүлейман Демирел университеті 1996 жылы «KATEV» Халықаралық қофамдық қорының ұйытқы болуымен құрылды, Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев пен Түркия Республикасы Президенті Сүлейман Демирелдің қатысуымен ашылған [6]. Бұл оқу орнында жеке тұлғаға бағытталған және тұрақты дамуға негізделген, сондай-ақ, жергілікті құндылықтарды негізге ала отырып жаһандық құндылықтарға жетуді мақсат тұтатын білім беру моделі қолданылуда. Университет студенттеріне 3 түрлі біліктілікке кепілдік беріледі: мамандықтың біліктілік дипломы, мамандығына байланысты белгілі бір сала сертификаты және өмір бойы қолданатын шет тілі.

Қазақстан мен Түркия арасындағы үкіметаралық келісім негізінде 1991 жылы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен ашылған Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті түркі тілдес мемлекеттер арасында халықаралық мәртебеге ие болған, түркі әлемі жастарының басын біріктірген алғашқы білім және ғылым ордасы. Қазіргі жаһандану жағдайында Түркі тілдес әлемді рухани біріктіруші білім беру орталығы ретінде идеологиялық маңызды университетте әлемнің 17 елінің жастары мен 30 этнос өкілдері білім алуда.

Қазіргі таңда Қазақстан халықаралық білім беру қауымдастырының мүшесі ретінде өз жұмысын жалғастырып келеді. Қазақстандық білім беру дәстүрлерін сақтай отырып, білім берудің маңызды стратегияларының бірі болып табылатын оқу орындарының түлектерін халықаралық квалификациялық сапамен қамтамасыз етуге ұмтылуда.

Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыруының негізі болып табылады. Бұл бағдарламаны іске асыру бәсекеге қабілетті адамзат капиталын құруды қамтамасыз ететін жүйені жасауға мүмкіндік береді. Осылайша қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуге

бағытталды. Бұл бағыт үлттың интеллектуалдық әлеуеті мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды алғышарты деп есептеледі.

Биыл «Білім-инновация» лицейлері желісінің құрылғанына 30 жыл толып отыр. Осы жылдар тарихы Қазақстанның тәуелсіз жаңа үрпағын қалыптастыруды өзіндік орны бар білім ордасы болып қалыптасқанын айқындалап келеді. Элиталық мектеп ретінде БИЛ-ге түсушілер саны жыл сайын артуда. Бұгінгі БИЛ түлектері мемлекеттік қызмет жүйесі, квазисектор басқа да билік органдары мен ғылыми қауымдастықта өзіндік бағытын қалыптастыруды. Сонымен қатар, отандық (үлттық компаниялар, т.б.) және әлемдік (Facebook, Google, Booking, Lamborghini т.б.) алып компанияларда қызмет етуде. Бұл «Білім-инновация» лицейлерінің сапалы білім беру арқылы адами ресурстарды қалыптастыруды айтартықтай үлес қосып келетіндігінің дәлелі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Астанадағы «НұрОрда» қазақ-түрік лицейіндегі 2011-2012 оку жылдарының ашылу салтанатында сөйлеген сөзі.
2. Түркия Республикасы Президенті Абдуллах Гүлдің Астанадағы «НұрОрда» қазақ-түрік лицейінде қалдырыған естелігі. 14 желтоқсан, 2007 жыл.
3. «KATEV» - 20 жыл. Мерейтойлық кітап, 2017. – 6-7 беттер.
4. «KATEV» - 20 жыл. Мерейтойлық кітап, 2017. – 42-43 беттер.
5. «ЕлАна» әлеуметтік, қоғамдық-тәнымдық сайты (elana.kz)
6. «KATEV» Халықаралық қоғамдық қоры. Астана. – 2017.
7. «Білім-инновация» Халықаралық қоғамдық қоры, Астана. – 2022.

АҚТӨБЕ ӨҢІРІНІң ДАМУ ТАРИХЫ: ШЕТЕЛДЕРМЕН ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖҮЙЕ НЕГІЗІНДЕ (1991-2000 жж.)

Х. Ермұханова. (Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Ақтөбе өнірі Қазақстанның солтүстік-батысында орналасқан, территориясы бойынша ең үлкен облыс болып табылады. Солтүстігінде Ресей Федерациясының Орынбор облысымен, оңтүстігінде Өзбекстан Республикасының құрамындағы Қарақалпақстанмен, батысында Маңғыстау, Атырау және Батыс Қазақстан облыстарымен, шығысында Қостанай облысымен және оңтүстік-шығысында Ұлытау мен Қызылорда облыстарымен шектеседі. Әкімшілік орталығы - Ақтөбе қаласы ірі өнеркәсіп және мәдени орталық, темір жол, әуе және автомобиль қатынастарының маңызды торабы.

Өнір тарихына қысқаша тарихнамалық шолу жасап өтейік.

Қаланың негізі 1869 жылы Ресей империясының қарулы жасағымен Ақтөбе бекінісі (Ак-Тюбе) ретінде Елек өзенінің сол жағалауында қаланды. 1891 жылдың 25 наурызында Ақтөбе Торғай облысының құрамындағы уездік қала мәртебесін иеленіп, орысша атауы Актюбинск болып өзгерілді. Қала 1921 жылдан бастап Ақтөбе губерниясының әкімшілік орталығы, ал 1928 жылы Ақтөбе губерниясы таратылғаннан кейін Ақтөбе округінің орталығы, 1932 жылдан бастап жаңадан құрылған Ақтөбе облысының әкімшілік орталығы болды. 1991 жылы Қенестер Одағы ыдырағаннан бастап Ақтөбе тәуелсіз Қазақстан Республикасының құрамындағы Ақтөбе облысының орталығы болып танылды [1].

Қазіргі таңда Ақтөбе қаласы химия, тамақ және жеңіл өнеркәсібі дамыған Қазақстанның ірі индустрія және мәдениет орталықтарының бірі болып саналады және Қазақстан қалаларының арасында халық саны бойынша төртінші орындағы Батыс Қазақстан өнірінің ең ірі қаласы.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстандағы экономикалық белсенділік Қарағанды мен Шымкент сияқты өнеркәсіп орталықтарынан елдің батысындағы мұнайлы облыстардың орталықтарына (Ақтөбе, Ақтау, Атырау) ауысты.

Ақтөбе облысының инвестициялық тартымдылығы мына факторларға байланысты:

● әуе, темір жол, көлік магистральдары қылышында және Каспий теңізінің айдыны жанында бірегей географиялық орналасуы, Орта Азияның көптеген облыстары мен өнірлері арқылы европалық өнірлермен байланысуы;

● дамығын көліктік және өндірістік инфрақұрылымы;

- минералдық-шикізаттық базасының болуы;
- ТМД елдерінің өтім рыноктарының жақындығы;
- тұрақты әлеуметтік көрсеткіштер мен демографиялық әлеует;
- электр қуаты, газ және су сияқты негізгі қорлармен қамтамасыз етілуі.

Ақтөбе облысы тендеңсіз минералды-шикізат базасын иеленіп жатыр. Әлемде хромrudасы қорының – шамамен 400 млн. тонна көлемінде бірінші орынды, мыс рудасы - 100 млн. тонна және өндірістік мұнай қорының - 900 млн. тонна көлемінде үшінші орынды, ал газ қоры бойынша республика бойынша төртінші орынды иеленеді.

Облыс тау-металлургия, химия, мұнай өнеркәсібі және аспаптық жабдықтаудың қуатты базасы болып табылады. Осыған орай өңірдің инвестициялық әлеуеті де зор.

КСРО ыдырағаннан кейінгі экономикадағы дағдарысты жағдай Ақтөбе өнірінде де терен байқалды. Осыған байланысты, Ақтөбе облысының халық шаруашылығы саласының 1993 жылдағы жұмысының қорытындысы және 1994 жылдың I-тоқсанына арналған міндеттері туралы қаулыда өндірістің құлдырауы жалғасып, бірінші кезекте төлем дағдарысы туғызған көптеген өнім өткізу қыындықтарының байқалғандығы, тұтасымен алғанда, өткен жылы өнеркәсіп өнімдері 1992 жылмен салыстырғанда 20,2 процентке азайып кеткені, салыстырмалы бағамен, экспортқа тауарлар шығару анағұрлым қысқарғаны, дағдарыс құбылыстарының ұлғаю мәселесі қарастырылды. Осыған байланысты, облыс әкімі С. Пачин «Дағдарысқа қарсы шұғыл шаралар мен әлеуметтік-экономикалық реформаларды терендейту бағдарламасын» жүзеге асыруға бағытталған 1994 жылға арналған Ақтөбе облысының әлеуметтік-экономикалық дамуының жеке жоспары көрсеткіштерін анықтауды тапсырған болатын [2].

Елімізде ауыр экономикалық-әлеуметтік жағдайдан шығу жолдары іздестіріле бастады. Экономиканы нарық талаптарына сай жолға қоюы және жаһандану заманындағы басқа елдермен тиімді экономикалық байланыс жасауы ең алдымен, оның сыртқы саясатына байланысты. Сондықтан тәуелсіздігін алған алғашқы күндерінен Қазақстан Республикасының сыртқы саясаттағы қызметінің белгілі саласы өлемнің дамыған мемлекеттерімен және халықаралық саяси, экономикалық ұйымдармен жан-жақты байланыс орнатуға бағытталды.

Еліміз нарықтық экономикасы бар демократиялық мемлекет құру жолына түсे отырып, күш-жігерін бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді сақтау мен нығайтуға, тату көршілік қатынастарды орнатуға және өлемнің барлық елдерімен тен құқықты және өзара тиімді үнтымақтастықты дамытуға жұмылдыруға бет алды [3].

Осы бағытты ұстана отырып, Қазақстан алыс-жақын мемлекеттермен сыртқы экономикалық байланыста үнтымақтастықты кеңейту жолында келісімдер жасап, нәтижесінде көптеген жұмыстар атқарылды. Шетелдік инвестициялар – Қазақстан Республикасының экономикалық дамуының маңызды факторы, елде шетелдік инвестициялардың қатысу ауқымы ең алдымен өндіру саласында көп, бұл – шетелдік инвесторлар үшін ең тартымды сала.

1993 жылы АҚШ пен Қазақстан арасындағы мемлекетаралық байланыста АҚШ Президенті Билл Клинтон: «Біздің өзара қарым-қатынасымыздың басты мәселе – сіздің еліңіздің ядролық қаруызы мемлекет болу міндептесі. Біз сіздермен осы салада да, мәдени, экономикалық және саяси салаларда да ынтымақтастықты дамыту бойынша бірлесіп жұмыс істеуге үміттенеміз» – деп мәлімдеген болатын [4].

Көлік магистральдарын, энергия жүйелерін, қайта өңдеу кәсіпорындары кешендерін салудың бірлескен жобалары жасалып, соның бірі, Ақтөбе облысындағы кен орындарын игеру бойынша шетелдік фирмалармен келісімшартқа 1993 жылы қол қойылды [5]. Бұл Қазақстан үкіметінің экономиканы көтеруге, халықтың әл-ауқатын арттыруға бағытталған сыртқы экономикалық саясатты жүзеге асырудың бастамаларының бірі болып табылады.

1996 жылы Қазақстан үкіметімен БҰҰ-ның Азия және Тынық Мұхит елдеріне арналған Экономикалық және Әлеуметтік комиссиясының Атқарушы Хатшысы Андреанус Мүи арасында Орталық Азия аймағының экономикалық және саяси потенциалын жандандыру қажеттігі барысында дипломатиялық келісімдер жүргізілді [6].

2000-жылдары индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы шенберінде облыста жалпы сомасы 1,3 млрд. АҚШ доллары болатын 45 инвестициялық жоба іске асырылды.

Ақтөбе облысы әкімі Е.Н. Сағындықовтың «Облыстың әлеуметтік-экономикалық даму жоспарлары мен бағдарламаларының орындалу барысы жөніндегі есебінде» көрсетілгендей, 2005 жылы өнеркәсіпке тартылған инвестиция көлемі 1,4 есеге ұлғайса, өңдеу саласында – 5,6 есеге артты. Индустриялық-инновациялық Стратегия басымдықтарына сәйкес, жыл басынан бері өңірде 13 жаңа өндіріс бой көтерді. Бұдан басқа, облыстың негізгі капиталына 40,2 млрд. теңге инвестиция тартылу нәтижесінде өндірістік және әлеуметтік бағытта 36 объект іске қосылып, 5 мыңға жуық жаңа жұмыс орны құрылды [7].

Бұл инвестициялық жағдай Ақтөбе өңірінде мұнай, газ, ферроқорытпа өндірісі, электр және жылу энергиясын өндіру, құрылыс материалдарын, тамақ өнімдерінің кейбір түрлерін шығару көлемін өсіруге қол жеткізді.

2005 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму қорытындысына сәйкес, республика аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын рейтингтік бағалау нәтижесі бойынша Ақтөбе облысы бірінші орынды иеленді [7]. Бұл аймақтық Бағдарламалардың тиімділігін және нәтижелілігін көрсетеді.

Аймақтың энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында 2005 жылы облыс көлемінде нақты тәжірибелі қадамдар жасалды. Қандыагаш қаласында қуаты 100 МВт газтурбиналық электр станциясын салу басталды [7]. «Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы» аймақаралық электр өткізгіш желісін салу Ақтөбе энергия торабын Қазақстанның біртұтас энергетикалық жүйесіне қосылуды қамтамасыз етті. Сонымен бірге, Павлодар – Екібастұз отын-энергетикалық кешенінен біршама арзан электр энергиясын алуға және аймақтың электр энергиясына деген қажеттілігін толығымен қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Қазақстанның 2015 жылға дейінгі Көліктік даму Стратегиясын іске асыру мақсатында бірқатар ірі инфрақұрылымдық жобалар іске асырылды.

Автожол саласында халықаралық стандарттарға сәйкес, ұзындығы 446 км., «Ақтөбе-Қарабұтақ-Комсомол-Қостанай облысының шекарасы» авто жолы қайта жаңғыртылып, пайдалануға берілді. Теміржол көлігі саласында «СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ мұнай өндіруші аудандармен көліктік қатынасты жақсартуға көмегін тигізетін, ұзындығы 80 км. Жаңажол-Жем теміржолы салынды [7]. «Жезқазған-Шалқар-Бейнеу» маршруты бойынша Трансқазақстан теміржол магистралын салу жөніндегі ҚР Үкіметі қабылдаған шешімінің Ақтөбе облысының оңтүстік аудандарын дамыту үшін аса үлкен маңызы болды.

Осы жоба бойынша, Шалқар стансасы аса қуатты транзиттік әлеуеті бар, торабтық станса мәртебесін алды. Бұл жүздеген жаңа жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік берумен қоса, аймақтың экономика секторларын дамытуға жаңа импульс берді. Теміржолды электрлендіруде «Қостанай облысы-Хромтау-Қандығаш-Мақат» бөлігінде жүргілген жұмыстар оның өзіндік құнының біршама төмендеуіне алып келді.

Халықаралық көліктік коридорларын тиімді пайдалануды арттыру және авиатранзиттік тасымалды дамыту мақсатында жобалар іске асырылды. Ақтөбе қаласының халықаралық әуежайының ұшып-қону желегін қайта жаңғырту жобасына құны 3 млрд. теңге бөлінді. Маңызды инфрақұрылымдық жобалар жалғасып жатты. Соның бірі ретінде, ұзындығы 155 км. болатын «Жаңажол-КС-13» газ құбырының құрылышы аяқталды. Бұл құрылышқа 95 млн. АҚШ доллары жұмсалды [7].

Салынған газқұбырының әлеуметтік маңызы трасса бойында орналасқан бірқатар елді мекендерді әрі қарай газдандыру жұмысын жалғастыру және арзан мұнай газын жеткізу есебінен облыстың газға деген барлық қажеттілігін қамтамасыз ету болып табылады.

Қорытынды. Географиялық жағынан қолайлы орналасқан Ақтөбе облысында транспорт байланысы желісі жақсы дамыған. Орал және Манғыстау, Орта Азия және Еуропаға қарай маңызды бағыттағы теміржолдар 1000-нан астам шақырымға созылып жатыр. Облыс территориясы арқылы Шымкент-Самара трансконтинентальді автокөлік магистралі өтеді. Ақтөбе халықаралық әуежайы Қазақстанның батыс өңірі бойынша әуе қозғалысын басқаруда қазіргі заманғы автоматтандырылған жүйемен жарақтандырылған. Бұл жерде Орта Азияны Ресейдің Еуропалық бөлігімен және Өзбекстанмен байланыстыратын транзиттік авиа және автомобиль магистральдарының бірнеше бағыты қылышады.

Облыс әлемдік атағы бар кәсіпорындарымен белгілі. «Қазхром» трансұлттық компаниясы, Ақтөбе ферроқорытпа зауыты, «Ақтөбе хром қосындылары зауыты», «Актюбрентген», «Ақтөбе мұнай құрал-жабдығы зауыты», «Ақтөбе металл құрастыру зауыты», Ақтөбе рельс-арқалығы зауыты дамып келеді. 80 кен өндіруші қатарында «СНПС-Актобемұнайгаз», «Казахойл Ақтөбе» ЖШС, «Урихтау Оперейтинг» ЖШС және т.б.аталады.

Осындай атқарылған істер нәтижесінде Ақтөбе өңірі жан-жақты дамып келеді. Ақтөбе қаласы еліміздің батыс өңірінің ірі мәдени, білім және ғылым орталығы болып саналады. Қалада 11 жоғарғы, 16 арнаулы оқу орны бар. Қазақстанға ғана емес, шетелдерге де танымал оқу орындарының қатарында Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе университеті, М.Оспанов атындағы

Батыс Қазақстан медицина Академиясы, Ақтөбе жоғары әскери авиация училищесі бар.

Қазіргі Ақтөбе өнірі – күн санап көркейіп, өте қүшті қарқынмен дамып, халқының әлеуметтік, мәдени, рухани дәрежесі үздіксіз шарықтап келе жатқан аймақ.

Түйіндей келе, айтарымыз, шет мемлекеттермен саяси-экономикалық байланысты жандандыру экономикалық-әлеуметтік ахуалды жақсартудың негізгі тетігі болып табылады. Бұгінгі таңда Қазақстан дүние жүзінің көптеген елдерімен тенденгейде дипломатиялық және экономикалық қарым-қатынастар орната отырып, маңызды мәселелерді шешуге мүмкіндік алуды жалғастыруда.

Әдебиеттер

1. Ақтөбе энциклопедиясы. Ақтөбе: «Отандастар-Полиграфия», 2001. – 312 б.
2. АОМА, Қор 725, Т1, Іс 127, 1994 ж. 28-32 п.
3. АП РК. Ф. 5-Н, Оп. 1, Д. 1828.
4. АП РК. Ф-Н, Оп. 5, Д. 2052.
5. АП РК. Ф. 5. Н. 1993 г.Оп. 1. Д. 1795. Л. 1-11.
6. АП РК. Ф.5-Н, Оп.1, Д. 6111. 32 лист.
7. АОМА, Қор 815, Т. 1, Іс 95-а, 2-10 пп.
8. Батыс Қазақстан тарихы // Жалпы ред. басқарған Бисембаев А.А. Екі томдық I том. – Ақтөбе: «Принт А», 2006. – 436 б.

ҰЛТ ҰЯСЫ ҰЛЫТАУ – ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ ОРТАЛЫҒЫ

А. Абенова,

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі

Мемлекет тарихы институтының аға ғылыми қызметкери

Астана, Қазақстан Республикасы

Қазіргі кезде туризм саласы экономиканың дамуына өз ықпалын тигізетін секторлардың бірі. Пайдалы қазбалары жоқ көптеген мемлекеттер туризмді дамыту арқылы үлкен табысқа кенеліп отыр. Туризм француз тілінен аударғанда серуендеу деген мағынаны білдіреді. Дүниедегі 7 млрд адамның 1 миллиарды жыл сайын басқа елдерге барып, қыдырып қайтады

екен. Соңғы 30 жылда әлемдегі туристер саны 4 есе, туризмнен түсетін табыс көлемі 25 есеге өскен [1]. Әлем бойынша туризмі жақсы дамыған елдер қатары көп. Олардың көшін бастап тұрған Түркия, Араб Әмірліктері, Египет, Тайланд, Үндістан елдерінің инфрақұрылымы туризм индустриясы арқылы дамып отыр. Жыл сайын аталған елдерге туристер ағылып барып жатады. Жер бетінде миллиондаған адамның назарын аудартатын құпияға толы жұмбақ орындар да жетерлік. Олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Мәселен, Бутандағы Канкар-Пунсум шыңы – әлемдегі ең биік нүктенің бірі. 7570 метр биіктегі шыңға бұған дейін 4 рет, соңғысы 1994 жылы экспедиция жасалыпты. Бірақ олардың барлығы қалың қар мен тұрақсыз ауа-райының салдарынан сәтсіз болған. 2004 жылдан бері альпинистерге мұнда көтерілуге тыйым салынған, тиісінше әлемдегі ешкім бағындыра алмаған шыңды көруге жылына мындаған турист келіп, қыруар ақша қалдырады. АҚШ-тағы Қахокия қорғаны жер бетіндегі жұмбақ шахардың бірі. Тарихшылар қаланың өте ерте заманда тұрғызылғанын және құрылышы күрделі екенін айтады. Мұнда біздің заманымызға дейінгі 1500 жыл бұрын дамыған халық өмір сүрген. Қорғандардың құрылышы бұзылмай сақталған. Сол кездің өзінде ғажайып технология қолданған деп жарнамалап, жылда келетін туристерден миллиондалап ақша түсіреді. Шотландиядағы Лох-Несс көлінің ғажабы сол, жергілікті жұрт осы суда 65 миллион жыл бұрын жер бетінен жойылып кеткен плезиозавр өмір сүреді дейді. Оған Несси деген есім де беріп қойған, оны көргендер бар, тіпті суреттеп беріпті деген аңыз жүр. Плезиозаврды көрген турист жоқ, бірақ насиҳаттау арқылы қыруар қаражат тауып отыр [2].

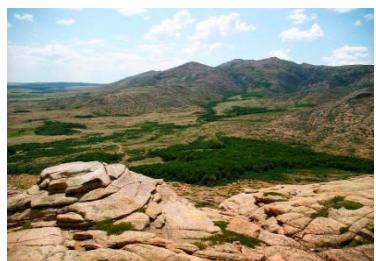
Ал елімізде дәл осы саланың даму мүмкіншілігіне келетін болсақ, бізде туризмді дамытуға мүмкіндіктер жасалған. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы қабылданды, мемлекеттік бағдарламалар бар, сол мемлекеттік бағдарламаның негізінде туризм саласын дамыту жөнінде мәселелер де қарастырылған [3]. Қазақстанда бірі білсе бірі біле бермейтін әсем табиғатымыз, құмнан бастап тауға дейін, өзен-көлге дейін, қызыл кітапқа енген жануарларымыз бен құстарымыз, айтатын да, көрсететін де тарихи-мәдени нысандарымыз жетерлік.

Қазіргі кезде Жезқазған қаласы дамушы қалалардың қатарында. Ұлытауға турист тарту бірінші орындағы мәселе. Жезқазған қаласының облыс орталығы болуы себебі жайдан жай нәрсе емес.

Ширек ғасырдан кейін Мемлекет басшысының ең сындарлы шешімдерінің бірі бұрын таратылған бірқатар облыстарды қалпына келтіру болды. Ауқымды Қарағанды облысын бөлу негізінде «тарихи» атауы бар және жаңа – орталығы Жезқазған қаласы болатын Ұлытау облысы құрылды. Ұлытау облысының қайта құрылуы қазақ руханиятына үлкен септігін тигизетін тарихи оқиға болды. Бұл осыған дейін талай уақыт бойы елдің армандалап, аңсап құткен саяси шешімдері еді. Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Қазақстан халқына Жолдауында қазақ даласының дәл жүрекінде орналасқан киелі өнірдің тарихтағы ерекше орны жайлы айрықша атап өткен еді. «Ел тағдыры шешілген ұлы жиындар осында өткен. Сарыарқаның төрінде орналасқан бұл аймақтың туристік әлеуеті өте зор. Оның өндірістік қуатын, логистикалық мүмкіндігін ұтымды пайдалану керек. Бір сөзben ай-

тқанда, біз Ұлытау аймағының дамуына жол ашамыз», – деген еді Мемлекет басшысы [4].

Ұлытау географиялық жағынан да саяси жағынан да Қазақстанның кіндік орталығы. Неліктен Ұлытау елдің түкпір-түкпірінен келген туристерді қызықтырады? Біріншіден, Ұлытау – көне заманың өлкесі. Фасырлар бойы Ұлытау ұлы даланың тарихында аса маңызды тарихи рөл атқарды. Қазақ халқының құрамына кірген тайпалар бағзы заманнан осы даланы мекендейген. Ұлытау Қимақ қағанаты мен Қыпшақ мемлекетінің орталығы болған жер. 1223 жылы Шыңғыс ханның ұлкен ұлы Жошы ханның ордасы болды. Біз таныған тарих бойынша хандарды ұлықтау рәсімі Ұлытауда өткен деген деректер бар. Алтын Орданың басынан дәурен көшкен кезде, адамдардың әскер жинайтын, құш біріктіретін, саяси іс-қимылды жүзеге асыратын негізгі кеңістігі Ұлытау болған. Екінші жағынан Ұлытау тарихи маңыздылығы бар алуан түрлі ежелгі ескерткіштермен қызықтырады [5].

«Ұлытау» атауының тарихи мәні бар. Ұлы дейтін ұғымның бекер берілмейтіні белгілі. Демек, өзені де, тауы да осынша қадірленетін бұл өлкенің қандайда бір қасиеті болып тұр. Таңым түсінігі табиғи тылсым құбылыстардан тамыр тартатын бабалардың осы жерге кездейсоқ таңдау жасамағаны тағы анық. «Ұлытау» не болмаса «Әулиетау» деген атаудың мағынасы тәнірмен тілдесетін тау деген

сөз [6]. Көптеген зиярат етушілер таудың басына шыққанда тәнірге жақындейды. Бұл тау жер мен көктің арасын қосып тұрған сияқты, керемет әсер қалырады. Наным-сенімдерге байланысты Әулиетау ерекше энергетикасы бар тау болып саналған. Әулиетау (Ақмешіт) ол Ұлытаудың ең биік шыңы, теңіз биігінен есептегендегі өлшемі 1531 метр. Жаяу шыққанда жалпы ұзақтығы екі шақырымның шамасы. Аспанға жақын болатындағы асқаралы тау емес, бірақ оны тәнір өзі тандаған дейді. Аңызда бір анық барын бүгінгі ғалымдардың өзі айтып жүр. 2011 жылы белгілі қазақстандық археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор Виктор Зайберт Әулиетау мен оның етегін зерттеп, қола дәуірінің кезеңінде бұл жер киелі орын болған деген қорытындыға келді. Виктор Зайберт келтірген ертедегі жұрттың танымы тұрғысынан таразылағанда Әулиетау шыңына әркім өте бермейді екен. Аруақтар әлемінен құдай әлеміне өтетін әулиелер мен пайғамбарлар болған. Кеңінен таралған аңыздардың бірі бойынша Әулиетау үңгірінде дала Пайғамбary Зердеш бабаның (Зарастустра) өзі болған деп айтылады. Әулиетау үңгірі болашақ Пайғамбардың отыз жасында Жаратушыдан аян түскен және құдай жолына тұсуге шақырған жер екен. Белгілі тарихши, археолог Виктор Зайберттің Әулиетау шыңы рухани тазару орталығы деп ой қорытуы осыдан [7].

Тау басында тас белгілері жиі кездеседі. Солардың бірінде XIV-XV ғғ Асан қайғы ата деп жазылыпты. Аңыздардың желісіне орай, Асан қайғы осы жерді қазақ халқының өмір сүруіне ыңғайлы «Жерүйік» деп айтқан. Абыз туралы аңызда Ұлытау Асан қайғының жемаясының шөккен жері. Соған сәйкес мәңгілік тапқан мекені осы өңір саналады. Нақтысында Асан қайғы Әулиетау шыңынан бөлек Қызылорда облысы, Шиелі ауданы, «Жеті әулие» қорымында жерленген деген пайым бар [8]. Мұны ұлы тұлғалар бір

жерде туып, мың жерде өледі деген сөзбен өруге болады дейді. Асан қайғы Керей мен Жәнібек ханның алғашқы кеңесшісі болды. Жаңа мемлекет, яғни Қазақ хандығын құруға оның философиясы әсер етті деген ой қорытындылайды. Келесі бір аңыз желісі бойынша, таудың басына жеті әулие сопышипагер жерленген деп айтылады. 1997 жылы жергілікті халық қолдауымен бақсы Бақберген Аяшұлы Әулиетаудағы жеті әулиеге белгі тастар орнатқан.

Алаша хан мазары

Алаша хан кесенесі XII-XIII ғасырлардағы халық шебері салған Қазақстандағы ерекше сәулеттік мәнге ие мазар. Жезқазған қаласынан 90 шақырым жерде Қаракенгір өзенінің оң жақ аңғарында орналасқан. Кейбір ежелгі деректерде «Алаш» этнонимінің шығуы осы Алаша хан атымен байланыстырылады. Қазақтың ұлы ойшылы, тарихшы Мәшіүр Жүсіп «Алаш» сөзінің ерекшелігін атаяй отырып, Алаша ханға дейін қазақтар біртұтас ел, әрі мемлекет болған жоқ және басқа халықтар оларды осы дәрежеде бағалаған жоқ,-дейді. Алаша ханға қатысты алғашғы жазбаша деректерді ұлы қазақ ғалымы Шоқан Ұәлихановтың еңбектерінен кездестіруге болады. Өкінішке қарай, мұнда кім жерленгені туралы жазбаша дереккөздер сақталмаған. Археологиялық және этнографиялық мектептердің негізін қалаушы, академик Ә.Х. Марғұлан ескерткішті ғылыми тұрғыдан зерттеп, кесененің салыну уақытын монғол кезеңіне дейінгі X-XI ғ.ғ. жатқызады. Академик Ә.Х. Марғұлан жергілікті халықтың аңыздары мен Алаша ханға қатысты аңыздарды зерттей келе, Алаша хан көшпелі түркі тайпаларын біріктіріп, Ұлытау өңірінде далалық мемлекетті құрған тұлға деген қорытындыға келеді [9]. Бұл адамды халық арасында құрметтегені соншалық, Шыңғыс ханның ұлы Жошы ханның мазарынан да өлшемі жағынан үлкен кесене тұрғызылады.

Алаша хан кесенесі порталды-күмбезді сәулет өнері үлгісіне жататын өте сирек кездесетін стильде салынған. Алаша хан кесенесінің биіктігі 10 метр. Тек терезе саңылаулары мен есіктерін безендіру үшін ағаш пайдалаңылды. Алаша хан кесенесінің жанында бір кездері кірпіш зауыты болған деп айтылады. Зауыт кесенені салу үшін материал өндірген. Қабырғалары күйдірілген қызыл кірпіштен тұрғызылып, ақ зертас (сырлы) кірпішпен өрнектеліп қаланған. Көк түсті зертаспен қапталған күмбездің айналасында ішіне кіретін жері бар. Оған ішкі жағынан қабырға ішіндегі тар және тік тас баспалдақ арқылы көтеріледі. Алаша хан кесенесінің архитектуралық ерекшелігі шын мәнінде үш қабатты, археологтар кесененің қандай уақытқа жататынын әлі қунғе дейін талқылап келеді.

Өкінішке қарай, Алаша хан есімінің астарында қандай тарихи тұлға жасырылғаны әлі белгісіз. Ғалымдардың көптеген жорамалдары бар. Мысалы, академик Қаныш Сәтбаев Алаш этнонимі мен тарихи тұлғаларды салыстыра отырып, Алаша ханды қазақ ханы «Хақназар хан» деп болжайды.

Ал Әлкей Марғұлан қазақ аңыздарындағы Алаша хан бейнесін мақұлдап, ортағасырлық жазба деректерде Оғыз қағанның бабаларының ішінде атаптатын «Абулшамен» байланыстырады. Үшінші нұсқа бойынша Алаша хан тек билеушінің ғана емес, батырдың да құрметті атағы болуы мүмкін дейді.

Жошы хан

Ұлт ұясы Ұлытау қазақта ежелден бері қайырлы болған қастерлі қоныс. Ұлытау өнірінде 700-ден астам археологиялық және архитектуралық тарихи ескерткіштер бар. Оның әрқайсысы тұтас тарихтың жеке – жеке жәдігері. Сонын ішінде бағзы дәуірдің бізге қалдырған аманаты күмбезі күнмен таласқан Жошы хан мазары. Қазақ хандарының тұп атасы даңқты

жаһангер Жошы ханның бұл кесенесі мемлекеттің назарындағы тарихи ескерткішке жатады. Бұл күнде мазардың маңы толық абаттандырылып, Жошы хан тарихи-мәдени кесенесі алыстан көз тартатын туристік нысанға айналған. Алыс-жақын шетелдерден ағылып келетін шетелдік этнотуристер аты жер-жаһанды сілкіндірген Шыңғыс ханның тұнғыш ұлы, қуатты Алтын Орданың негізін қалаушы Жошы ханның мазарын көрмей кетпейді. 2019 жылы Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлытау өніріне жұмыс са-парынан соң Жошы хан кесенесінің жаңа дәуірі басталды. Мемлекет басшысы Алтын Орда тарихының қазақ мемлекеттілігіндегі ерекшелігін атап өтіп, осы аймаққа назар аударуды тапсырған болатын. Сол иғі бастама не-гізінде Ұлытау халықаралық дәнгейдегі этнографиялық туризм орталығы ретінде жаңа кезеңге аяқ басты [10].

Жошы хан тарихи-мәдени кешенінің құрылышы 2020 жылы басталды. Кешен ішінде келушілерге арналған қонақүй, асхана, музей, заманауи фильм көрсететін бөлме және жанында кәсіпкерлер тарапынан ұйымдастырылған этноауыл бар. Кешенге кірген адам заманауи технологияның мүмкіндігін шексіз пайдаланады. Екі жарым шаршы метр жерді алып жатқан нысан бүгінде әлем назарындағы бірден бір тарихи орын. Тарихқа терең зер салып қарасақ, Ұлытау топырағына табан тіреген кез келген адам Сарыарқаның қасиетті тәрі Жошы хан ұлысы немесе Ұлық ұлыс деп аталатын Алтын Орданың тұп қазығы болғанын бірден аңғарады. Хан ордасы ондағы ірілі ұсақты қалашықтар Жошы хан, Алаша хан, Аяққамыр, Басқамыр, Болған ана осының бәрі бұл киелі өлкеде атақты Жошы ұлысының шын мәнінде салтанат құрғандығын айғақтайды.

2019 жылы Ұлытау ауданында, Ұлытау бауырында өткен халықаралық туризм форумында Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев Алтын Орданың негізін қалаған Жошы ханның есімін ұлықтауды міндетті түрде қолға алууды ұсынды. Президенттің айтуынша ұлы ханның үлкен ұлы – Жошының мазары қазақ жерінде тұрғанын бүгінде еліміздегі және шетелдегі жұртшылықтың көбі біле бермейді [11].

2019 жылғы 23-25 қазан айында Қарағанды қаласында ұйымдастырылған «Сарыарқа және Алтын Орда: уақыт пен кеңістік» атты халықаралық конференцияда Жошы хан есімінің айналасында сез өрбіді. Жошы хан кім?

деген сұраққа археологтар Жошы ханның сүйегіне геномдық зерттеулер жасады. Шет елдердің мықты деген зертханасына жіберілді. Алдағы жылдары нәтижесі шығып қалады деген үмітіміз бар. Зерттеуден шығатын қорытынды қазақ елінің ғана емес, бүкіл әлемнің қызығушылығын тудырып отырған жайт, – деді [12].

Жошы хан кесенесі сәулет өңерінің озық үлгісі. Таңбаларға қарағанда, оны салуға оғыз, арғын, қыпшақ, керей, найман, қоңырат, қанұлы сияқты көптеген тайпаның атсалысқаны көрінеді. Тарихи дәстүр бойынша мазарды қайтыс болған кісінің жылдық асын бергенше көтеретін болған. Соған қарағанда, кесене 1227 жылы қайтыс болған Жошыға 1228 жылы тұрғызылуы мүмкін. Жошы ескерткіші сонау өзінің дәуірінде салынған, Х ғасырға жататын ескеркіш. Фалымдардың айтуынша Жошы ханнның мазарын ислам дінін мемлекеттік дін ретінде қабылдаған оның үрпақтары көтерген.

Ескерткішті ең алғашқы әмбебап ғалым Әлкей Марғұлан 1946 жылы Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясын құрған кезде, жалпы Жошыхан кесенесін ғана емес, арғы жағындағы жатқан Алашахан, бергі жағындағы Домбауыл кесенесін зерттеді. Сол кездегі саясатқа және идеологияга байланысты көптеген жұмыстары тоқтап қалды. Бірақ, дегенмен, Әлкей Марғұлан Жошының мазарын қазғаннан кейін оның жатқанын дәлелдейтін заттар анықталған. Әлкей Марғұланның жеке есебінде археологтар бір жақ колының сүйегі жоқ, орта жастағы ер адамның қаңқасы, сонымен қатар жабайы жануарлардың сүйектері табылды деп жазылған [13]. Кесенеден табылған заттар Жошыны аң аулап жүргенде «құланнның айғыры шайнаң өлтірді» деген халық аңызының шындығын растианды. Ә.Х. Марғұлан барлық тыйымдарға қарамастан, ескеркішті сақтап қалу мақсатында халыққа ақиқатты жеткізді.

Жошы хан мазары аса құнды жәдігер, күмбезді ескерткіш болып келеді. Кіре беріс аркасы дуга, п тәрізді салынған. Жан-жағы п тәріздес болып келгенде, ортағы жағы күмбез тәріздес болып келген. Көшпелі халықтардың далалық архитектурасы мен мұсылман халықтарының, Орталық Азия халықтарының нышанын көруге болады. Кесененің кірпіші бүгінгі құрылышыларды таңқалдырады. Қанша уақыт өтсе де желге женіліп, мұжылмаған. Фалымдар кірпіштердің дайындалу тәсілін әлі күнге дейін ашаалмай келеді, болжам бойынша қымыз араластырылып қой майымен қүйдірілген. Кірпіштердің жасалу технологиясы әлі толық айылмай тұр. Негізі орталық Қазақстанның архитектурасын зерттеген кезде кірпіштердің өзін зерттеу объектісі ретінде алуға болады. Кірпіштердің құрамында шлак немесе металлдың құрамы бар деген топшамалар бар.

Домбауыл кесенесі

Жезқазған қаласынан солтүстік – шығысқа қарай 50 км, Жошы хан кесенесінен 5 км қашықтықта орналасқан. Қазақстандағы ең ғұрыптық құрылыштардың бірі VIII немесе IX ғасырда салынған. Ғұрыптық ескерткіш туралы алғашқы деректерді Ш.Ш. Уәлихановтың еңбектерінен кездестіреміз. Оның пирамида пішіндес екендігі, әуелі жерден бі-

раз қабырғасы көтеріліп, одан кейін барып пирамидалы құрылыс ретінде салынғандығын айтады. Кейбір аңыздарда Домбауыл Шыңғыс ханның сарайдағы сазгері, ал тағы бір аңызда Жошыны өлтірген құландар табынын қырған жігіт болған делінеді. «Оғызнама» түрік эпикалық шығармасында оның аты қобызда ойнайтын сазгер ретінде аталады. Ескерткіштің нақты кімге тиесілі екендігі әлі қунғе құпия нысан ретінде қалып отыр. Құрылыстың қашан салынғаны туралы деректерде жоқтың қасы. Төбеден қарағанда шаршы пішінді, жаңынан қарағанда конус пішінді болып келетін құрылыс тастан қаланған. Домбауылға байланысты аңыздардың әр түрлі нұсқалары бар ең көп таралған аңыздардың қатарына 1897 жылы О. Элжановтың «Дала уәлаяты газетінің» беттерінде жарияланған нұсқасы жатады [14]. Алаша ханның Домбауыл деген дene күші мықты, әрі адал құлы болған. Жошы ханның өлімі туралы хабарды естіген Домбауыл қамқоршысын өлімге душар еткен құландардың көзін жоюға аnt береді. Домбауыл Құбан-Құлан және Енкей деген екі сәйгүлікпен мыңға жуық құландарды қуалап, аяусыз қырып жояды. Бар табыннан аман қалған бес құлан Шу өзенінен асып өтеді. Бұл жер осы қунғе дейін «Бес құлан» деп аталады. Құландардың соңынан қуып келе жатқан Домбауыл Шу өзенінен өтіп, аласа төбенің тұсында Құбан-Құлан және Енкей тұлпарынан айрылады. Бұл төбелер қазіргі танда Құбан-Құлан және Енкей деп аталады. 1982 жылдан бері мемлекеттің қорғауына алынған ескерткіш бүгінгі танда көпшілік келіп сыйынатын, әрі туристердің жиі тамашалайтын орындарының біріне айналған.

Қорыта келгенде, келешекке қадам кемел болу үшін өткенді тану өзекті. Ұлытау облысында орналасқан тарихи әрі киелі орындар туризмнің қарқынды дамуына әкелетіні сөзсіз. Облыстың туристік әлеуетін ескере отырып, бұл саланы дамытуға 1,5 млрд теңге бағыттау жоспарлануда. Туризмді өркендету Ұлытау өнірінде инфрақұрылым саласының дамуына да серпін береді. Алаша хан, Жошы хан және Домбауыл кесенелеріне апартын 35 шақырым жол жөндеуден өткен. 2007 жылы тау шыңына көтерілетін жалғызаяқ жол жасалып және әулиелердің дene топырақтары тастармен қоршалып, Едіге шыңында қабір тастары орнатылады. Әрине, осындаған сиетті жерлерімізді дәріптеп, айтып отыруымыз қажет. Ол біздің тарихымыз. Біздің тарихымыз қағазға жазылмаса да, тасқа жазылып қалды. Сондықтан да туризмді тек қана серуендеу ғана емес, әсер беру саласы деп қарауымыз керек. Ал осындаған баға жетпес ұлттық құндылықтарымызды ұрпақтан-ұрпаққа сақтап қалу басты борышымыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Туризм пайдалы деседі. -2018.-16 шілде. <https://strategy2050.kz/news/51681>
2. Еліміздің көпшілік біле бермейтін табиғаты ғажап мекендері. - 2018. -13 қаңтар. <https://qazaqstan.tv/news/114149/>
3. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 406 қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтықжүй-

есі. [Электрон.ресурс]. – 2022. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000406> (қаралған күні: 14. 04. 2023).

4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы» // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. [Электрон.ресурс]. – 2022. -16 наурыз. <https://www.akorda.kz/kz/memlekет-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>

5. Тлеубаев С., Мырзабеков Б. Ұлытау – ұлттың ұясы / С. Тлеубаев, Б. Мырзабеков. – Астана: Елорда, 2001. – 108 б

6. Қасиетті Әулие тау // «Адырна» ұлттық порталының ресми сайты. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL:<https://adyrna.kz/post/9090> (қаралған күні: 21.04.2022).

7. Бақтияр Қожахметов. Ұлытау әлемі. - 2019. -15 сөйір. <https://e-istory.kz/kz/news/show/2049>

8. Қазақ Кеңес энциклопедиясы. – Алматы: Қазақ КСР ғылым академиясы құрастырған, 1974. – Т. 4. – С. 211.

9. Бақытгұл Абайқызы. Алаша хан кесенесі. - 2021. - 21 шілде. /https://el.kz/alasha_khan_kesenesi_40752/

10. Ержан Қожасов. Ұлытау сапары: Жезқазған және Жошыхан. – 2022. -04 мамыр. https://syrboyi.kz/multimedia/ulytaw-sapary-zhezqazghan-zhaene_zhoshy-han-93311/

11. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Ұлытау – 2019» халықаралық туристік форумында сейлелеген сөзі. 2019 жылғы 24 тамыз https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memlekет-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-ulytau-2019-halykaralyk-turistik-forumynda-soilegen-sozi

12. Сарыарқа және Алтын Орда: уақыт пен кеңістік» атты халықаралық ғылыми конференцияның қорытындылары шығарылды. - 2019. - 29 қазан. <https://sn.kz/sn-akparat-agyny/61208-saryarka-zh-ne-altyn-orda-uakyt-repen-kenistik-atty-khalykaralyk-gylymi-konferentsianyn-korytyndylary-shgaryldy>

13. Маргулан А.Х. Археологические разведки в Центральном Казахстане (1946 г.) // Известия АН КазССР. Сер. историч. – 1948. – № 49. – Вып. 4. – С. 119–145. – С. 134.

14. Орталық Қазақстанның 10 киелі орны. - 2018. - 22 желтоқсан. https://assembly.kz/analitika/ortaly-aza-stanny-10-kieli-orny/?phrase_id=230799

АНАЛИЗ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ВНЕШНИМ СВЯЗЯМ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

*Б. Ақтайлак,
научный сотрудник, магистр гуманитарных наук,
Институт истории государства (г. Астана, Республика Казахстан)*

*М. Джангужиев, старший преподаватель, доктор философии (PhD),
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет
имени Жангир хана (г.Уральск, Республика Казахстан)*

С момента провозглашения независимости Республика Казахстан отличалась внешней политикой, направленной на всестороннее сотрудничество со всеми странами мира. Несмотря на то, что внешняя политика Республики Казахстан в период независимости в той или иной степени изучена в отечественной исторической науке, все же комплексных исследований по истории культурных, научно-образовательных и экономических связей регионов республики с зарубежными странами требуют все еще тщательного исследования.

Статья представляет собой исследование исторических документов и архивных материалов, связанных с внешними связями Западно-Казахстанской области. Статья представляет анализ внешних связей, включая торговые, культурные и политические контакты. Результаты исследования помогают более глубоко понять эволюцию региональных отношений, ключевые события и факторы, определявшие развитие области, а также ее современное значение в контексте geopolитических и экономических вызовов.

Западно-Казахстанская область – это один из важных регионов Казахстана, расположенный на западе страны. Исторически сложившиеся связи этого региона с внешним миром представляют интерес для исследователей и историков. Архивные источники играют важную роль в изучении этих связей, позволяя ознакомиться с документами, относящимися к прошлому как страны в целом, так и исследуемого региона в частности. Архивные источники являются неоценимым ресурсом для исследования истории и внешних связей регионов. Хронология исследования 1991-2021 годы.

Основным источником исследования является архивный фонд Государственного архива Западно-Казахстанской области. Архив насчитывает 2386 фондов, содержащих в общей сложности 674599 архивных документов. Среди них можно выделить следующие категории: документы управления – 506081, кадровые документы – 158507, научно-техническая доку-

ментация – 2096, личные семейные документы – 4144, кинопленки – 796, фотодокументы – 2958, фонограммы – 30, а также 926 вырезок из газет и 1029 журналов [1]. Архивные материалы отражают деятельность местных органов государственной власти и управления народного хозяйства, а также документируют различные инициативы в области экономики, культуры и промышленности, включая машиностроение, энергетику, топливную, пищевую и легкую промышленность, а также развитие сельского хозяйства на территории области.

Важное значение имеет архивная документация, которая появилась с начала 1990-х годов, так как в ней отражены ключевые события, связанные с зарождением, становлением и развитием молодого независимого государства – Республики Казахстан, а также судьба Западно-Казахстанской области, тесно связанная с этим процессом.

С распадом Советского Союза и обретением Казахстаном независимости в 1991 году, область продолжает развивать свои внешние связи. Архивные источники сегодня могут предоставить информацию о дипломатических отношениях, экономических сделках и культурном обмене с другими странами.

Исследователи проработали с архивными документами Государственного архива Западно-Казахстанской области с 12 по 16 июня текущего года. Были выявлены архивные документы по внешним связям области. Документы, хранящиеся в Государственном архиве Западно-Казахстанской области (Уральск г.), имеют информацию о торгово-экономических и культурных связях со странами дальнего и ближнего зарубежья. Также имеются документы о сотрудничестве в области военной безопасности.

Архивные источники по внешним связям региона хранятся в следующих фондах:

289 фонд – Западно-Казахстанский областной Совет народных депутатов [2]. Фонд хранит документы по вопросам координации усилий государственных органов и общественных организаций в решении социально-экономических вопросов, улучшения межрайонных и региональных связей, затрагивающих интерес населения области. Также здесь можно найти Указы, постановления руководителей СССР, Казахской ССР, Президиума Верховного Совета СССР, КазССР и Протоколы сессий, совещаний с общественными организациями, культурными центрами; Документы (планы, распоряжения, замечания, справки) по обсуждению Конституции РК, документы (плакаты, автобиографии, программы) народных депутатов РК; Документы (план, распоряжения, справки) молодого суверенного государства – Республики Казахстан; Документы (постановления, протоколы, справки) постоянных комиссий по вопросам соблюдения законности и правопорядка, по аграрным вопросам и продовольствию, национальным отношениям, развитию языков, образования и культуры, по промышленности, транспорту и связи.

316 фонд хранит документы Уральского городского Совета народных депутатов [3]. Горсовет решал вопросы социально-экономического развития города, состояние дел в промышленности города. В фонде имеются По-

становления председателя горсовета, Президиума Горсовета. Протоколы сессий, заседаний президиума, встречи с депутатами горсовета по референдуму по сохранению СССР, по обсуждению проекта Конституции РК.

317 фонд хранит документы Уральской городской администраций [4]. В фонде имеются документы по экономическим реформам, ускорение внедрения рыночной экономики, анализ состояния и перспектив развития хозяйственного комплекса города, социально-культурной сферы, обеспечение соблюдения законности, контроль за осуществлением органами управления, предприятий, организациями и гражданами конституционных прав и обязанностей, выработка мер по укреплению общественного порядка, координационная деятельность всех органов исполнительной власти.

384 фонд хранит документы администрации Западно-Казахстанской области [5]. В фонде хранятся документы деятельности акимата области по проведению в жизнь политики Президента по укреплению государственности Казахстана, реализация экономической реформы; обеспечение соблюдения законности и правопорядка, контроль за осуществлением органами управления, предприятиями, организациями и гражданами конституционных прав и обязанностей координация деятельности органов исполнительной власти всех уровней, своевременное получение от них информации для качественной подготовки проектов решений, распоряжений акима; организация и обеспечение исполнения Законов Республики Казахстан, актов Президента и Правительства; подготовка предложений по вопросам расширения межрегиональных и внешнеэкономических связей области, документационное обеспечение деятельности аппарата, рассмотрение служебных документов, писем и заявлений, анализ документооборота, совершенствования делопроизводства, обеспечение функционирования государственного, русского и др. языков.

Имеются документы (информации, справки) по социально-экономическому состоянию регионов области, по вопросам агропромышленного комплекса, о мерах по усилению борьбы с организованной и прочей формой преступности и коррупцией, о повышении ответственности должностных лиц органов государственного управления за состояние дисциплины, общественного порядка и безопасности, по вопросам правовой и социальной защиты населения, по соблюдению законодательства о религиозных культурах.

Документы Государственной холдинговой компании «Казахгаз» хранятся в 439 фонде [6]. Имеются документы раскрывающие экономическое развитие региона. Стоит отметить, что в регионе активно развиваются экономические связи с зарубежными странами. Например, производственное объединение АО «Казах-лакрица» поставляет за рубеж необходимый в медицине солодковый корень, продукция ОАО «Уральский механический завод» и ЗАО «Уральский арматурный завод» находит сбыт не только в ближнем зарубежье, но и в странах Западной Европы, за газ Караганака боролись свыше 10 международных корпораций. АО «Уральскагрореммаш» уверенно осваивает все новые и новые изделия, заключив договора в Караганаке.

467 фонд хранит документы маслихата города Уральск [7]. Здесь хранятся Протоколы заседаний постоянных комиссий по бюджету, экономике, по жилищно-коммунальным вопросам, транспорту и связи, по защите гражданских, политических, экономических и социальных прав, по межнациональным отношениям, языку и культуре.

470 фонд хранит документы областного маслихата Западного Казахстана [8]. В данном фонде хранятся Протоколы сессий, заседаний постоянных комиссий по экономике и рыночным отношениям, по социальной защите и охране прав граждан, по национальным отношениям, развитию языков, науки, образования, культуры.

693 фонд хранит статистические данные по области: сводные годовые отчеты, сведения, таблицы, показатели о выполнении плана по выпуску валовой продукции и реализации [9]. Аналитические сводки и докладные записки о состоянии клубов, музеев, библиотек и других учреждений культуры, о наличии автомобильного транспорта, с останки речного флота, содержании, строительстве и ремонте дорог местного значения. Единые временные и сводные отчеты, ведомости о численности, социальном, национальном, половом, возрастном и профессиональном составе населения, о численности работников по размерам заработной платы, по стажу работы, продолжительности рабочего дня, отпусков, формам и системам оплаты труда.

Большое количество источников по исследуемой теме были выявлены в 745 фонде архива [10]. Материалы Областного отдела внешнеэкономических связей области документируют различные инициативы в области экономики, культуры и промышленности, включая машиностроение, энергетику, топливную, пищевую и легкую промышленность, а также развитие сельского хозяйства на территории области.

Анализ архивных источников по внешним связям Западно-Казахстанской области позволяет нам лучше понять историю и современное состояние этого региона. Он раскрывает богатство культурных и торговых отношений, которые существовали и существуют между Западно-Казахстанской областью и другими частями мира. Эти архивные источники являются ценным ресурсом для исследователей и историков, интересующихся историей и развитием Казахстана как части мировой общности.

Анализ архивных источников по внешним связям Западно-Казахстанской области позволяет более глубоко понять историю этого региона и его роль в международных отношениях. Архивы предоставляют ценную информацию о дипломатических отношениях, торговле и культурном обмене, а их анализ способствует расширению наших знаний о прошлом и настоящем Западно-Казахстанской области.

Список использованной литературы

1. Краткий обзор архивных фондов, хранящихся в государственном архиве Западно-Казахстанской области: [электронный ресурс]. // Государственный архив Западно-Казахстанской области. URL: <https://>

www.muragat-bko.gov.kz/kk/ob-arkhive/orlar-ramy.html (Дата обращения: 30.08.2023).

2. ГА ЗКО. Ф. 289, Оп. 1, д. 20, лл. 36-38.
3. ГА ЗКО. Ф. 316, Оп. 2, д. 11, лл. 18-20.
4. ГА ЗКО. Ф. 317, Оп. 1, д. 13, лл. 1-4.
5. ГА ЗКО. Ф. 384, Оп. 1, д. 3, лл. 47-49.
6. ГА ЗКО. Ф. 439, Оп. 1, д. 8, л. 30.
7. ГА ЗКО. Ф. 467, Оп. 1, д. 1, лл. 10-11
8. ГА ЗКО. Ф. 470, Оп. 1, д. 19, лл. 21-23.
9. ГА ЗКО. Ф. 693, Оп. 1, д. 2, лл. 14-17.
10. ГА ЗКО. Ф. 745, Оп. 1, д. 1, лл. 7-9.

ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ҮНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ТАРИХЫ, БҮГІНІ ЖӘНЕ КЕЛЕШЕГІ

А. Арзықұлов,
ҚР Президенті жаңындағы ҚСЗИ-ның сарапшысы, тарих магистрі
(Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Қайырлы күн өріптестер!

Құрметті спикерлер және қатысушылар баршаңызды бүгінгі шарада көргеніме қуаныштымын!

Бүгінгі маңызды тақырыпқа арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияға қатысу және сөз сөйлеу мүмкіндігі үшін Мемлекет тарихы институтының басшылығына алғысымды білдіремін.

Тәуелсіздік жылдарында еліміз халықаралық аренадағы позициясын нығайтты, өзін бейбітсүйгіш және ашық мемлекет ретінде танытып, жаһандық және өнірлік істерде сенімді серіктес ретінде өрекет етіп келеді. Қазақ елі сыртқы саясатта көпвекторлы, прагматикалық және белсенді ұстанымды негізге ала отырып, қауіпсіздік, үнтымақтастық және даму саласындағы жаһандық және өнірлік күн тәртібін қалыптастыру мен жүзеге асыруға елеулі үлес қосуда. Бұл ретте ұлттық мұдде ұстануға және мызғымас қорғауға, сыртқы саяси-экономикалық басымдықтарды ілгерілетуге басты назар аударылып келеді.

Қазіргі халықаралық қатынастар және әлемдік тәртіп жүйесі күрделі трансформацияны бастап өткеруде. Бұған бүгінгі таңдағы өзара сенім дағдарысы мен жанжалдың күшеюі, оның ішінде қауіпсіздік пен диалогқа жауапты халықаралық құрылымдардың функционалдық мүмкіндіктерінің төмендеуі, алдын алу дипломатиясы мен жанжалдарды шешу тетіктерінің қауқарсыздығы себеп болып отыр. Халықаралық құқықтың іргелі принциптерінің тозуы, лаңқестік, экстремизм, қарулану жарысының өршуі, геосаясат пен геоэкономикаға әсер ететін жаңа факторлар – ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы, гибридті және киберсоғыс құбылыстардың пайда болуы, жаһанданудың заманауи үлгісінің және халықаралық сауда жүйесінің эрозиясы, елдер мен аймақтар арасындағы экономикалық және технологиялық дамудағы алшақтықтың кеңеюі, жаһандық қаржы жүйесінің осалдығы, сауда және валюталық соғыстардың күшеюі, санкциялық өзара қарсы тұру адамзат алдында халықаралық қатынастардың неғұрлым тұрақты жүйесін қалыптастыру қажеттілігін көрсетіп отыр.

Бұл факторлар өз кезегінде Қазақстанның сыртқы саясаты саласындағы концептуалды және практикалық көзқарастарға елеулі әсер етеді. Еліміздің 2020 жылды қабылданған 2020-2030 жылдарға арналған Сыртқы саясат доктринасы бойынша сыртқы саясаттағы негізгі ұстымдарының бірі ретінде мультилатерализм, яғни көпжақты консультациялар мен келісімдер негізінде кең ауқымды жаһандық және аймақтық проблемаларды шешу үшін халықаралық қоғамдастықтың ұжымдық көзқарасы мен тиімді тәсілдерін дамытуға бағытталған көпжақтылық қафидаты қаастырылған [1].

Қазақстан өзекті мәселелерді өзара бірігіп шешуге бағытталған көптеген халықаралық және аймақтық ұйымдардың мүшесі және кейбірінің бастамашысы да болды. Осындай маңызды ұйымдардың бірі ретінде Түркі мемлекеттер үйімін атауға болады.

Бүгінде, үстіміздегі қазан айында бүкіл түркі әлемінде ынтымақтастық алаңын қалыптастыру мақсатында Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесін құру туралы Нахчыван келісіміне қол қойылғанына 14 жыл толып отыр.

2009 жылғы 3 қазанда Әзіrbайжанның Нахчыван қаласында Туркия, Қазақстан, Әзіrbайжан және Қырғызстан президенттерінің кезекті кездесуі өтіп, оның аясында Түркітілдестердің ынтымақтастық кеңесін құру туралы Нахичеван келісімі бекітілді. Құжатқа сол кезеңде Әзіrbайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Туркия президенттері 2009 жылғы 3 қазанда Нахчыванда қол қойды. Кейінгі жылдары ұйымға Өзбекстан елі қосылып, Түркіменстан мен Венгрия бақылаушылар дәрежесін алды.

Түркі кеңесін құрудағы мақсат түркітілдес елдер арасындағы ынтымақтастықты терендету және аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылыққа үлес қосу еді. Түркітілдес елдер ынтымақтастығының негізі – ортақ тарихи-мәдени мұра, ортақ тілді басшылыққа алған бауырлас мемлекеттер құрған ұйымының іргесі бекітіп, аумағы кеңейіп, 2021 жылды 12 қарашада ыстағамбұлда ұйымдастырылған Түркі кеңесі көшбасшыларының 8-ші саммитінде Түркі кеңесі ресми турде толыққанды Туркі мемлекеттері үйімы болып өзгерілді.

Ұйымның келісім-шартына сәйкес елдер сыртқы саясат мәселелері бойынша ортақ ұстанымды ұстануға, терроризм мен қылмысқа қарсы іс-қимылды үйлестіруге, сауда мен инвестиция үшін қолайлы жағдай жасауға, жан-жақты экономикалық дамуды қамтамасыз етуге, ғылым, технология, білім және мәдениет салаларындағы өзара іс-қимылды кеңейтуге тиіс.

Қазірге таңда ұйымға мүше мемлекеттер жиырмаға жуық салада өзара әрекеттеседі, соның ішінде негізгілері:

- саяси-экономикалық, кедендік және көліктік ынтымақтастық;
- білім беру және деңсаулық сақтау, жастар жұмысы және спорт мәселелері;
- туризм және БАҚ,
- энергетика және ауыл шаруашылығы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар,
- көші-қон саясаты және диаспораға қатысты мәселелер, әртурлі құқықтық мәселелер,
- адам ресурстарын, гуманитарлық саланы пайдалану,
- халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттесу.

Түркі мемлекеттері ұйымы осы жылдары жетістікті институттану кезеңінен өтті деп толық айтуға болады, мысалы 1993 жылғы 12 шілдеде Түркі мәдениетін және өнерін дамыту халықаралық ұйымы (TURKSOY), 2008 жылғы 21 қарашада Түркітілдес елдер парламенттік ассамблеясы (ТүркПА), 2009 жылғы 3 қазанда Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі (Түркі кеңесі), 2010 жылғы 25 мамырда Түркі академиясы (International Turkic Academy) құрылды. Соңғы 14 жылда түркітілдес елдер арасындағы ынтымақтастықты дамыту және ұйымды нығайту бағытында маңызды қадамдар жасалды, Мемлекет басшылары кеңесі, Сыртқы істер министрлері кеңесі, Ақсақалдар кеңесі, Жоғары дәрежелі шенеуніктердің комитеті құрылды, ұйымның жеті саммиті өтті. Қазіргі таңда бұл ұйымдардың барлығы түркі мемлекеттерінің, түркі халықтарының өзара мәдени, тарихи ынтымақтастығын қамтамасыз ету жолында қызмет етуде.

Венгрия бақылаушы мәртебесін алғаннан кейін Будапештте ТМҰ Еуропалық өкілдігі ашылды. Еуропалық кеңсе ТМҰ мен Венгрия арасындағы қарым-қатынасты нығайтып қана қоймайды, сонымен қатар ЕО және еуропалық институттармен ынтымақтастықты арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, Түркі ұйымы Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымымен, Еуразиялық экономикалық одақпен және Шанхай ынтымақтастық ұйымымен жоғары деңгейде сәйкес келеді, бұл аймақтағы бәсекелестіктің артуына әкелуі мүмкін.

Алайда, ТМҰ қатысушылары мақұлдаған «Түркі әлемі 2040» бағдарламалық құжаты осы тұрғыдан әлдеқайда қызықты, онда оның мақсаттары мен қафидаттары, сондай-ақ практикалық даму бағыттары қамтылған. «Түркі әлемі 2040» бағдарламасының мазмұнын, яғни 2040 жылға дейінгі ТМҰ даму бағдарламасын екі үлкен блокқа – идеологиялық және практикалық деп бөлуге болады. Әрине, біз біріншіден бұл көптеген қарсыластардың

немесе ТМҰ «жек көрушілердің» пайымдауын, пантуркизмнің таралуы туралы мифтерді жоққа шығарды. Оның ұйымдастырушылық және доктриналық құжаттарынан, бейнесінен бұл көрінбейді.

Құжатта қазіргі егемен түркі мемлекеттерінің «Ұлы Тұранға» бірігуі, түркілер мекендеген аумактардың басқа, түркі емес мемлекеттерден бөлініп шығуы да айтылмайды.

Және бұл таңқаларлық емес – түптең келгенде, «Түркі әлемі 2040» доктринасында Түркі ұйымы мүшелері «егемендік, теңдік, аумақтық тұастық, және халықаралық мойындалған шекаралар мен мемлекеттердің мызғымастығын қоса алғанда, халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттарына» адал екенін анық жарияланған.

Сонымен, доктринада: «...әткеннің сабактарына қарамастан, халықтар арасындағы бейбітшілікке, қауіпсіздік пен өркендеуге әлі де қауіп төніп тұр. Жаһанданудың қазіргі кезеңі өзінің көптеген белгісіздіктерімен халықаралық жүйені дүние жүзіндегі барлық қоғамдардың қажеттіліктерін әділ қанағаттандыра алатындағы тиімдірек, ынтымақтасатын және өкілді ету қажеттілігін көрсетті. Халықаралық жүйе жалпыадамзаттық құндылықтарды ілгерілетуді жалғастыра отырып, барлық елдердің қауіпсіздігі мен әл-ауқатына ықпал етуі керек» [2]. Яғни, Түркі мемлекеттері ұйымының алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі – нәсіліне, дініне немесе ұстынымына қарай бөлініп, аймақтық және жаһандық деңгейдегі теке-тіреске, санкциялық соғысқа бару емес, керісінше Еуразияның кіндік тұсындағы мемлекеттердің ынтымақтасығын арттыра отырып, мүмкіншіліктерін халықаралық қатыныстарды нығайтуға, бейбітшілікті берік етуге бағытталған.

Дегенмен, «Түркі әлемі 2040» бағдарламалық құжаты басым бөлігі қатысушыларының өзара келісілген іс-қимыларының практикалық бағыттарынан тұрады. Олар «заманымыздың сын-қатерлерін жеке және ұжымдық түрде шешу» ортақ мақсатына негізделген.

Әрине, ал доктринада тұжырымдалған мұндай өршіл мақсаттарға жету үшін жаһандық деңгейде дамымаған елдер бір нәрсеге сүйену керек. Элбette, ТМҰ елдері үшін мұндай трамплин олардың әлемнің негізгі экономикалық орталықтарының қызылсызында орналасуы және кейбір жағдайларда әлемдік экономикалық державалар тарапынан сұранысқа ие табиғи ресурстардың болуы болып табылады.

Осыдан келіп, Түркі ұйымының қатысушылары арасындағы ынтымақтасықтың практикалық бағыттарының тізімі - көлік пен транзит мәселесінен басталуы таңқаларлық жағдай емес. «Транскаспий халықаралық «Орталық Шығыс-Батыс» дәлізі бойынша тиімді, тұрақты, жылдам және үзіліссіз тасымалдау үшін ен аз логистикалық шығындармен көліктік операцияларды жеделдету және физикалық емес кедергілерді жою үшін мүше мемлекеттердің көлік секторларын, оның ішінде транзиттік сапарларды ырықтандыру Ұйымның алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі.

Қолданыстағы және келешегі бар өңірлік көлік дәліздерін мүше мемлекеттердің ортақ мұдделерінде пайдалану және оларды Транскаспий халықаралық «Орталық Шығыс-Батыс дәлізіне біріктіру» – басқа шаралармен қатар осы саладағы басымдықтар осылай айқындалады.

Ұйым елдері арасындағы ынтымақтастықтың келесі маңызды бағыты – энергетика болуы да зандылық, «Саясатты үйлестіру арқылы энергетика саласында мүше-мемлекеттер арасында стратегиялық серіктестік орнату. Мүше мемлекеттер арасындағы энергетикалық ынтымақтастықты таза жеткізуши-тұтынушы қарым-қатынасынан энергия қауіпсіздігі мен тиімділігін қолдайтын, энергияны әртараптандыруға және таза/жасыл энергияға баса назар аудара отырып, технологияға негізделген ынтымақтастыққа ауыстыру болмақ.

Бірақ «Түркі әлемі 2040» бағдарламасында өткен дәуірге тән классикалық тенденциялармен қатар, алдағы постиндустриализм дәуіріне тән озық үрдістерге көп көңіл бөлінеді. Технология, цифrlандыру, БАҚ, гарыш – ТМҰ мүшелері осы бағыттардың барлығында ынтымақтасуды жоспарлап отыр. Ол үшін негізгі іргетас тек адами капитал бола алатыны анық, сондықтан доктрина оны ұлғайту және оны еркін айырбастау шараларының кешенін болжайды.

Мысалы, «Оқу жоспарлары мен бағалау жүйелерін синхрондау мүше мемлекеттер арасындағы жоғары білім саласындағы ынтымақтастықты жақсартады және мүше мемлекеттерде дипломдар мен академиялық біліктілікті тану саласындағы ынтымақтастықты ынталандырады. Бірлескен саясаттар мен құралдар арқылы студенттердің, зерттеушілер мен ғалымдардың ұтқырлығын қамтамасыз ету, соның ішінде әртүрлі ғылыми салалардағы серіктестік бағдарламалары мен конкурсарды ұйымдастыру жөн. Ғалымдар, зерттеушілер және студенттер үшін қолжетімді ғылыми жарияланымдар туралы деректерді әзірлеу және мүше мемлекеттердің ғылыми журналдары үшін ортақ халықаралық индексті құру» – бұл шаралар іс жүзінде ТМҰ үшін бірыңғай білім беру және академиялық кеңістік құруға бағытталған. Бұл ретте Түркия мемлекетінің индексі жоғары журналдар кіретін халықаралық базаға қолжетімлідік, және соның негізінде ғылымды дамыту тәжірибесі өте оңтайлы мысал бола алады.

Ғылым мен білім саласындағы назар аударатын келесі бір бағыт – ТМҰ мүше мемлекеттердің ортақ тарихи өткенін зерттеуді алуға болады. Әрине, қазіргі таңда бауырлас елдер өз тарихи өткенін өз бетінше белгілі бір деңгейде зерттеп, танытып отырғаны белгілі. Бірақ, баршамызға ортақ тарих беттерінде бауырлас елдер арасында талас тудыратын, көңілге кірбің ұялататын жайттар бар. Ортақ тарихымызда орын алған оқығалар, әрекетімен есте қалған тұлғалар, саяси негізделген шешімдер, олардың дұрыс түсіндірілуі мен жеткізілуі елдеріміз арасындағы қырғи қабактыққа, өзара түсінбеушілікке әкелмеуі үшін Түркі әлеміне ортақ тарихты бірлесіп, әркім өз жағына тартпай, шынайы, бұрмалусыз жазу қажет. Аталынған ең-бек Ұйымға мүше мемлекеттердің академиялық құрылымдарының макұлдауынан соң, ресми бекітіліп, жоғарғы оқу орындарында оқулық ретінде пайдалануға берілуі тиіс деп санаймын.

Келесі бір өзекті бағыт – мәдени интеграция болмақ. Бұл салада да «Түркі әлемі 2040» авторларының экономикалық тартымды аймақтарды құруды ұсынғаны маңызды. Оның ішінде түрлі елдердегі түркі әлемінің мәдени орталықтары мен ескерткіштерін қамтитын туристік маршруттар құру, Дүниежүзілік көшпендейлер ойындары сияқты әсерлі шараларды өткізу

бар. Сонымен бірге телетаратылым, жаңа медиалар арқылы Түркі ұйымына қатысушы мемлекеттердің тарихынан хабардар ете отырып, өзара тарихи-мәдени интеграцияға да жол ашуға болады. Бұған, қазіргі таңдағы түрік киноматографы арқылы Осман империясының тарихына деген қызығушылықтың жоғары деңгейі мысал бола алады.

Мүше мемлекеттердің бауырластығын, ортақ тарихы және құндылықтарын көрсететін фильмдер, сериалдар, деректі фильмдер, мультфильмдер және аудиоматериалдар шығаруды ынталандыру қажет. Бұл үшін жаңа медиа серіктестіктерін құру, БАҚ ұтқырлығын арттыру және медиа инновациялар мен сапалы журналистикаға қолайлы ортаны қалыптастыру, Түркі әлемі бойынша хабар таратушылар, медиа-өндіріс компаниялары, контент жасаушылар, ғылыми-зерттеу институттары мен продюсерлік компаниялардың стартаптар хабын құру қажет.

Осылайша, Түркі мемлекеттерінің ұйымына мүше бауырлас елдердің өзара экономикалық өзара ынтымақтастықты жолға қою, сыртқы саясаттағы, халықаралық қатынастардағы өзара үйлесімділікті қалыптастыру және арттыру мәселесі бірінші кезекте атальынған түркітілдес елдер тұрғындарының бірін-бірі танып-білуі, тарихи, тілдік-мәдени жақындығын түйсінуі және сол арқылы бүгінгі шынайылығын қабылдауы болмақ.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы // Url: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respublik-i-kazakhstan-na-2020-2030-gody
2. Turkic World Vision – 2040 // URL: <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>

ИСТОРИЯ СЕЛА КЕРЕЙ

М. Кемельбекова,
научный сотрудник «Института истории государства» МНВО РК
(г. Астана, Республика Казахстан)

Весной 1905 года из Семипалатинского уезда, из района местечка Жалбы, которое входило в состав Белагашской волости, весной 1905 года в направлении Кулундинской степи тронулись 13 аулов, состоявших из 187 семей и делившихся по родовому сословию на уаков, кереев, найманов и под руководством Казангапа они передвигаясь очень медленно (пася скот), через Круглое, Угловское, Касабулат, Жантай, Бастан, Николаевку, Северку, Ключи добрались до озера «Жыланды» и расположились вокруг него. Через два месяца, после проведенной разведки (в поисках удобных для населения мест) аулы разошлись разные места. Некоторые из них поселились вокруг озера «Улкен кол», «Ушкулдук» (теперь Шекулдук), Табун и Кырлы (теперь Троицк, Новокиевка, Малоромановка), Улкен Ушкулдук (теперь Константиновка), Киши Ушкулдук (Миралилит) и вокруг Керейских озер.

Вся огромная площадь, населенная казахами, до этого времени не видела никого. В то время не было и в помине таких городов и сел как Славгород, Кулунда, Табуны, Константиновка, Троицк, Курск, Александровка, Жана-Аул и другие. (Кулунда начала строиться только в 1920 году. В строительстве принимали участие и казахи, которые выполняли в основном земляные работы.).

Начиная с 1909 года Керей превратился в настоящий населенный пункт. В это время район озера Мирабилит населяли 3 аула. Это аулы-Кипчаки, Сапаргали Матан, Мукаша из рода Сары.

На месте теперешнего Большого Керея была заимка Сейтенской волости. В 1916 году местные казахи полностью перешли на оседлый образ жизни. После долгих разногласий аксакалов было решено поселиться в двух местах: в Малом и Большом Керее.

Поселения назывались «Жана уактар» (Новые уаки) так их стали называть потому, что большинство казахов, поселившихся здесь, были из рода «уак». В соседней волости Сейтен Павлодарской области жили казахи рода «уак». Они и стали называть переселившихся людей (Новыми уаками), чтобы отличать их от своих земляков.

По народному сказанию, староверы Сейтенской волости, из рода Бәсентин, угнали табун лошадей у казахов, населявших места недалеко от Кызыл-ара (Новопавловка) и называвших себя «Кереями». Они организовали погоню и отбили табун в местах, в которых мы сейчас живем. Так как наступила зима, они вынуждены были перезимовать здесь. Поэтому эти места стали называть Кереем.

Занимались уаки в основном скотоводством, земледелием, выращивали пшеницу, просо, овес, рожь. Техника возделывания была примитивная, пахали деревянной сохой, убирали вручную. Бороны делались из прутьев. Молотьба производилась копытами лошадей и волов. Корма на зиму заготавливали мало. Это приводило к массовой гибели скота в суровые зимы.

Женщины занимались катанием кошмы, ткали ковры, вышивали узоры, шили национальные костюмы и головные уборы. Нашлись мастера по деревообработке, кузнечному делу. К числу таких мастеров можно отнести Досумбекова Кожахмета, Монтахаева Солтана, Ахмеядинова Пазыла, Ахмета Джансаринова, Досумбекова Мукатая. Из дерева делалась посуда, седла, сани, телеги, каркасы юрт.

Стали ездить на базары в ближайшие города и поселки: в Павлодар, Славгород, Ключи, где продавали скот, шерсть, шкуры, кожу, ковры и покупали различные сельскохозяйственные орудия труда, мануфактуру, чай, сахар и другие.

Летнее время казахи жили в юртах, а зимой – в землянках, сооруженных из пластов верхнего слоя почвы-дерна. В этих землянках не было пола, крыш. После наступления темноты они освещались светильниками, которые тоже имелись не у всех.

В 1916 году один из старейших жителей села Джансаринов Алпысбай (вначале 1912 года сапожник, потом владелец небольшого магазина) построил в Большом Керее мечеть. Мусульманская начальная школа, в которой мулла Сванов Сейткали обучал арабской письменности около 25-30 мальчиков, 10-15 лет-детей обоих сел.

Казахи держали много лошадей. У кого их было много, те считались баями. Это Байдаulet, имевший около 1800 лошадей, Салимбай (около 900 лошадей), Иса (около 500), Муздыбай, Казангап, Кудабай, Сагындық, у которых было 100-150 лошадей.

В 1918 образовалась Куратальская волость, в которую вошли аулы Большой Керей. Куратальская волость вошла в состав Славгородского уезда. Волостным был назначен мулла Оспан, которого после выборов сменил Кабдолла Джансаринов, выходец из средних слоев населения, житель села Большого Керея.

В июне 1918 года в Керейских селах была установлена Советская власть. Председателем сельского совета был избран Еслям Досумбеков, обучавшийся русской грамоте, выходец из средних слоев населения, 1890 года рождения.

В октябре 1918 года он был назначен военкомом Куратальской волости. В 1920 году избран председателем волостного совета, волостным писарем

был утвержден Ильяс Джанбулатов. На посту председателя волостного Совета Досумбеков Еслям проработал до 1926 года, пока не объединили волость с Ключевской. С 1926 по апрель 1933 года он работал председателем **КЕРЕЙСКОГО** сельсовета Кулундинского района.

После установления Советской власти в Керее в 1922 году вместо духовной школы была открыта трудовая школа, в которой занятия проводились на родном языке. Здания школы еще не было. Занимались в доме Сарсека Джансаринова, жителя Большого Керея. Занималось примерно 15-20 детей, среди которых девочек не было. Первым учителем был Тинибек Кожагельдинов, уроженец с. Озенагач Бурлинского района. Учителями после него были Билял Уакасов и Ильяс Джансаринов, тоже из местных.

В 1922 году в обеих аулах были открыты пункты по ликвидации неграмотности, в которых занималось почти все взрослое население. Занятия в них вели Ибрагимов, Магдан Сулейманов в Большом Кирее. Ильяс Джанбулатов -в Малом Керее. Эти пункты проработали до 1931 года. В последние годы работы пунктов «ликбезов» с населением работала Уркия Даутова, окончившая начальную школу.

В 1923 году было построено здание школы в Большом Керее, где стали заниматься дети обоих аулов. Через два года после постройки здания школы, ее стали посещать и девочки.

В 1931 году в обоих аулах организовали «ТОЗ» - товарищество по совместной обработке земли. Туда входили все семьи. Б.Кереем руководил Сагит Джансаринов (48 дворов), а в М. Керее- Найманов Шаймардан (30 дворов).

В 1932 году в обеих аулах были организованы колхозы. В Большом Керее колхоз назывался «Жана турмус» в переводе («Новая жизнь»). В Малом Керее - «Екпин» (Темп). В каждом колхозе было избрано правление. Председателем колхоза «Новая жизнь» был избран Джансаринов Сагит, а счетоводом - Оспан Темирбаев. Председателем колхоза «Темп» был избран Шаймардан Найманов, счетоводом – Рахимсадык Даутов.

В середине 1932 года в обеих колхозах состоялись общие собрания, на которых было переизбраны председатели. Председателем «Новая жизнь» - Давлятчин Михаил Савельевич, а в «Темп» Габитов Гарафитен.

В 1932 году председателем Керейского аульного совета работал Насибуллин Габатулла, который через два с половиной месяца был переведен председателем Куратальского сельсовета. Вместо него около трех месяцев проработал Хакимов Кашполла. После него около года председателем сельсовета был Карашашев Таласбай, которого в 1934 году заменил Байдалинов Темиргали.

В 1938-39 годах председателем сельсовета был Сванов Жагипар. А с августа 1939 года по 1944 год работал Давлятчин Михаил Савельевич, в 1894 года рождения, уроженец села Каразирик Юталинского района Татарской АССР. Участник первой мировой войны. В составе своего полка перешел на сторону советов. Участник освобождения городов Самары, Омска. Переправляясь по ледяной воде Иртыша, простудился и был освобожден от дальнейшего несения военной службы. Переезжает в с. Васильчуки Ключевского района, вступает в коммуну.

В начале 1923 года по направлению райкома партии он приезжает в село Большой Керей на должность председателя артели «Новая жизнь».

Под его руководством колхоз выходит в число передовых за хорошие показатели колхоза в 1937-38 гг. (колхоз получил урожай зерновых по 10,94 центнера с гектара с площади 692 га. в 1937 г., 715 ц – 1938 г.). был участником Всесоюзной сельскохозяйственной выставки и внесен в Почетную книгу (Свидетельство № 77314, Москва, 1939 г.) умер в 1944 году.

Колхозники трудились не покладая рук. Среди них стали появляться ударники труда «Стахановцы». К таким относятся Джансаринов Садвакас, Каракесеков Даuletбай, Канленов Есенгали, Ныгметов Молдагали, Косбармаков Дарабай, Досумбеков Ахтамали.

Оба Керейских колхоза досрочно выполняли планы госпоставок по зерну, мясу, молоку, по шерсти и другим видам.

Колхозы окрепли. Улучшилась материально-техническая база. Руководство колхозов состояли из опытных кадров. Улучшились работы по подготовке механизаторских кадров. Комсомольцы обеих аулов приняли участие в деле освоения сельскохозяйственной техники.

Безвозвратно ушли трудности казахского народа, связанные с кочевым образом жизни. Юрты и землянки стали вытесняться деревянными домами построенными по новым образцам. Среди предметов домашнего обихода вместе со старинными национальными стали появляться железные кровати, шкафы, стулья, высокие столы и другие предметы. Вместо самотканого полотна стали появляться красивые фабричные изделия.

Была налажено медицинская помощь: наши аулы обслуживал виноградовский фельдшерский пункт, которым заведовала Евдокова (1942г). в обеих аулах были построены здания клубов. (1938-39гг.)

В 1936 году в Большом Керее открылась 7-летняя школа, директором которой был Досумбеков Шарип Ахметжанович.

В 7 классах занимались 100 учеников дети местных жителей и прилегающих казахских сел Топана, Курагала, Саргала.

Грубо нарушив «Договор о ненападении», 22 июня 1941 года фашистская Германия вероломно напала на нашу Родину. Началась Великая Отечественная война.

37 человека вернулись в родной Керей после полной победы над фашизмом и трудились на благо народа. Из 37 жителей обеих сел, вернувшихся с победой, 30 человек были награждены многими орденами и медалями за проявление в боях мужества и отвагу.

Орденом Красной звезды награждены Монтахаев Жумагали Кырыкбаевич, Мухамадеев Наби Мухамадеевич, Матаев Толеухан Аймашевич и некоторые другие.

Во время ВОВ в Керейских колхозах вся работа выполнялась женщинами, стариками и детьми. Вместо волов колхозники впрягали своих единственных коров и пахали землю, убирали урожай зерновых, отвозилизерно в заготзерно, заготавливали корма на зиму. Несмотря на огромные

трудности, темпы работ в колхозах не снижали. Своевременно выполнялись сдачи государству зерна, шерсти, мяса, молока и других видов сельхозпродуктов.

В 1944 году председателем колхоза «Новая жизнь» был избран инвалид ВОВ Жиделев Г.И. С целью дальнейшего организационно – хозяйственного укрепления колхозники колхозов «Новая жизнь» (с. Б.Керея) и «Темп» (с. М.Керея) Каракульского сельсовета Кулундинского района на своих общих собраниях решили объединиться в один укрепленный колхоз.

Решением исполнительного комитета Кулундинского районного совета депутатов трудящихся № 302 от 14 июля 1950 года, эти решения общих собраний утверждены.

Объединенный колхоз получил название им.Джамбула. Центральная усадьба – с. Б.Керей Каракульского совета Кулундинского района.

За колхозом закреплена земля в бессрочное пользование, т.е. навечно, на что райисполком выдал государственный акт на вечное пользование землей. Из землеугодий колхоза в личное пользование каждого двора выделен земельный участок в виде приусадебной земли (огород, сад, площадь 15 га).

Некоторые члены колхоза им. Джамбула за высокие показатели в труде и за большие успехи колхоза в целом награждены путевками на сельхозвыставку. Эта такие товарищи как, Матаев Аймаш-скотник, Досумбеков Ахтамали-скотник, Джансаринов Калымбай-бригадир тракторной бригады, Туртулов Гайса-чабан, Саттаров – председатель колхоза, Утенов Сейтен-зам.правления колхоза.

Председатель колхоза им.Джамбула Тышканов Кауken Касымханович был назначен управляющим Каракульского отделения. Каракульским отделением стало называться потому, что с 1936 года с/совет назывался Каракульским с/советом от названия местного озера «Караколь» (Черное озеро).

12 мая 1958 года на базе «Заготконтора» был организован Кулундинский откормсовхоз, в которое вошло и Каракульское отделение. Первым директором Кулундинского откорм совхоза был назначен Сидоренко. С 1963 года на должности директора работал Чернобров Н.С.

Откорм совхоз состоял из 5 отделений: Баскудукская, Каипского, Ключевского, Каракульского и Мирабилитского. В быт тружеников откормсовхоза прочно вошло электричество. Высоковольтные линии Ермаковской ГРЭС на территории Кулундинского откормсовхоза, в том числе в с. Керей протянулись в 1969 году. Во всех отделениях совхоза стало возможным использование электричество в нужное время. В домах трудящихся появился газ, водопровод. Радостным событием школьников и жителей села явилось открытие нового двух этажного здания школы на 200 мест, открытие которой состоялось 16 декабря 1970 года.

До 1977 года с.Керей находился в составе Винаградовского сельского совета, но так как новое село стал центром Кулундинского откормсовхоза, двух сел Керей и Мирабилит образовали в один Мирабилитский сельский

совет решением № 76 Алтайского крайисполкома от 24 марта 1977 года. Первым председателем сельсовета был Кучуков Е.И., секретарем Романенко А.А.

1976 году Кулундинский откормсвхоз переименован в спецхоз «Мирабилитский», а в 1983 году директором спецхоза «Мирабилитский» был назначен Нагорнов А.А. А управляющим Каракульского отделения в 1981 году был назначен Киреев Д.К.

Под непосредственным руководством Нагорнова А.А и Киреева Д.К в 1988 году был построен детский сад «Балдырган» на 50 детей, и в 1990 году двухэтажный дом культуры.

В 1989 году решением от 28.02.89 № 35/1 Кулундинским районным Советом народных депутатов Алтайского края, районным исполнительным комитетом Каракульская 8-летняя школа с 15 августа этого же года была реорганизована в среднюю.

В разные годы директорами Каракульской школы были Досумбеков Шарип, Кенченбаев Мукатай, Омаров Мукан, Едигаров Хасен, Муратова Халима, Ксенбаев Зарип, Монтахаев Жумагали, Баринов Шайхим, Шарифуллин Загидулла, а ныне с 1987 года директором Каракульской средней школы является Баринова Нургайша Гайсаевна, Заслуженный учитель РФ. К 70-летнему юбилею школы был открыт краеведческий музей «Атамекен».

В 2003 году была открыта мечеть имени «Жумагали». Мечеть построил за свои личные средства выпускник Каракульской школы, народный архитектор ССР, лауреат Государственной премии Калдыбай Монтахаев.

В 2005 году жители села Керей отпраздновали 100 летний юбилей села и 80 летний юбилей со дня открытия казахской школы.

А сегодня они готовятся отметить в 2025 году свой 120 летний юбилей со дня основания, 100 летний юбилей Каракульской средней школы.

Статья подготовлена на основе изучения материалов музея «Атамекен» села Керей.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ОНЫҢ ӨҢІРЛЕРІНІҢ РӨЛІ

А. Каюжанов,
тарих пәні мұғалімі, №95 мектеп-лицей
(Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғасын әлемдік қауымдастықпен тікелей саяси-экономикалық, мәдени қатынастар орнатып кең көлемді байланысқа түсті. Соған байланысты кең байтақ еліміздің өнірлері де сан-алуан қатынастарға тартылып еліміздің сыртқы саясатын құрастыруышы аймақтарға айналды. Мемлекетіміз әлем елдерімен саяси қатынастар орнатып көпвекторлы сыртқы саясатты қалыптастыра бастады. Көпвекторлы сыртқы саясатың нәтижесінде экономикалық және мәдени байланыстар орнап еліміз әлемдік қауымдастықтың бір мүшесіне айналды.

Еліміздің солтүстік, солтүстік-батыс, солтүстік-шығыс өнірлері солтүстіктегі алып көршіміз Россия Федерациясымен бұрынғы дәстүрлі экономикалық-мәдени байланыстарын сақтап екіара конструктивтік байланыстарға түсті.

Солтүстіктегі, батыстағы, шығыстағы шекаралық аймақта орналасқан Батыс Қазақстан, Атырау, Ақтөбе, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Қекшетау, Павлодар, Семей, Шығыс Қазақстан облыстары Россия Федерациясының көрші аймақтарымен тығыз экономикалық, мәдени, тарихи байланыстарды жалғастырды. Бұл екі елге де жан-жақты тиімді болды. Россияның өнеркәсібі дамыған Оңтүстік Орал регионы, Батыс Сібірдің мұнайлы-газды аймақтары, Шығыс Сібірдің металлургия мен ағаш шаруашылығы өркендеген өнірлерімен тығыз экономикалық байланыстар орнатып шаруашылықтың өзекті мәселелерін шешіп отырды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының барлық өнірлері Россия Федерациясымен жан-жақты тығыз байланыста болды. Бұған үлкен себеп болған Қазақстанның Кенес Одағы құрамында болуы мен Россиямен бірнеше ғасырлық саяси-экономикалық және мәдени байланыстары.

Жетісу өнірі белсенді экономикалық қатынастарға тартылып Қытай Халық Республикасымен және оңтүстіктегі Қырғыз Республикасымен тығыз сауда-экономикалық байланыстар орнattы. Сол кезде қалыптасқан жағдай-ға байланысты Талдықорған облысы Қытаймен байланыстағы шығыстың «қақпасына» айналды. Алматы, Жамбыл облыстары Қырғыз Республикасымен шаруашылық және сауда-саттық аймағын құрды. Қазақстанның оңтүстік өнірлері, атап айтқанда Оңтүстік Қазақстан облысы Өзбекстанның

көрші облыстарымен байланысқа түсті. Қызылорда облысы Өзбекстанмен, оның ішінде Қарақалпақ Республикасымен ұдайы екіжақты байланыста болып өз ахуалдарын қалыптастырып отырды. Маңғыстау облысының маңызы артып Каспий теңізі арқылы Әзіrbайжан, Дағыстан Республикаларымен шаруашылық мәселелерін шешіп отырды. Атырау облысы өнеркәсібі дамыған Астрахан өлкесімен және сол жақтағы басқа өнірлерімен экономикалық байланысты нығайтты. Семей және Шығыс Қазақстан облыстары Россияның Алтай өлкесі, Алтай Республикасы, Кемеров облысы, Батыс және Шығыс Сібір региондарымен шаруашылық жағынан мүдделі болды.

Россия Федерациясының шекаралық аймақтағы Новосібір, Омбы, Түмен, Қорған, Челябы, Орынбор, Самара, Саратов, Волгоград облыстары Қазақстанның Батыс Қазақстан, Атырау, Ақтөбе, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Қекшетау, Павлодар, Семей, Шығыс Қазақстан облыстарымен регионалдық екіаралық шаруашылық мәселелерін оңтайлы шешіп отырды. Өнеркәсібі дамыған, қашанда сұранысқа ие Қарағанды және Жезқазған облыстары бұрынғы Қенес Одағының көптеген республикаларының металлға деген, оның ішінде сирек кездесетін металлдарға сұранысын, өнеркәсіптің таптырмас қуат көзі-көмір антрацитымен қамтамасыз етіп отырды, орнына өлкеге қажетті тауарлармен жабдықталды. Тәуелсіздік алғасын Ақтау портының маңызы құрт артып, осы порт арқылы Иранмен, Россия Федерациясымен, Әзіrbайжанмен, Әзіrbайжан арқылы Грузиямен, көрші Түркіменстанмен сауда-саттық дамыды.

Қазақ елі тәуелсіздікке қол жеткізгесін өзінің ұлттық құндылықтарын дәріпtep болашақ ұрпаққа беруге ұмтылды. Сол иглікті істің бір мысалы Қазақстан Республикасы қазақ халқының атақты ақыны Абай Құнанбайұлының туғанының 150 жылдығын мемлекеттік көлемде атап өтті. Жалпыадамзаттық құндылықтарды ұстанған әлемдік қауымдастықтың актілекті бөлігі қазақтың рухани дүниесінің күнегері мен жалғастырушысы кеменгер Абайдың 150 жылдығын әлемдік деңгейде құрметтеп қазақ еліне өздерінің ақ-жарқын көңілдерін жеткізді. Бұл атаулы мереке қазақ халқының рухани дүниесінің байлығын бүкіл әлемге паш етіп адамзат дүниесіндегі өз алар орнын көрсетті. Тәуелсіздік алысымен Қазақ елі өзінің түбі бір түркі әлемімен қауышты. Қазақ халқы өз азаттығын жариялағасын әлемде бірінші болып Түркия Республикасы біздің елдің тәуелсіздігін мойындалды. Түркия мемлекеті бауырлас қазақ еліне біріншіден саяси демеу көрсетіп таңыды, Екіншіден рухани түрғыда қолдады. Үшіншіден мәдени салада жан-жақты көмек берді. Төртіншіден экономика саласында қолдады. Түркия Республикасы қазақ жерінде қазақ-түрк лицейлерін ашып өздерінің білім саласындағы озық тәжірибелерімен алмасты. Соның нәтижесін көп үзамай біз білім беру жүйесінде көрдік. Еліміздің білім саласы ұйымдастырған көптеген саласында қазақ-түрк лицейлерінің шәкірттері әрдайым озық болып жүлделі орындарды иеленіп отырды. Қазақстан тәуелсіздік алысымен түркі ағайындар Түркістан қаласында Қожа Ахмет Иасауи атындағы Халықаралық қазақ-түрк университетін өз күштерімен ашты. Университеттің миссиясы-туркі тілдес мемлекеттер мен қауымдастықтан келген жастар үшін сапалы білім ұсыну, инновациялық білім мен ғылыми зерттеулер саласында көшбасшы болу. Университетте әлемнің 17 елінен келген жастар оқып жатыр, 30 ұлт пен ұлыс өкілдері мәдениетаралық диалогы

мен ұлтаралық толеранттыққа негізделген тәрбие алуда. Қазақстанда жыл сайын өткізілетін университеттің үлттық рейтингісінде алдыңғы ондықтың қатарында жүр. Елімізде жастарға арналған «Болашақ» мемлекеттік бағдарламасы іске қосылып Қазақстанның әр облысынан көптеген жастар әлемнің озық жоғары оқу орындарында оқып, алған білімдерін өздерінің туған аймақтарында кәдеге жаратуда, заманауи әдіс-тәсілдерді білім жүйесіне кіргізіп жақсы нәтижелер көрсетуде. Қазақстан дербес және тәуелсіз ел ретінде 1992 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып қабылданды, әлемдік саясатқа араласты, өзін регионалдық мемлекет екенін көрсетті. Біріккен Ұлттар Ұйымының аясында құрылған Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы-ЮНЕСКО үлкен беделге ие болып көптеген халықаралық іс-шаралар өткізуде. Соның бір мысалы қазақ елінің кеменгер тұлғаларын әлемдік деңгейде насиҳаттап, таныстырып, жалпыадамзаттық құндылық мұрасына қосқан үлестерін көрсетіп атап өтті. Абай Құнанбайұлының 150 жылдығы, Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығы, Мұхтар Әуезовтың 100 жылдығы, Қаныш Сәтпаевтің 100 жылдығы, Әлихан Бекейхановтың 150 жылдығы және тағы атақты тұлғалардың мерейтойлары ЮНЕСКО көлемінде мерекеленді. Бұл әлемдік деңгейде өткізілген мерекелік іс-шаралар қазақ халқын бар әлемге танытып адамзат қауымдастығында өз алар орнын көрсетті. Мәдени саладағы ынтымақтастық жыл өткен сайын дамып келеді. Қазақстан күндері Россияда, Украинада, Өзбекстанда, Қырғызстанда, Тәжікстанда, Түркіменстанда, Әзіrbайжанда аталып өтіп халықтар арасындағы достықты нығайтты. Осы аталған елдердің күндері Қазақстанда да өткізіліп ұлтаралық ынтымақтастықты одан әрі дамытты. Қазақстан егемендікке қол жеткізгесін ел ішінде зор демографиялық өзгерістер орын алды. 90 жылдардың басынан бастап Қазақстанда тұрып жатқан басқа ұлт өкілдерінің өздерінің тарихи отанына қоныс аудару үдерісі басталды. Ең көп қоныс аударған орыс ұлтының өкілдері болды. Орыс ұлт өкілдерінің жыл сайын жүздеген мыңы Россияға көшіп, негізгі бөлігі Қазақстанмен шектескен аймақтарға қоныстанды. Орыс ұлт өкілдерінің жастары көптеп Россияның өнеркәсібі дамыған аймақтарына барып жұмыс істеді, көп бөлігі кейін азаматтық алып өз Отандарында қалды. Осындай жағдайда 1989 жылы орыс ұлт өкілдері 6 миллион 227 мың болса 2020 жылы олар 3 миллион 500 мыңды құраған. Орыс ұлт өкілдерінің ішкі құрылымы да күшті өзгеріске түсті. Россияға негізінен жастар, орта жастағы өкілдері кетіп, Қазақстанда орыс ұлт өкілдерінің негізін жасы үлгайғандар құрап отыр. Сонымен қатар орыс ұлт өкілдерінің азаюына бала туу коэффициентінің төмендігі және негізін жасы үлгайғандар құрағандықтан өлім-жітімнің жоғары деңгейде болуы. Қазақстанда әрбіреуі саны жағынан 1 миллионға барып қалған неміс пен украин ұлт өкілдерінің өз отандарына көшүі үлкен қарқын алып әрбіреуінен 500-600 мынан астам өкілдері елдеріне көшті, нәтижесінде елемізде бұл ұлт өкілдерінің 200 мыңдан астамы тату-тәтті өмір сүруде. Сонымен қатар Қазақстаннан туған отандарына грек, шешен, ингуш, қара-шай, балқар, поляк, корей, дағыстандықтар, армян, әзіrbайжан месхет түріктері және тағы да басқа ұлт өкілдері көшіп, олардың еліміздегі саны азайды. Керісінше түркітілдес халықтардың саны өсіп Қазақстан халқының санының өсуіне өз үлестерін қости. Қазақ халқының 65-66% өз Отанында тұрады, қалған 34-35% шет елдерде тұруда, яғни әр үшінші қазақ шет елдерде өмір сүруде. Қытайдағы, Өзбекстандағы, Россия Федерациясындағы, Қарақалпақстандағы қазақтар өздерінің ежелгі қазақ жерлерінде

тұрып жатыр. Олар қазақ-ирредентер. Көптеген қазақтар Ауғанстанда, Монголияда, Иранда, Түркияда, Еуропа елдерінде, АҚШ-та және тағы басқа ілем елдерінде тұруды. Қазақстанның тәуелсіздік алуы шет елдерде жүрген қазақтарға зор қуаныш болып жетті. Қазақ Елі өз қандастарына арнап оңтайы көші-қон бағдарламасын жасап тез арада іске асыра бастады. Игілікке негізделген көші-қон бағдарламасы өз жемісін беруде. Қазақтар ең көп тұрып жатқан ел-Қытай Халық Республикасы. Қазақтар көп шоғырланған екінші ел, ол Өзбекстан. Бір миллионға жуық қазақ Россия Федерациясында тұрады. Еліміздің көші-қон бағдарламасының жұмыс атқаруы барысында 31 жылда Қазақстанға 1 миллионнан астам қазақ көшіп келген. Негізінен қазақтар Өзбекстанның, Қытай Халық Республикасынан, Монголиядан, Түркіменстанның, Тәжікстанның, Ираннан көшіп келді. Көшіп келген қазақтар өздерінің қазақи қаймағы бұзылмаған мәдениетін алып келіп рухани өмірімізді байыта түсті және демографияға құشتі өсер етті. Шетелдегі қазақтардың Қазақстанға көшіп келуі әлі де жалғасуда. Бірақ көшіп келу қарқыны қазіргі уақытта тым төмен. 1991 жылы шетелдегі қазақтар Қазақстанға көшіп келуді бастағанда шетелде тұрып жатқан қазақтардың саны 5 миллион да, 1 миллионнан астамы елге көшіп келді. 30 жылда шетелдегі қазақтардың саны бір үрпакқа өсіп қазір алты миллионды құрап отыр. Сондықтан шетелдегі қазақтардың Қазақстанға көптеп көшіп келуі үшін біз көші-қон саясатымызды тубегейлі өзгертуіміз керек. Қазіргі кезде шетелде жүрген қазақтарға үлкен қауіп туындап отыр. Бұл қауіп-ассимиляция қауіпі. Қытайда тұратын қазақтардың аймағында өнеркәсіп саласы құрт дамып, соның барысында ішкі Қытайдан миллиондаған қытайлықтар жұмыс барысымен көшіп келуде. Қазақтар бұл аймақтарда азшылыққа айналып рухани жағынан өзгеріске ұшырауда. Өзбекстанда да жергілікті қазақтар түбі бір өзбек халқымен араласу барысында бір бөлігі өзбек болды. Россиядағы қазақтардың менталитеті өзгеріске ұшырауда, көбі ана тілін білмейді, көзқарастары өзгеруде. Сол себепті шетелде жүрген қазақтардың кезінде көшіріп әкелу керек. Бұл салада тамаша әлемдік тәжірибелер бар, мысалы Франция қысқа уақыттың ішінде, небері 4-5 жылда Солтүстік Африкада тұрып жатқан миллиондаған француздарды еліне көшіріп алды. Енді бір 50-60 жылдан кейін шетелдегі қазақтардың ділі мүлде өзгеріске түсіп ассимиляциалану үдерісіне кіріп басқа халыққа айнала бастайды, сол кезде оларды әкелу кеш болады және өзгерген қазақтар келмейді де. Қазақстанның қазақтардың бала туу коэффициентінің сәл жоғары болуы, халық құрамындағы жастардың көп болуы және шетелдегі қазақтардың үлкен бір бөлігінің көшіп келуі елдегі қазақтардың пайыздық мөлшері өсіп қазіргі уақытта 75% құрап отыр. Қазақтардың өз жерінде негізгі ұлт болуы еліміздің өмірлік барлық саласына құшті оң ықпалын тигізуде. Қазақ халқының адамсүйгіш қасиетінің Қазақстанда тұрып жатқан басқа ұлт өкілдеріне шапағаты тиіде. Барлық ұлт өкілдері тенденкті өмір сүріп жатыр. Жалғыз ғана мысал-үйғыр ұлт өкілдеріне өз ауданын, мектептерін, өз теледидар орталығын, театрын ашып беріп, мәдениеті еркін түрде дамуда. Қазақстанның саяси билігінде де қазақтармен қатар басқа ұлт өкілдері қызмет етуде. Уақыт озған сайын халықтың билікке араласуы күшейіп еліміз құқықтық мемлекеттің іргесін қалауда. Елімізде халықтың әлеуметтік құрамы да өзгеріске түсіп орта тап қалыптасуда.

ҚАЗАҚ-ТҮРІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ

Г. Ұзақбайқызы,
педагогика ғылымдарының магистрі,
№73 мектеп-лицеї, тарих пәнінің мұғалімі
(Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Алты күрліктың ішінде Азия елдерінің географиялық жақындығы мен оның тарихи ортақ өркениеттік жүйесі, сонымен қатар Орта Азия мен Кіші Азия және Таяу Шығыс елдерінің бір-біріне етене жақындығы тарихтан баршамызға мәлім. Оның арасында Орта Азияның ұланғайыр аумағын иеленіп жатқан Қазақ елі әсіресе түркі текстес халықтардың атажұрты ретінде қарастырылатыны жасырын емес. Түркі халықтарының басым көвшілігі осы тұжырыммен келіседі. Жалпы осы тұрғыда Қазақстанның аса ықпалды серіктесі ретінде Кіші Азияда орналасқан Түркия елі аталады. Жан- жағын теніздер қоршап жатқан Кіші Азия, Анадолы жерін осы бір мемлекет иеленіп отыр. Орта ғасырдағы Оғыз мемлекеті тарих сахнасынан кеткен соң осы басым көвшілік тайпа осы мекенге барып қоныстанып, өзі мемлекетін құрады. Монғолдар жорығынан кейін ыдырап кетседе кейін, құдіретті Осман империясын қалыптастырып, арғы бергі тарихтан ойып тұрып орын алады. Бір қызығы Қазақ елі дербестігін жариялағанда алғаш оны қуана қабылдап, бірден мойындаған ел, осы Түркияның болуы көп жайтты аңғартса керек. Түркияның алғашқы президенті Мұстафа Кемал Ататурк Түркия Республикасының 10 жылдығында сөйлеген сөзінде Түркия мен Орта Азиядағы түрік текстес елдердің қатынасына байланысты былай деген болатын: «Бұғін Қеңестер Одағымен доспыз, көршіміз. Бұл достық бізге керек. Бірақ ертеңі не болатынын ешкім де кесіп айта алмайды. Тура Осман империясы сияқты немесе Австрия- Венгрия сияқты бәлшектенуі де мүмкін. Бұғін қолында қыспаққа ұстап отырған халықтар уысынан шығуы мүмкін. Дүниe жүзі жаңа бір деңгейге жетуі мүмкін. Міне, сол кезде Түркия не істеуі керектігін білуи тиіс. Біздің бұл досымыздың басқаруында тілі бір, сенімі бір, тегі бір бауырларымыз бар. Оларға қолдау көрсетуге дайындалу керек. Халықтар бұған қалай дайындалады? Рухани көпірлерін нығайту арқылы. Тіл- көпірі, сенім көпір негізінде оралуымыз керек және оқиғалар бөлген тарихымыз ішінде бірігуіміз керек. Олардың бізге жақындастыруын күте алмаймыз. Біз оларға жақындастыруымыз керек» деген [1]. Осы болжам рас болып Қеңестер Одағы ғасыр аяғына қарай аз уақыттың ішінде ыдырады. Содан кейін байланыстың даңғыл жолы ашылды.

Қазақстанда алғаш рет шетелдерден Түркия елшілігін ашады. Ал Қазақстанның шетелдегі алғашқы дипломатиялық өкілдігі Түркияда ашылады. Ататурк тұжырымдап берген стратегиялық теорияны негізге алып,

заманауи өркениетке жетіп отырған бауырлас Түрік елі Қазақстан үшін маңызды стратегиялық серіктес, мәңгілік дос ел. Халықаралық аренадағы беделін әлем елдері де жоққа шығара алмайды. Түркия көне өркениеттің бүгінгі қунгі мұрагері. Жаһандықжеті кереметтің екеуінің (Галикарнас кесенесі, Артемидидия ғибадатханасы) бүгінгі Түркияның жерінде орналасуы біршама жайтты аңғартса керек. Қазақ-Түрік қатынасының аса бір серпін алып дамуы біздің тәуелсіздік алған уақыттан басталады. Тәуелсіздігімізді алғаш болып мойындал, барынша қолдау жасауға ұмтылған түрік бауырларымыздың осы бағытта атқарған шаруалары шаш етектен. Саяси-экономикалық, мәдени-рухани салада ынтымақтастық аса қарқынмен белен алған түсті. XX ғасырдың 90-жылдары еліміз жоспарлы экономикадан нарықтық механизмге енді кіре бастағанда біз үшін халықаралық экономикалық байланыс, шетел инвестициясына аса зәру еді. Осы түрғыда экономика-мыздық инвестиция құюда Түркия алдыңғы қатардан көрінді. Нарықтық экономикаға бізден бұрын дендеп енген, батыс пен шығыстың өркениетін өз болмыстарына кіріктіре білген Түрік елінен, дәрбестікке жаңадан қол жеткізген біздің үйренеріміз сол кезде-ақ мол еді. Түрік елі сенімнен шықты, жаңадан қалыптасып келе жатқан дербес экономикамызды өз капиталдарын әкелді. Бұл әсіресе жаңа астананы салуда айқын байқалды. Оны бүгінгі елорданың айшықты ғимараттарынан толық байқай аламыз. Экономиканың күре тамыры ретінде саналып келген түрлі салаларда да екі елдің ынтымақтастыры жүйелі түрде жолға қойылды. Қазақ-түрік біріккен кәсіпкерлігі де жолға қойылуда [5]. Бұл шағын кәсіпкерлік саласынан да байқалады. Түркияның шарауашылық саласындағы тәжірибесі еліміздің өнеркәсіп, технология, жеңіл өндіріс, қызмет көрсету, ауыл шарауашылық салаларына ауадай қажет. Бір ғана мысал, Түркияның теңіз жағалауларындағы әйгілі курорттардың (Анталья, Кемер т.б.) қызмет көрсету бағытын, тәжірибесін туризмді енді жолға қойған елімізге қолдану, тарту аса маңызды болып отыр.

Тағы бір ескере кетерлік мәселе Түркияда қазақ диаспорасының мол шоғырының қоныстануы. XX ғасырдың 50-жылдары тағдыр тәлкегімен Қытай билігінің жүргізген солақай саясатының кесірінен азаттық қүресті ту еткен қазақтар Гималай асып, Үндістан, Пәкістан арқылы осы Түркия елінен пана тауып еді. Қаншама жол азабын бастан кешірді. Әрине түрік еліне жіберген қазақтардың өтінішінен кейін ел билігі қазақтарды қабылдап, шама-шарқынша ел мен жерге сіңісп кетуіне жағдай жасады. Онысы текке кеткен жоқ. Қазіргі қуні қазақтар Түркияның біршама елді мекендеріне тарап қоныстанған, ел қатарлы тіршілік етуде. Оларда түрік елінің дамуына қолдан келгенше өзі үлестерін қоса білді. Бір қызығы Түркияда қазақтар шоғырлана қоныстанған елді мекендер де бой көтерген. Кейбірінде қазақ атаулары кездеседі. Мысалы, Алтай ауылы. Посткеңестік кеңістікте болған кезде, яғни КСРО-ның құрамында болған уақытта Қазақстанның капиталистік әлемдегі қазақ диаспорасымен қарым-қатынасына жол жабық еді. Тек тәуелсіздік алуымыз бұған да даңғыл жол салды. Тәуелсіздік алған сәтімізде – 1991 жылдың 16 желтоқсанында қазақты бауыр тұтып, Қазақ елінің дербестігін бірінші болып танып, алдымен Түркия мемлекеті құттықтады. 1992 жылдың 2 наурызында дипломатиялық қатынастар орнатылды [1]. 1992 жылғы дүниежүзілік қазақтардың тұңғыш құрылтайынан кейін бұл бағыт жандана түсті. Құранды қазақ тіліне алғаш аударған дін саласы-

ның ғұлама ғалымы Халифа Алтай, Тайвань парламентінде үзак жылдар мүше болған, қоғам қайраткері Дәлелхан Жаналтай, таэквондо спортының шебері Мұстафа Әзтүрік, ғалым-профессор Әбдіуақап Қара т.б. қазақ диаспорасының белгілі тұлғалары осы Түрік елінен еді. Түркиядағы қазақтар бұгінгі күнге дейін тілін, дінін, мәдениетін, салт-дәстүрін ұмытпаған. Қазақтың барша болмысын бойларынан таба аламыз. Әсіресе олардың бұгінгі Қазақ еліне, атамекеніне деген құрметтері ерекше. XX ғасырдың өн бойында Еуропаға тараған қазақ диаспорасы өз бастауын осы Түрік елінен алады. Біразы Қазақ еліне келіп қоныстанды. Бұл екі елдің бауырластығының, достығының айқын нышанын көрсетеді. Бұгінгі Түркияда қазақ диаспорасы көптеген ұлттық қоғамдық үйімдар құрып жұмыс істетуде. Бұл олардың ұлттық құндылығын сақтауға өзі септігін тигізері сөзсіз. Қазіргі таңда Түркияда қазақ диоспорасы өкілдерінің күшімен құрылған Стамбулда «Қазақ түркілері қоры», «Яссави қоры», Шығыс Түркістан көші-қон одағы», «Гүнешлі қазақтар қоғамы», Маниса аймағындағы «Салихлы қазақтар қоғамы», Нигде аймағы Ұлұқышла ауданындағы «Алтай ауылы қазақ қоғамы», Кониядағы «Ісміл ауылы қазақ түркілері мәдениет және әлеуметтік жәрдем қоғамдары» жұмыс істеуде» [2].

Қазақ-Түрік қарым-қатынасы әсіресе білім, ғылым саласында айшықтала тусты. XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырда ең сүбелісі білім, ғылымға қатысты сала екені белгілі. Білім және ғылым саласына құйылған инвестиция өміршен, өзін толығымен ақтайтынына бұгінгі күні әлем толығымен көзжеткізіп отыр. Осы бағытта Қазақстан мен Түркияның бірлесе атқарған шаралары өзі нәтижесін беріп келеді. Қазақстанның барлық қалаларында дерлік жұмыс істеп отырған Білім-инновация лицейлері (алғашқыда Қазақ-түрік лицейлері), Түркістандағы Қожа Ахмет Яссави атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Сүлеймен Демирел Университеті т.б. іргелі жобаларды айтпай кетуге болмас. Лицейлер оқушыларға зияткерлік білім беруде біршама рөл атқарды. Лицей түлектерінің әлемнің озық жоғары оқу орындарынан білім алуы көп жәйтті аңғартса керек. Қаншама қазақ жастары Түркия жоғарғы оқу орындарында білімдерін шындауда. Түрік жастары Қазақстанда да білім алғып, қызмет етуде. Бұл да болса экономикалық қатынас пен рухани қатынастың қатарласа дамуының көрінісі. Қазақстан және Түркияда үдайы екі елдің мәдени қундері дәстүрлі түрдө өткізіліп келеді. Белгілі түрік ғалымы Ченгел Хулия Касапоглу ханымның Міржақып Дулатұлының «Оян қазақ» өлеңін түрік халықтарының санасын оятуға үлкен серпіліс берді деп атап көрсетуі тегін емес еді [4]. Бұл екі елдің мәдени-рухани жақындысусының үлкен серпіліске әкелген жағдаят екенінің бір көрінісі.

Жалпы алғанда, қазіргі кезде Қазақстан-Түркия қарым-қатынасы сындарлы саясатқа негізделіп жүргізілуде. Қазіргідей әлем күрделі жағдайды бастан кешіріп отырған уақытта ең басты құндылық өзара түсіністік, жүйелі қатынас екені мәлім. Бұл түрғыда екі ел біршама нәтижеге жетіп отыр. Екі ел арасында құрмеулі, шешілмеген мәселе қалмады деуге болады. Тұп тамыры ортақ тарихымыз берін бірегей мәдени болмысымызға негізделген екі елдің шынайы қатынасының барлық салада, жан-жақты дамып келе жатқанын мақтанышпен айта аламыз. Бұгінгі Қазақстан мен Түркия Республикасы барлық салада қарым-қатынастарын дамыту маңызды тарихи қыбылысқа айналып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Файзула Будак «Қазақстан: өткені, бүгіні мен ертеңі» Анкара, 2000 ж.
2. Қалшабаева Б.К., Бейсегулова А.К. Түркия қазақтары (тарихи-этнографиялық зерттеу). – Алматы: Қазақ университеті, – 2013, 184 б.
3. Келімбетов М. «Қазақстан-Түркия бауырластық бастаулары» // Қазақстан Коммунисті. 1991 ж. №8. 39 бет.
4. Келімбетов М. «Қазақстан-Түркия бауырластық бастаулары» Қазақстан Коммунисті. 1991 ж. №8. 36 бет.
5. Мұхамедов М.Б. Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатында негізгі басым бағыттардың қалыптасуы. Алматы, 1999. 29-бет.
6. Е.Жұхаметұлы. «Жаңа президенттің жаңа сапары» // Жас алаш. 2000 ж. 19 қазан.
7. Нарибаев М. САЯСАТ. 1999 г. №3. С.69.
8. «Түркия мен Қазақстан арасындағы тауар айналымының таяу арадағы мөлшері 1 млрд. АҚШ долларына жететін болады» // Егемен Қазақстан. 1995 ж. 14 маусым.
9. Таныс, Бейтаныс Түркия // Егемен Қазақстан. 1997 ж. 14 наурыз. 2 бет.
10. Самаат Мұса. «Тұыстықтың туы жоғары» // Егемен Қазақстан. 2000 ж. 20 қазан.

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЕРКІНДІКТЕРІН ҚОРҒАУ САЛАСЫНДА ҮНТЫМАҚТАСТЫҚТЫ НЫҒАЙТУ

А. Сәденова,

№181 жалпы білім беретін мектептің тарих, құқық пәндерінің мұғалімі
(Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы)

Біздің елімізде тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жете маңыз беріліп келеді. Соның айқын бір көрінісі Конституциямыздың 1-бабында адам құқықтарын сақтау нормасы бекітіліп, 30-бап түгелдей азаматтардың құқықтарына, бостандықтарына, мұдделеріне арналды. Бұл демократиялық ашық қоғамда өмірдегі барлық құндылықтардың ішінде адам құқықтары мен бостандықтары ғана ең маңызды болып саналатындығын билдіреді. 1994 жылғы 12 ақпанда елімізде тұнғыш рет Адам құқықтары

жөніндегі респубикалық комиссия құрылды. Осы кезден бастап Адам құқықтары жөніндегі комиссияның жаңа ережесі бекітілгеннен кейін ол Мемлекет басшысының жаңында жұмыс істейтін болды. Бұл оның мәртебесінің маңыздылығын көрсетеді, сол себепті комиссияға іс-қимыл жасауға жеткілікті түрде құқық та берілген. Комиссияның жоғары мәртебесі және оның уәкілетті органдар мен үкіметтік емес сектор арасындағы «жалғастыруши тетік» рөлі тек адам құқықтары саласының түйткілді нұктелерін тез табуға ғана емес, олардың арасында конструктивтік диалогтың дамуына да мүмкіндік туғызады. Сонымен қатар, комиссия адам құқықтары саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге белсенді атсалысады, осы салада халықаралық ынтымақтастықтың қүшейтілуіне көмектеседі. Адам құқықтары жөніндегі комиссия адам құқықтарының қорғаудың мемлекеттік тетігін жетілдіруге бағытталған бірқатар маңызды шешімдердің қабылдануына өз үлесін қости деп нық сеніммен айтуға болады. Қазақстанның Адам құқықтары жөніндегі халықаралық конвенцияларына және БҰҰ-ның Азаматтық және саяси құқықтар мен экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактілеріне қосылуы, халықаралық гуманитарлық құқық және адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттар жөніндегі ведомствоаралық комиссия құру, Балалар құқықтарының қорғау жөніндегі комитеттің құрылуы осыған дәлел болып табылады. Қазіргі кезде Комиссия ратификацияланған халықаралық келісімдердің іске асырудың өзекті мәселелерімен, қамауда ұстайтын орындарда қинаудың алдын-алу, тәуелсіз ұлттық превентивтік тетіктерін құрумен, Омбудсмен институтының заңнамалық базасын халықаралық стандарттарға сәйкестендіру және жетілдірумен, азаматтық қоғамның институттарымен, халықаралық үй-ымдармен, шетелдік елшіліктерімен өзара іс-қимыл тетіктерін жетілдірумен, құқық қорғау қызметінде мемлекеттің оң имиджін құруына көмектесумен айналысады.

Әрине, мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметінде адам құқықтары әлі де сөзсіз басымдыққа ие болған жоқ, мемлекеттік органдар және басқа үйымдар қызметінде көбінесе тар ведомстволық және корпоративтік мұдделерді алға қояды. Адам құқықтарын сақтау жөніндегі түйінді мәселелерді шешу – бұл қорытындысы барлығының және әр қайсысының күш салуына байланысты кешенді, көп еңбекті қажет ететін, мақсатты міндет. Адам құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау саласындағы мемлекеттік институттардың және үкіметтік емес құқық қорғау органдарының жұмысы әрқашанда жүйелі емес. Өкінішке орай, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзу жағдайлары әлі де кең таралған, олар Комиссияның баяндамасында жіті баяндалады. Бұқаралық ақпарат қуралдарында да азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзу фактілері туралы ақпарат көп. Негізгі себептердің ішінде – патернализм және құқықтық нигилизм дәстүрлері арқылы көрсетілетін қоғамдық сана-сезімнің инерциясы, азаматтарға өз құқықтарын және бостандықтарын жүзеге асыруға кедергі жасайтын заңнамадағы және құқық қолдану практикасындағы кемшіліктер дейміз. Өйткені, адам құқықтарын және бостандықтарын жүзеге асыру үшін құқықтық тетіктер мен процедуралардың бірыңғай, дәл үйлестірілген жүйесі керек. Осыған байланысты, бірыңғай стратегия ендіру, Қазақстандағы адам құқықтары саласындағы жағдайды жақсарту жөніндегі мем-

лекеттік құрылымдар мен үкіметтік емес үйымдардың күштерін біріктіру арқылы Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау бойынша тұжырымдаманы әзірлеу негізгі мақсат. Құқық қорғау саласында ҮЕҰ-мен және халықаралық үйымдармен үнтымақтастық мәселелерін жетілдіру қажет, мемлекеттің құқықтық саясатын жетілдіру жөніндегі ұсынымдарды іске асыру бойынша алдымен адам құқықтарының сақталуына мониторингке, талдамалық зерттеулерге, білім беру бағдарламаларына қатысу керек. Біз барлық халықаралық құқық жөніндегі көпшілікке танылған актілерге қосылдық. Осыған байланысты, біз ешкімге Конституциямен және заңдармен бекітілген адам құқықтарын бұзуға және елдің имиджін төмендетуге жол бермеуіміз керек. Түсken өтініштерді талдау бойынша елімізде азаматтардың конституциялық құқықтарының бұзылуы жалғасып жатыр. Олардың ішінде: негізсіз қылмыстық жауапкершілікке тартпау, лауазымды тұлғалардың қызмет бабын теріс пайдалануы, бостандықтан айыру орындарда ұстau режімін бұзу, дәлелсіз тұтқынға алу, қылмыстық істер бойынша дәлелдерді фальсификациялау, тергеу жүргізудің және қылмыстық және азаматтық істерді соттарда қарау мерзімдердің ұзақтығы, заңсыз жұмыстан босату, тұрғын үй, зейнеткерлік құқықтарын және медициналық қамтамасыз ету құқығын бұзу және т.б. Комиссия алғашқы тергеу органдардың заңдылығын сақтауды бақылау жүргізетін орган емес екенін және түсken өтініштер бойынша шешім қабылдауға құқығы жоқ екенін есепке алып, осы өтініштер зерттеліп және қорытынды жасалған соң прокуратура органдарына қарау үшін жолданады. Адам құқықтары жөніндегі комиссия үкіметтік емес үйымдарды өзінің тен дәрежедегі әріптесі ретінде таниды.

БҮҰ Даму бағдарламасының және ЮНЕСКО Кластерлік бюросының көмегімен Алматыда ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның қазақ және орыс тілдеріндегі цифрлық кітапханасы іске қосылды. Ол халыққа адам құқықтарын қорғау сферасында тегін құқықтық ақпарат береді. Өздерін мемлекеттік билік және лауазымды тұлғалар, республикадағы басқа үйымдар тарапынан көрсетілген әділетсіз әрекеттер құрбаны санайтын жеке тұлғалардың құқықтарын қорғау үшін омбудсмен институты құрылған. Өзінің мәртебесі бойынша адам құқықтары бойынша уәкілетті тұлға нақты адамның бұзылған құқықтарын қорғайтын халықтық қорғаушы болып табылады. Ал жалпы алғанда Комиссия және омбудсмен, Қазақстанның құқықтық өрісінде бір-бірін толықтыра отырып, адам құқықтарын қорғау сферасына өз үлестерін қосады.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасында адамның қоғамдағы орны, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғау проблемасы толығымен және түпкілікті шешілген деп пайымдауға болмайды. Өкінішке орай, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзу жағдайлары әлі де орын алады. Эр адамның толық құқығын жүзеге асыру үшін көптеген істер жасалынып жатыр, экономикалық, әкімшілік және ювеналды соттар нәтижелі жұмыстар атқарып жатыр, қылмыстық сот ісі заңда қарастырылған жағдайларда сайланған қосшы билердің қатысуымен жүзеге асырылады. Елімізде іс жүзінде өлім жазасы жойылған. Азаматтар құқықтарын іске асыру мен қорғауда қосымша проблемалар тудыратын факторлардың бірі басқаруды бюрократияландыру, сыйбайлас жемқорлық болып табылады.

Лауазымды тұлғаларға қойылатын талаптарды және өз міндеттерінің адал ниетпен орындалғаны үшін жауапкершілікті заң шығару деңгейінде жоғарылату қажет. Қабылданған Қызметтік этика кодексі мемлекеттік қызметкер өмірінің нормасы болуы тиіс. Қызметтік этика нормаларын бұзудың, сыйбайлас жемқорлық және басқа заңға қарсы әрекеттер жасаудың мұндағы жұмыскер үшін мемлекеттік қызметте жұмыс істеу құқығының жұмыстан шығаруға дейін маңызды салдары болуы тиіс. Соған қарамастан, адам құқықтарының, оның мұдделерінің, ар-намысы мен абырайының, оларды қорғау мен кепілдендірудің – қазақстандық қоғамды саяси жаңарту мен демократияландырудың маңызды мақсаты Қазақстанда мемлекеттік саясаттың негіз құраушы принципі болып танылады.

Жалпы алғанда, адам құқықтарын қорғаудың ұлттық жүйесінің өткен кезеңдегі қызметін сипаттай отырып, жүргізілетін реформалар нәтижесінде демократиялық процестер, Қазақстандағы адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, көтермелеге және қорғау саясаты тұрақты және қайтымсыз сипатты иеленді деп айтуда болады. Адам құқықтарын қорғау сферасында мемлекет қабылдаған шаралар Қазақстанның қолданылып жүрген халықаралық құқық принциптерімен және нормаларымен қамтамасыз етілетін, әрі қарай халықаралық гуманитарлық кеңістікке шоғырлануына мүмкіндік туғызады. БҰҰ АҚЖКБ жаһандық индикаторлары негізінде 6 ұлттық индикатор әзірленді: азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне ұшырамау құқығы; өз елін басқаруға қатысу құқығы; білім алу құқығы; жеткілікті тұрғын үй құқығы; әділ сот талқылауы құқығы; әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық проблемасы. Осы индикаторлар адам құқықтарын қорғау және көтермелеге ахуалын ұлттық бағалауға енгізілетін болады. Қазақстан Словения, Норвегия, Украина, Қатар, Финляндия, Швейцария, Германия, Қыргызстан, Ресей, Тәжікстан, Өзбекстан, Америка Құрама Штаттары және басқа да БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің ұлттық құқық қорғау қауымдастықтарымен және ұйымдарымен ынтымақтастықты тұрақты негізде жүзеге асырады. БҰҰ, БҰҰ АҚҚ, АҚЖКБ, БҰҰДБ мекемелерімен, Нұр-Сұлтан қаласындағы ЕҚЫҰ Бағдарламалар офисімен, ЮНИСЕФ, ЮНФПА, ДИАҚБ, ЕО, Penal Reform International, Ұлттық құқық қорғау мекемелерінің Азия-Тынық мұхит форумы, ИЫҰ, Human Rights Watch, Amnesty International, Freedom House, Норвегиялық Хельсинки комитеті, Осло Бейбітшілік және адам құқықтары орталығы, АҚШ халықаралық діни еркіндік жөніндегі комиссиясымен жобалық серіктестік күшейтілді. Қазақстан БҰҰ-ның шарттық органдарымен белсенді ынтымақтастық жасайды. Ұлттық баяндамалар қорғалды: 2014 ж. – Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция бойынша үшінші баяндама; 2015 ж. – бала құқықтары бойынша төртінші баяндама; 2016 ж. – күштеп жоқ қылышп жіберу бойынша бірінші баяндама және Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт бойынша екінші баяндама; 2017 ж. – БҰҰ-ның мүгедектер құқықтары жөніндегі комитетінде бірінші баяндама; 2018 ж. – БҰҰ-ның

Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясы бойынша төртінші баяндама, Эйелдерге қатысты кемсітушілікті жою жөніндегі комитетке 5-ші баяндама; 2019 ж. – Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт бойынша екінші баяндама және Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция бойынша сегізінші-тоғызынышы баяндама. 2014 жылғы қыркүйектен бастап Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл адам құқықтары жөніндегі ұлттық институттардың ең ірі және дамыған аймақтық желісі болып табылатын Ұлттық адам құқықтары институттарының Азиялық-Тынық мұхиты форумының қауымдастырылған мүшесі (the Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions) болып табылады. 2016 жылдан бастап ЕҚЫҰ және БҰҰДБ қолдауымен Орталық Азия омбудсмендері – CASI NHRI (Орталық Азиядағы Адам құқықтарын қолдау жөніндегі Орталық Азия бастамасы/Central Asia Support Initiative for National Human Rights Institutions) арасындағы үнтүмактастық үшін аймақтық алаң құру бойынша белсенді жұмыс жалғасуда. Бірлесіп, 2019 жылдың маусымында Орталық Азиядағы ұлттық құқық қорғау институттары арасындағы үнтүмактастықты нығайту үшін «Жол картасына» қол қою мүмкіндігі туды. 2018 жылы БҰҰ Балалар қорының Қазақстандағы өкілдігінің (ЮНИСЕФ) көмегімен Қазақстан омбудсменінің кеңесі көші-қон процестеріне ұшыраған балаларға жан-жақты қолдау көрсету мақсатында «Оңтүстік-Шығыс, Оңтүстік және Орталық Азиядағы миграциялық процестерде балаларды қорғау» атты төрт жылдық мемлекетаралық бағдарламасына қосылды. Бұл жоба заңнамалық базаны жетілдіруге, осы аймақтардағы елдердің осы бағыттағы өзара іс-қимылын нығайтуға бағытталған. Қазақстандық омбудсмен АСЕМ конференциясы (Азия-Еуропа кездесуі) форматында Сеулде қартаудың жаһандық орталығын құрудың бастамашысы болып табылады. Қазіргі уақытта БҰҰ қамқорлығымен қарт адамдардың құқықтары туралы халықаралық құжатты өзірлеу үшін арнайы жұмыс тобы құрылуда.

2022 жылғы 18 қарашадан бастап Омбудсменнің құқықтары мен өкілеттіктерін кеңейтетін «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы Конституциялық заң құшіне енді. Бұгінгі таңда 20 облыстың 17-сінде Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің өкілдері жұмыс істей бастады. Қалған үш облыста өкілдіктер 2023 жылы құрылады деп күтілуде. Қазақстанда БҰҰ Даму бағдарламасы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің, Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықтың және Азаптауға қарсы ұлттық алдын алу тетігіне қатысуышылардың жұмысына сараптамалық көмек көрсетеді. Атап айтқанда, институттың жұмысын Париждік ҰҚҚМ қағидаттарының стандарттарына жеткізу және Жаһандық құқық қорғау институттарының альянсындағы аккредиттеу статусын жоғарылату мақсаттарында өнірлердегі Омбудсмен өкілдерінің әлеуетін қүшейту бойынша жұмыс жүргізіліп жатыр. Бұл жұмыс БҰҰДБ Елдік бағдарламасының мақсаттары мен ТДМ орындауға және 2030 жылға дейінгі БҰҰ Күн тәртібіне қол жеткізуге бағытталған 2025 жылға дейінгі БҰҰДБ Стратегиялық жоспарының негізгі шешімдерін іске асыру мақсаттарының көрінісі болып табылады.

Бизнестің өзгерістердің жаһандық катализаторы ретіндегі рөлі қазіргі

әлемде барған сайын танылуда. Бұл өзгерістердің адамдар үшін он немесе теріс салдары болуы мүмкін және экономикалық, экологиялық және әлеуметтік тәуекелдерді тудыруы мүмкін. Адам құқықтарын қорғауды қоса алғанда, тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін шынайы қызығушылық танытып, әрекет ететін жауапты бизнес әлемдік нарықта бәсекелестік артықшылыққа ие болады. COVID-19 пандемиясының пайда болуы бизнестің адамдарға және қоршаған ортаға әсер етуінің маңыздылығын көрсетті.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы (БҰҰДБ) бизнесті жауапты жүргізудің негізгі жаһандық стандарттарын, атап айтқанда, Адам құқықтары тұрғысынан кәсіпкерлік қызметтің басшылыққа алынатын қағидаттарын (БҰҰ Басшылық Қағидаттары) енгізуді қолдауда жетекші рөл атқарды. БҰҰ Басшылық қағидаттары үш негізгі элементтен тұрады: Үкіметтің адам құқықтарын қорғау жөніндегі жауапкершілігі, адам құқықтарын құрметтеу жөніндегі корпоративтік жауапкершілік және адам құқықтарының бұзылуынан зардап шеккендерге тиімді қорғау құралдарына қол жеткізуді қамтамасыз ету бойынша екі тараптың да ұсынымдары.

Үкіметтер мен бизнестің рөлдері бөлек болса да, бұл қағидаттар екі жақтан да әрекет жасауды және бірлесіп жасаған жұмысын мойындауды талап етеді. БҰҰ Басшылық қағидаттары бизнестен ықтимал тәуекелдерді басқаруға көмек көрсету мақсатында адамдар мен қоршаған ортаға жағымсыз әсерлерді анықтау, алдын алу және жұмсарту үшін кәсіпорындардан Адам құқықтары саласындағы тиісті сақтық (АҚТС) рәсімін жүргізу ді талап етеді. Сонымен қатар, үкіметтерге жауапты бизнес-ортаға жүйелі өзгерістер енгізуге бастамашылық етудің алғышарты ретінде бизнес пен адам құқықтары жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспарларын немесе осыған үқсас стратегияларды әзірлеу және іске асыру ұсынылады.

Бәсекеге қабілетті болып қалу және қаржылық, заңдық, операциялық және беделге қатысты тәуекелдерді азайту үшін адам құқықтары саласындағы саясатты қабылдап, адам құқықтары саласындағы тиісті сақтық рәсімін жүргізетін кәсіпорындардың саны артып келеді. Еуропаның, Азияның, Австралияның және Америка Құрама Штаттары жетекші экономикалары корпоративтік адам құқықтары туралы заңдарды қабылдауда, осылайша басқа елдерге де үлгі алуға ықпал етуде.

2022 жылдың қыркүйегінде Жапония халықаралық деңгейде танылған адам құқықтарын құрметтеуге жәрдемдесу үшін жауапты жеткізу тізбегіндегі адам құқықтары жөніндегі нұсқаулықты жариялады. 2023 жылдың қантарында Жеткізілім тізбегіндегі корпоративтік тексеру туралы Германия заңы қүшіне еніп, компаниялардан тиісті тексеру шараларын қабылдауды талап етті. Сонымен қатар, 2023 жылғы 1 маусымда Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттердегі ұлттық тиісті тексеру ережелеріне қоса, Еуропалық парламент Еуропалық Одақтың Корпоративтік тұрақтылық жөніндегі директивасының мәтінін мақұлдады. 2022 жылы БҰҰДБ Жапония Үкіметінің қаржылық қолдауымен жапон компанияларына, олардың жеткізушілері мен әр түрлі елдердегі серіктестеріне олардың компанияларында және олардың барлық өндіру-өткізу тізбегінде адам құқықтары стандарттарының сақталуын қамтамасыз ету үшін қолдау көрсетті. Осы бастаманың

аясында Қазақстандағы БҰҰДБ Алматы, Астана, Атырау және Ақтау қалаларында АҚТС оқыту курстары сериясын өткізді. Тренингке 115 адам, негізінен бизнес, кәсіподақ және үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері қатысты. Қазіргі уақытта Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан БҰҰ-ның «Кесіп және адам құқықтары» даму бағдарламасы жобасының алғашқы нәтижелері белгілі болды. Бұл бастаманың мақсаты – «адам құқықтары аспектісінде кәсіпкерлік қызмет саласындағы БҰҰ-ның басшылық қағидаттарын» енгізу арқылы азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктерін нығайту. Дөңгелек үстел барысында Астанада кесіп және адам құқықтары мәселелері бойынша Ұлттық базалық бағалау шеңберінде алынған қорытындылар айтылды.

Қазақстанның 2022-2024 жылдарға Адам құқықтарын қорғау жөніндегі БҰҰ кеңесіне сайланғаны – ел үшін адам құқықтары жөніндегі күн тәртібін ұлттық деңгейде де, халықаралық деңгейде де ілгерілетудің бірегей мүмкіндігі болып табылады. Еліміз 2022-2025 жылдарға арналған жаңа Стратегиялық жоспарының басшылыққа ала отырып, БҰҰ Даму бағдарламасы БҰҰ Бас хатшысының адам құқықтары саласындағы іс-қимылға шақырған үндеуіне жауап беруді және адам құқықтарын мемлекеттерді қолдау жөніндегі қызметіміздің барлық аспектілеріне енгізу үшін елдермен және қауымдастықтармен жұмыс істеуді жалғастырады. Бұл, ең алдымен, әйелдер мен қыздарды, ауыл тұрғындарын, жабық мекемелердегі адамдарды, мигранттар мен мүгедектігі бар адамдарды қоса алғанда, ең осал топтарды қамтып, оларды өз даму жолын қалыптастыруда қолдау қажет дегенді білдіреді.

Қазіргі замандағы адам құқықтары – жалпыадамзаттық мәдениеттің қуатты бөлігі. Ал дипломатия мемлекетаралық қатынастарды қалыптастырудағана емес, адам құқықтары саласындағы халықаралық үнтымақтастықты дамыту мен нығайтуда да шешуші рөл атқарады. Сондықтан бүгінгі қолданылып жүрген адам құқықтарын қорғаудың халықаралық әмбебап және өңірлік тетіктері нақосы дипломатиялық өнердің арқасында сәтті әзірленген.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. ҚР Конституциясы
2. Жалпыға ортақ Адам құқықтарының Декларациясы
3. ҚР Президентінің «ҚР Адам құқықтары саласындағы одан арғы шаралары туралы» Жарлығы, 2021ж.
4. «ҚР 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат Тұжырымдамасы», 2021 ж.
5. «ҚР Адам құқықтары жөніндегі әмбебап кезеңдік шолу шеңберіндегі үшінші Ұлттық баяндамасы», 2019ж.
6. ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкіл сайты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ДІҢГЕГІ – КӨПБАҒЫТТЫЛЫҚ

С. Қуанбаев,

«Ж.Жабаев атындағы №4 мектеп-гимназиясы» ШЖҚ МҚҚ,
тарих пәні мұғалімі (Астана қаласы, Қазақстан Республикасы)

Қазақстан халықаралық саясатта беделі бар ел, көптеген интеграциялық бірлестіктердің бастамашысы ретінде танылып жүр. 1992 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болғаннан кейін ең ірі әлемдік және аймақтық деңгейдегі ұйымдарға мүше атанды. Ядролық қаруды таратпау саласында еліміз бүкіл әлемге үлгі көрсетті. Бұгінде Қазақстан Еуразиялық экономикалық одак, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, Ислам ынтымақтастық ұйымы, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесі және т.б. халықаралық ұйымдардың белді мүшесі. Астанада әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съездерін, ЕҚЫҰ саммитін, экономика, спорт, саясат саласындағы талай форумдар мен маңызды кездесулер өткізді. Алдағы жоспарлар да аз емес.

1991 жылдан бастап сыртқы саясат пен халықаралық қатынастар саласында көптеген шаралар іске асырылды. Қазақстан өзінің барлық көршілерімен, негізгі әріптес мемлекеттерімен байыпты және болжауға болатындағы байсалды қарым-қатынастар орнатты. Сыртқы саясаттың негізгі діңгегі – көпвекторлық жол, яғни көп бағыттылық. Ол – еліміздің геосаяси жағынан орналасуына байланысты өмірдің өзі талап етіп отырған қалыпты жағдай. Өткен уақыт ішінде Қазақстан Республикасын дүние жүзінің 180-нен астам мемлекеті таныды. Қазақстан 120-дан астам елмен дипломатиялық қатынастар орнатты. Шет елдерде 40-тан астам дипломатиялық және консулдық өкілдіктер ашылды. Ал Алматы мен Астанада 50-ден астам шетелдік елшілік пен миссия, халықаралық және ұлтаралық ұйымдардың ондаған өкілдігі жұмыс істейді.

«Қазақстан ірі трансұлттық компаниялармен тиімді ынтымақтастық орната білді. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанға 255 млрд доллар тікелей шетелдік инвестиция тартылған. Бұл ретте, шетелдік инвестиация – Қазақстан мен Қазақстандағы реформаларға деген үлкен сенімнің дәлелі екені атап өтілді.

Осы форумға қатысу барысында ҚР Президенті «Жасыл» экономиканы дамыту мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың жол картасын өзірлеуді ұсынды, деп хабарлады Ақорданың Баспасөз қызметі.

«Әлемдік экономиканың осындай өсімі ғана орнықты болады, біз соған ұмтылуға тиіспіз. Бұл жаһандық деңгейде бірлескен күш-жігер жұмылды-

руды және ұлттық экономика деңгейіндегі іс-қимылдарды үйлестіруді қажет ететін ұзак, күрделі әрі ауыр трансформация жолы», – деді Мемлекет басшысы.

Сауатты, білімді, денсаулығы мықты және іскер адамдарсыз ешбір мемлекет дами алмайды. Біз білім беру мен денсаулық сақтаудың тиімді жүйесін құру қаншалықты қын екенін өз тәжірибеліден білеміз. Бұл төзімді, білім мен мол инвестицияны қажет етеді. Қазақстан бұл бағытта жақсы ілгеріледі деп есептеймін. Алайда, бұған қол жеткізе алмаған көптеген елдер бар. Осы мәселені шешу үшін БҰҰ аясында Адами капиталды дамыту қорын құру ұсынылды.

«Бүгінде сарапшылардың бағалауы бойынша оффшорлық есепшоттарда 30-дан 40 триллион долларға дейін сақтаулы жатыр. Осы активтерге тіпті бір пайыздық жаһандық салық өнгізу дамушы елдердегі білім беру мен денсаулық сақтау саласын жаңа сапалы деңгейге көтеруге мүмкіндік берер еді. Осы салықтан түсетін қарожатты жоғарыда аталған Адами капиталды дамыту қорына бағыттауға болады. Халықаралық валюта қоры мен Дүниежүзілік банк жаһандық экономиканы оффшорсыздандыру жөнінде тиімді шаралар ұсынуға тиіс деп есептеймін», – деді Мемлекет басшысы.

«Климат өзгерістерінің алдын алу жөніндегі жаһандық бастама өте маңызды, бірақ өзге проблемаларды да ұмытпау керек. Париж келісімі негізінде «Жасыл» экономиканы дамыту мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың жол картасын өзірлеуді ұсынамын. Ол тек зиянды қалдықтарды ауаға таратуды азайтуды ғана емес, жерді, тұщы суды, биоортаны сақтау шараларын да қамтуға тиіс. Бұл ретте жауапкершілікті тек елдер ғана емес, жаһандық корпорациялар да өз мойнына алуы қажет», – деді Қазақстан Президенті. Сонында Мемлекет басшысы әлемде қазір халықаралық диалогтың сан аluan форматы бар екеніне, жаһандық және өнірлік экономикалық форумдар өткізіліп жүргеніне назар аударды.

Әзірленіп жатқан шешімдерді нақты өнгізу ісінің келісілуі мен үйлестірілуін қамтамасыз ету маңызды. Бұл ретте барлық елдің пікірін ескеру керек. БҰҰ құрылымы аясында немесе оның қолдауымен сондай үйлестіру ісін қамтамасыз ететін арнаулы комитет құру қажеттігі пісіп-жетілді.

Астана экономикалық форумы сан түрлі мәселелерді талқылап, нақты шешімдерді қарастыратын маңызды шараға айналды. Біріккен Ұлттар Ұйымы, Экономикалық Ұнтымақтастық және Даму Ұйымы, Дүниежүзілік Сауда Ұйымы сияқты жаһандық халықаралық ұйымдар мен Дүниежүзілік Банк, Еуропаның Қайта құру және Даму Банкі, Азия Даму Банкі сияқты халықаралық қаржы ұйымдарының өкілдері – форумның тұрақты қонақтары. Биыл қатысуышылар қатарын Халықаралық Валюта Қоры, БОАО экономикалық форумы сияқты беделді ұйымдар толықтырды. Сондай-ақ The Economist, Financial Times сияқты әлемге әйгілі экономикалық басылымдар өкілдері де келіп отыр. Дүние жүзіне танымал ғалымдар, Нобель сыйлығының лауреаттары, әлемдік инвесторлар, Американың, Еуропа мен Азияның ірі корпорацияларының қызыметкерлері де форумға қатысада. Қазақстан экономикалық және әлеуметтік даму туралы, өнірдің және тұтас әлемнің әл-ауқаты мен өркендеуін қамтамасыз ету жөніндегі сындарлы идеялар мен көзқарастарды талқылауға әрдайым әзір. Биыл біз іргелі тақырып – жаңа

экономикалық нақты ахуалды қарастырамыз. Жаңа нақты ахуалдың қандай болатыны біздің таңдауымыз бер әрекеттімізге тікелей байланысты. Бұл күндері мен осы форумның аясында дүние жүзінің көп ғалымдарымен, саясаткерлер және экономистермен кездестім. Қазақстандағы жағдайды, біздің ұстанымды шараларымызды қалай бағалайтыны, қандай кеңес беретіндері туралы пікір алмастық. Бұл біз үшін өте пайдалы және маңызды мәселелер еді. Біз даму үшін жаһандық экономикаға тұрақты да берік негіз табудың сәті келмей отырғанын көріп отырмыз. Өсу қарқыны бірнеше жылдан бері баяулау үстінде.

Нәтижесінде бұл елдердегі өсім айтарлықтай баяулады. Сонымен бірге дамыған елдерге капиталдың келуі қосымша өсімді қамтамасыз еткен жоқ. Бұл капиталдың елеулі бөлігі жаңа өнімді инвестициялауға емес, бір-біріне қосылу мен бір-бірін жұтып қою мәмілелеріне бағытталды. Бұл дисбаланстың кенеттен пайда болмағанын, ұзақ жылдар бойы қордаланып келгенін түсінудің маңызы зор.

Соңғы 30 жыл бойына біз бұрын-соңды болмаған жаңғырулардың күегері болдық. Әлемдік экономика жедел қарқынмен өсті және жаһандандының арқасында ол өсім іс жүзінде бүкіл әлемге тарады. Тарихта алғаш рет дамуширыноктар бірінші орынға шықты. Тек соңғы 15 жылда ғана дамуши елдердің жиынтық ішкі жалпы өнімі 4 еседен астамға артты, олардың жаһандық экономикадағы үлесі екі еселенді және 2015 жылы шамамен 40%-ды құрады. Жан басына шаққандағы IЖӨ көрсеткіші бойынша дамыған және дамуши мемлекеттер арасындағы айырмашылық 20-дан 9 есеге дейін қысқарды. Осы елдерде 6 миллиардан астам адам өмір сүретінін ескергенде, бұл - өте маңызды жетістік. Дегенмен, әлемдік экономиканың ырғақты өсімі толыққанды дамуға трансформацияланған жоқ. Экономикалық тиімділіктер тепе-тен тараған жоқ. Қаржының үлкен көлемі дамуши елдерден шығарылды да, олар қайта инвестицияланбады. Табыстарды бөлудегі теңсіздік орасан зор қарқынмен өсті. Негұрлым ауқатты азаматтар өз дәүлеттерін еселең үлғайтып жатқанда, орта таптың тұрмыс деңгейі іс жүзінде өзгеріссіз қалды. Кедей елдердегі адам капиталының дамуы жаңа экономика талаптарынан едәуір артта қалып қойды. Мәселен, бұл өңірлерде бүкіл әлем балаларының 45%-ы өмір сүретініне қарамастан Оңтүстік-Шығыс Азия мен Африканың дамуши елдеріне әлемдік білім беру шығындарының тек 3,5%-ы ғана тиесілі. Бұл мемлекеттерде 50 миллиондай бала мүлде мектептерге бармайды, 250 миллион окушы қарапайым сауаттылықтан ада.

Тиімді нарық институттарын құруға бағытталған құрылымдық реформалар мейлінше баяу жүргізілді. Бұгінде әлемді, сарапшылардың пайымдауынша, төртінші өнеркәсіптік революцияға бастайтын терең технологиялық жаңғырулар қамтып отыр. Экономикалық дамудың негізінің өзі түбірлі турде өзгеруде.

Біз қазірдің өзінде мұндай саясаттың көптеген жекелеген мысалдарын көріп отырмыз. Ол жеке сауда блоктарын құруға, капиталдың қозғалуына шектеулер енгізуге, өзара санкцияларға, сауда үшін кедергілерді үлғайтуға қатысты. Бұл – ұзақ мерзім бойы бүкіл елдерге нұқсан келтіретін, ал өзінің радикалдық фазасында бүкіл әлемдегі текетірестердің үлғаюына

соқтыратын түйік жол. Барлығы әскери, экономикалық және саяси блоктарға бөлінген «қырғи-қабақ соғыс» кезеңі күні бүгінге дейін есімізде. Онда дұрыс бәсекелестік идеологиясы, яғни «өзің үшін жақсы жасау» идеясы «көршіңе жамандық жасау» текетіресімен алмастырылды. Тек «темір перде» ысырылғаннан кейін ғана әлем еркін тыныс алып, халықаралық экономика өсе түсті. Кейін шегінуге және осы жетістіктерді жоғалтуға жол беруге болмайды.

Жаһандану табиғи және бұлжымас үдеріске айналды. Қазіргі заманғы әлемде сенің төңірегінде тұрақсыздық, соғыстар мен қуизелістер болған жағдайда елдердің әл-ауқатын қамтамасыз етуге болмайтынын Еуропалық одақтағы босқындарға қатысты дағдарыс іс жүзінде көрсетіп берді. Мен бізге басқа жолды – экономикалық өсім әр елдің дамуына және тұрғындарының әл-ауқатының артуына тиімді трансформацияланатын «инклюзивті жаһандану» жолын таңдау қажет деп есептеймін. Әлемдік экономиканың осындай өсімі ғана тұрақты бола алады және біз соған үмтүлуға тиіспіз.

Біз дамушы және ең кедей елдердегі адами капиталдың дамуына басты назар аударуымыз керек. Ешқандай мемлекет сауатты, білімді, дені сау және іскер адамдарсыз дами алмайды. Біз білім беру мен денсаулық сақтаудың тиімді жүйесін құрудың қаншалықты қын екенін білеміз – бұл шыдамдылықты, білімді және үлкен инвестицияларды қажет етеді. Осы проблеманы шешу үшін БҰҰ қолдауымен Адами капиталды дамыту қорын құруды ұсынылды. Ең кедей елдердегі білім беру мен денсаулық сақтау сапасын жақсарту оның басты міндеті болуы тиіс. ЮНЕСКО-ның мәліметтері бойынша, кедей елдердегі жалпыға бірдей базалық білім беруді қамтамасыз ету үшін жылына шамамен 50 млрд доллар қажет. Бұл проблеманы тек халықаралық қоғамдастықтың бірлескен күш-жігерлері арқылы ғана шешүге болады.

Экономикалық өсім қайта қордаланып отыруы үшін, яғни алыпсатар қаржы салаларына аударылып кетпей немесе оффшорлық аймақтарда қалып қоймай, кірістер жаңа өндірістерге, білім беруді, денсаулық сақтау мен инфрақұрылымды дамытуға қайта инвестициялануы үшін барлық жағдайды жасау керек.

Бүгінде экономикалық пайда табу үшін жанталасу кезінде қоршаған ортаның кешенді мәселелері назардан тыс қалуда. Климаттық өзгерістерге қарсы іс-қимыл жөніндегі жаһандық бастаманың маңызы да өте зор, бірақ, басқа да проблемаларды ұмытуға болмайды. Париж келісімінің базасында «жасыл» экономиканы дамытудың жол картасы мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану жөніндегі келісімшарт жасау ұсынылады. Ол ауаға зиянды қалдықтарды шығаруды азайтып қана қоймай, жерді, тұщы суды, биоортаны сақтау жөніндегі шараларды қарастыруы қажет. Оның үстіне жауапкершілікті тек елдер ғана емес, сондай-ақ, жаһандық корпорациялар да мойындарына алулары тиіс. Өткен жылы оның орнына келген Киото хаттамасы мен Париж келісімі елдерге СО₂ шығарындыларын азайту жөніндегі міндеттемелер қалыптастырады. Сонымен бір мезгілде, су ресурстары, биоортаны сақтау, жердің тозуына жол бермеу, табиғатты тиімді пайдалану мәселелері тек ұлттық және өңірлік деңгейлерде шешілуде. Осы мәселелер бойынша жаһандық диалог жоқ. Бұдан бөлек, қолданыстағы барлық

пішімдер елдердің қатысуын қарастырғанымен, ТҰК те ірі табиғат пайдалануши болып табылады. Осы кезеңде біз әкімшіл-әміршіл басқарудағы мешеу қалған экономикадан ашық нарықтық экономикаға өтуге толық қол жеткізе алдық. Қайта жаңғыртулар өте қын журді және жанға бататындай болды, әлі көп нәрсе істей керек. Алайда, жүргізілген реформалардың басты нәтижесі азаматтарымыздың әл-ауқатын түбегейлі жақсарту болды.

Экономикалық өсім өрлеп тұрған кездің өзінде де жалпыға бірдей тұтыну үрдісіне жол берілмеді. Біз үшін адами капиталға инвестициялар салу, инфрақұрылымдарды дамыту, индустрияландыру және қазақстандықтардың болашақ үрпағы үшін қор жасау басты басымдықтар болды және болып қалып отыр. Тәуелсіздік жылдарында шамамен 1400 мектеп пен 1300 деңсаулық сақтау нысандары салынды. Тәуелсіздік жылдарында әлеуметтік сала шығындары ИЖӨ-нің 6%-ынан 10%-ынан астамға дейін өсті. Қазақстандықтардың орташа өмір жасы 72-ге үлғайды. 100 миллион шаршы метрден астам тұрғын үй пайдалануға беріліп, халықтың баспанамен қамтамасыз етілуі бір жарым есеге үлғайды. Республикалық маңызы бар 10,5 мың шақырым автомобиль жолы салынды және жөнделді. Индустрияландыру бағдарламасы бойынша 6 жылда 3,8 триллион теңгеге 900 жоба қолданысқа енгізіліп, 85 мың тұрақты жұмыс орны құрылды. Елдің халықаралық резервінің көлемі, Ұлттық қор қаржыларын қоса алғанда, 95 миллиард долларды құрап, ИЖӨ-нің 50%-ына дейін артты.

«Біз жетекші трансулттық корпорациялармен тиімді ынтымақтастықты жолға қоя білдік. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанға 255 миллиард доллар тікелей шетел инвестициясы тартылды. Бұл - елімізге және жүргізіліп жатқан реформаларға деген сенімнің көрсеткіші» - деп атап өтті Президент.

Қазақстан басты мақсаты әлемдегі аса дамыған 30 елдің қатарына қосылу болып табылатын 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясын жүзеге асыруда. Алдағы онжылдықтың шешуші міндеті – елді дамытудың мүлде жаңа моделін қалыптастыру. Қазақстан экономикалық өсімді жандандырып, бәсекеге қабілеттілікті нығайтатын орасан зор әлеуетке ие. Біз өзіміздің ұзақ мерзімді өсіп-өркендеуіміз бен орнықтылығымызды тек қана еліміздің аса бай табиғи ресурстарға тәуелділігіне байлаң қоймаймыз. Осыған орай негізгі міндет – экономикалық өсімнің жаңа қозғаушы күштерін (драйверлерін) қалыптастыру, индустрияландыруды жалғастыру, халықтың жоғары табысы мен сапалы адами капиталы бар жеке секторға басымдық берілетін заманауи экономика орнықтыру.

Біз одақтың өзге елдермен және интеграциялық бірлестіктермен экономикалық байланыстарын одан әрі терендетуге қүш-жігер жұмылдыру жөнінде Қазақстанның тәрағалық ету барысында айтқан ұсынысын қолдаймыз. Ең алдымен, бұл Шанхай ынтымақтастық үйимы және АСЕАН мемлекеттерімен байланысқа қатысты мәселе. Бұл бағытта қазірдің өзінде жасалған жұмыс аз емес. Вьетнаммен арада еркін сауда аймағы құрылды, ЕАӘО-ны қытайдың «Жібек жолы» бастамасымен ұштастыру идеясын дамыту үшін нақты жобалар тізбесі әзірленуде.

Еуразиялық экономикалық одақ толыққанды интеграциялық бірлестік ретінде қалыптасты. ҚР Президенті өз сөзінде құрылғанына аз ғана уақыт

болған Еуразиялық экономикалық одақ бастапқы сәттен-ақ жолында кездескен қыындықтарды еңсеріп, бүгінде толыққанды интеграциялық бірлестік ретінде қалыптасып үлгергенін баса айтты.

Ендігі уақытта біздің экономикаларымыздың жақындасуы біздің ЕАЭО туралы шартта белгілеген жоспарлар мен мерзімдерге сәйкес жүргізілу үстінде.

МАЗМҰНЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ЖӘНЕ АЙМАҚТАР (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ДЕРЕКТЕРІНЕҢ) (XX ғАСЫРДЫҢ СОҢЫ - XXI ғАСЫРДЫҢ БАСЫ) (F. Қарасаев)	3
СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН И РЕСПУБЛИКОЙ БОЛГАРИЯ (ОПЫТ УНИВЕРСИТЕТОВ) (Т. Дронзина)	12
КЫРГЫЗСКО-КАЗАХСКИЕ ОТНОШЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: ПРОБЛЕМЫ, ВЫЗОВЫ, РЕШЕНИЯ (З. Курманов)	14
ВОПРОСЫ ФЕДЕРАЛИЗМА И ИХ РЕАЛИЗАЦИИ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ В 1917-1918 ГОДАХ (А. Ауанасова)	21
РАЗВИТИЕ МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (ИСТОРИКОВ-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ) (М. Калиева)	27
НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РК И ОСОБЕННОСТИ НОВОЙ КОНЦЕПЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ (А. Мухамбетьярова)	32
ПРОВОЗГЛАШЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА И ПЕРВЫЕ ШАГИ РЕСПУБЛИКИ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ (Т. Аминов, А. Бадиев)	37
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЙМАҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕР ТУРАЛЫ (1993-2023 жж. Атырау облысы мысалында) (А. Қашқымбаев)	42
ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА ГЛАЗАМИ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (М. Сергалиев)	46
МЕЖДУНАРОДНАЯ МИГРАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ ЗАДАЧ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА (Д. Черниенко)	53
МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ВОПРОСАХ РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ МАССОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ В 1920-1950 ГГ. – ВАЖНЫЙ ШАГ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ (Б. Шериязданов)	61
НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЕ КАЗАХСТАНА – 30 ЛЕТ (Т. Аминов, Ж. Аминова)	68
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ КАЗНУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ) (А. Габдуллина)	74
АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДА АЛЫС-ЖАҚЫН ШЕТЕЛДЕРМЕН САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫң БАСТАЛУЫ (90 жылдардың деректері негізінде) (С. Дүйсен)	81
ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ БАЙЛАНЫСТАР (Қ. Ерімбетова)	85
АСТАНА ЦЕНТР МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (С. Багдатова)	91

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ШЕТЕЛДЕРМЕҢ ӘРІПТЕСТІК БАЙЛАНЫСТАРЫ ЖӘНЕ ӨҢІРЛІК ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (1991-2021 ЖЖ.) (К. Еңсенов)	95
ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРАНСПОРТНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В РАМКАХ ЕАЭС В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ (Д. Ерниязов, Б. Рысмамбетова)	100
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БІЛІМ БЕРЕТІН ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕКТЕПТЕРДІҢ ДАМУЫ (БИЛ ЖҮЙЕСІ МЫСАЛЫНДА) (Н. Пұсырманов, Х. Ермұханова, Д. Өтө)	105
АҚТӨБЕ ӨҢІРІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ: ШЕТЕЛДЕРМЕҢ ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖҮЙЕ НЕГІЗІНДЕ (1991-2000 ЖЖ.) (Х. Ермұханова)	113
ҰЛТ ҰЯСЫ ҰЛЫТАУ – ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ ОРТАЛЫҒЫ (А. Абенова)	117
АНАЛИЗ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ВНЕШНИМ СВЯЗЯМ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ (Б. Ақтайлақ, М. Джангужиев)	125
ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ҮНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ТАРИХЫ, БҮГІНІ ЖӘНЕ КЕЛЕШЕГІ (А. Арзықұлов)	129
ИСТОРИЯ СЕЛА КЕРЕЙ (М. Кемельбекова)	135
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ОНЫҢ ӨҢІРЛЕРІНІҢ РӨЛІ (А. Какжанов)	141
ҚАЗАҚ-ТҮРІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (Г. Ұзақбайқызы)	145
АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЕРКІНДІКТЕРІН ҚОРҒАУ САЛАСЫНДА ҮНТЫМАҚТАСТЫҚТЫ НЫҒАЙТУ (А. Сәденова)	148
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ДІҢГЕГІ – КӨПБАҒЫТТЫЛЫҚ (С. Куанбаев)	155